

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLI. évfolyam, 2011. 2. szám
Year XLI, issue 2011/2

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Rakić-Ódri Kornélia

Szerb tartalommutató:
Andrić Edit

Hangya András e számunkban megjelentetett alkotásai dr. Gábrity Molnár Irén tulajdonát képezik. A Jódal Kálmán Pannónia hideg/All is Full of Love című képzőművészeti esszéjéhez kapcsolódó képeket Draginja Ramadanski bocsátotta rendelkezésünkre.

ETO-besorolás:
Csáky S. Piroska

A folyóiratban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai, illetve felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by members of the Publishing Board and/or by external professionals from the relevant field.

LÉTÜNK

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
Bertók Rózsa	Moral Philosopher or Economist? (I.) (The “Invisible Hand” and the “Impartial Spectator” in Great Works of Adam Smith)	9
Bertók Rózsa	Morálfilozófus vagy közgazdász? (A „láthatatlan kéz” és az „elfogulatlan szemlélet” Adam Smith műveiben)	25
Karikó Sándor	Az alázaton innen és túl (Robert Musil tanulsága)	30
	■ ■ <i>Emlékezet: Rehák László</i>	
Ózer Ágnes	Rehák Lászlóról 2011-ben	39
Gábrity Molnár Irén	Emlékezés Rehák Lászlóra – munkatársaként . . .	49
	■ ■ <i>Perspektíva: Folyóiratélelet</i>	
Géczi János	Footnote	53
	■ ■ <i>Örökség</i>	
Rokay Péter	Egy bácskai uradalom három falvának élete a 15–16. század fordulóján	57
Snežana Božanić	A középkori szerb társadalom szórványtelepüléseinek határaitól és határjeleiről (Csorba Béla fordítása)	66
Mándityné Zsivkovity Ágnes	Horvátok Pécs városában a XVII. század végén	73
Bárh János	Helytörténetírás és helyismereti monográfiakeresztés	81
	■ ■ <i>Műhely</i>	
Kónya Sándor	Szent Anna-énekek Csókán	94
Pásztor Kicsi Mária	Mondatszerkezet és tempó	112
Romoda Renáta	Orvosi magatartás és reflexiók Munk Artúr irodalmi munkásságában	126
	■ ■ <i>Szemle</i>	
Törteli Telek Márta	A széphalmi Mester (<i>Ragyogni és munkálni</i>) . . .	137
Draginja Ramadanski	A felvilágosodás postalova(i) (Sava Babić: <i>Mađarska civilizacija</i>) (Beszédes István fordítása)	146
Kelemen Emese	Utazás a romantika világában (<i>A romantika terei</i>)	148

Pál Tibor	A szerbek és Szerbia a XIX. századi magyar történetírásban (Agneš Ozer: <i>Srbi i Srbija u mađarskoj istoriografiji XIX veka</i>).	154
Roginer Oszkár	Száríts János – Ivan Sarić (Mirko Grlica: <i>Ivan Sarić</i>).	158
Móra Regina	A farmernadrágos próza (Csányi Erzsébet: <i>Farmernadrágos próza vajdasági tükörben</i>)	161
Szügyi Éva	Regionális átalakulási folyamatok (<i>Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában</i>)	164
Dudás Attila	A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2009 (<i>A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2009</i>)	171
Máté Petrik Emese	A személyközpontú és a virtuális konferencia szintézisének lehetséges előnyei (<i>Общество, общности, человек: в поисках «вечною мира»</i>)	176
	*	
Jódal Kálmán	Pannónia hideg/All is Full of Love.	179
Bence Erika	Bevezetés a halálba	182
	E számunk szerzői	186

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Roža Bertok	Moral Philosopher or Economist? (I.) (The “Invisible Hand” and the “Impartial Spectator” in Great Works of Adam Smith)	9
Roža Bertok	Moralni filozof ili ekonomista? („Nevidljiva ruka” i „nepristrasno gledište“ u delima Adama Smita)	25
Šandor Kariko	Sa jedne i druge strane poniženja (Naravoučenje Roberta Musila)	30
	■ ■ <i>Sećanje: Laslo Rehak</i>	
Agneš Ozer	O Laslu Rehaku 2011. godine	39
Iren Gabrić Molnar	Sećanje na Lasla Rehaka – iz perspektive njegovog saradnika	49
	■ ■ <i>Perspektiva: Život časopisa</i>	
Janoš Geci	Fusnota	53
	■ ■ <i>Nasleđe</i>	
Peter Rokai	Život u tri sela jednog bačkog vlastele na prekretnici 15-16. veka	57
Snežana Božanić	O međama i međincima zaseoka u srpskom srednjovekovnom društvu (preveo Bela Čorba) . . .	66
Agneš Mandić Živković	Hrvati u Pečuju krajem XVII veka	73
Janoš Bart	Istoriografija naselja i uređivanje monografija o naseljima	81
	■ ■ <i>Radionica</i>	
Šandor Konja	Pesme o Sv. Ani u Čoki	94
Marija Pastor Kiči	Rečeničke konstrukcije i tempo	112
Renata Romoda	Stav i refleksije lekara u književnim delima Artura Munka	126
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Marta Terteli Telek	Majstor iz Sephaloma (<i>Ragyogni és munkálni / Sijati i raditi</i>)	137
Draginja Ramadanski	Poštanski konj(i) prosvetiteljstva (Sava Babić: <i>Mađarska civilizacija</i>) (preveo Ištvan Besedeš) . . .	146
Emeše Kelemen	Putovanje u svet romantike (<i>A romantika terei / Prostori romantike</i>)	148

Tibor Pal	Srbi i Srbija u mađarskoj istoriografiji XIX veka (Agneš Ozer: <i>Srbi i Srbija u mađarskoj istoriografiji XIX veka</i>)	154
Oskar Roginer	János Szárits – Ivan Sarić (Mirko Grlica: <i>Ivan Sarić</i>).	158
Regina Mora	Proza u farmerkama (Eržebet Čanji: <i>Farmernadrágos próza vajdasági tükörben/ Proza u farmerkama u vojvođanskom ogledalu</i>) . . .	161
Eva Sidi	Tokovi regionalnih promena (Tokovi regionalnih promena u zemljama zapadnog Balkana)	164
Atila Dudaš	Dan mađarske nauke u Vojvodini – 2009 (<i>A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2009 / Dan mađarske nauke u Vojvodini – 2009</i>)	171
Emeše Mate Petrik	Moguće prednosti sinteze konferencija sa osobama u centru i virtuelnih konferencija (<i>Общество, общности, человек: в поисках »вечною мира«</i>)	176
	*	
Kalman Jodal	Panonija je hladna/All is Full of Love	179
Erika Bence	Uvod u smrt	182
	Autori ovog broja	186

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
Bertók, Rózsa	Moral Philosopher or Economist? (I.) (The “Invisible Hand” and the “Impartial Spectator” in Great Works of Adam Smith)	9
Karikó, Sándor	Humility and Beyond. Moral Lesson of Robert Musil	30
	■ ■ <i>In Remembrance: László Rehák</i>	
Ózer, Ágnes	On László Rehák, in 2011	39
Gábrity Molnár, Irén	Remembering László Rehák – as a Colleague . . .	49
	■ ■ <i>Perspectives: Periodical-Life</i>	
Géczi János	Footnote	53
	■ ■ <i>Heritage</i>	
Rokay, Péter	Life in Three Villages in the Region of Bácska at the Turn of the 15 th -16 th Century	57
Božanić, Snežana	On Boundary Lines and Marks of Hamlets in Serbian Medieval Society (Hungarian translation by Béla Csorba)	66
Mándity Zsivkovity, Ágnes	Croatians in the City of Pécs at the End of the 17 th Century	73
Bárth, János	Local History Writing and Monograph Editing . . .	81
	■ ■ <i>Workshop</i>	
Kónya, Sándor	St. Anne Songs in Csóka	94
Pásztor Kicsi, Mária	Sentence Formation and Pace	112
Romoda, Renáta	Medical Conduct and Reflections in Artúr Munk’s Literary Works	126
	■ ■ <i>Review</i>	
Törteli Telek, Márta	The Master of Széphalom (<i>Ragyogni és munkálni / To Glow and to Do</i>)	137
Ramadanski, Draginja	The Posthorn(s) of the Enlightenment (Sava Babić: <i>Mađarska civilizacija/ Hungarian Civilization</i>) (Hungarian translation by István Beszédes)	146
Kelemen, Emese	A Voyage into the World of Romanticism (<i>A romantika terei/Fields of Romanticism</i>)	148

Pál, Tibor	Serbs and Serbia in 19 th Century Hungarian Historiography (Agneš Ozer: <i>Srbi i Srbija u mađarskoj istoriografiji XIX veka/Serbs and Serbia in 19th Century Hungarian Historiography</i>)	154
Roginer, Oszkár	János Szárits – Ivan Sarić (Mirko Grlica: <i>Ivan Sarić</i>)	158
Móra, Regina	Blue Jeans Prose (Csányi Erzsébet: <i>Farmernadrágos próza vajdasági tükrében/ Blue Jeans Prose against the Background of Vojvodina</i>)	161
Szügyi, Éva	Regional Processes of Transition (<i>Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban/Regional Processes of Transition in Western Balkan Countries</i>)	164
Dudás, Attila	The Day of Hungarian Science in Vojvodina – 2009 (<i>A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken/ The Day of Hungarian Science in Vojvodina – 2009</i>)	171
Máté Petrik, Emese	Potential Advantages of the Synthesis of Personal and Virtual Conference (<i>Общество, общности, человек: в поисках »вечного мира«/ Society, Communities, Personality: in Search of “the Eternal World”</i>)	176
	*	
Jódal, Kálmán	Cold Pannonia/All is Full of Love	179
Bence, Erika	Introduction to Death	182
	Authors in this issue	186

Bertók Rózsa

∴ PTE, BTK, Filozófia Tanszék
∴ rozsa.bertok@gmail.com

MORAL PHILOSOPHER OR ECONOMIST? (I.)

The “Invisible Hand” and the “Impartial Spectator”
in Great Works of Adam Smith

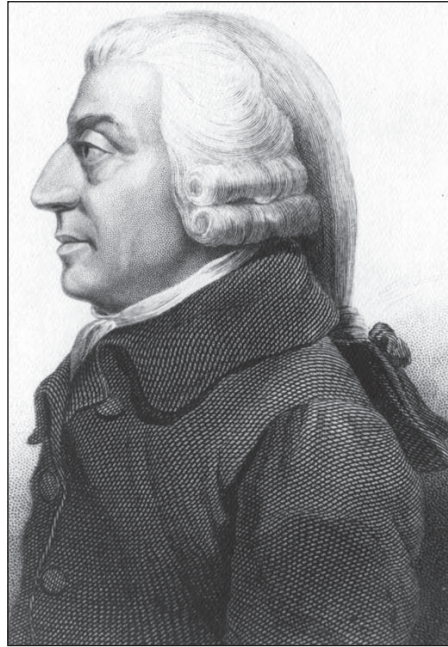
Morálfilozófus vagy közgazdász?

A „láthatatlan kéz” és az „elfogulatlan szemlélet” Adam Smith műveiben

Adam Smith is one of the greatest philosophers and economists of the Scottish enlightenment. In 1759 he published *The Theory of Moral Sentiments* and after 17 years, in 1776 *The Wealth of Nations*. Was he a moral philosopher or economist? That is a wrong question. There has been a long debate about the relationship between these two works. Researchers have presumed that these two things are incompatible because they have not been able to see the connection between the impartial spectator and the invisible hand behind them. This paper wants to present Adam Smith’s two great works as a seamless whole. The invisible hand is his moral philosophy.

Keywords: moral-philosophy, economics, market, nation, deity, spontaneous order, spontaneous disorder, self-love, self-interest, cooperation, manufacture, competition, vices, division of labour, common good, harmony

Adam Smith is one of the greatest philosophers and economists of the Scottish Enlightenment in the 18th century. He was born in Kirkcaldy. After attending the local school at Kirkcaldy, Adam Smith went to Glasgow University, where Francis Hutcheson was professor of moral philosophy at that time. Hutcheson was not as impressive a philosopher as his students became, but he did have some interesting new ideas, for example the ethical calculus. Moral philosophy played a central role in the curriculum of Scottish universities in the 18th century. Hutcheson’s lectures, in fact, gave a lot of attention to jurisprudence and economics. From Glasgow, Smith went to Oxford. In a letter to a cousin he wrote of “the extraordinary and most extravagant fees we are obliged to pay the College and University on our admittance; it will be his own fault if anyone should endanger his health at Oxford by excessive study, our only business here being to go to prayers twice a day, and to lecture twice a week” (SMITH 1991: XV). He left Oxford six years later and returned to Kirkcaldy. After a few years, a small group of prominent men in Edinburgh asked him to give a course of

Adam Smith

lectures on rhetoric and literature. The lectures were so successful that he was asked to repeat them, and to add another course on the general principles of law and politics. In this course Smith included a discussion of economics and followed the main lines of the economic principles for which he became famous. In 1759 he published *The Theory of Moral Sentiments* (hereafter *TMS*). This book is a collection of the first part of Smith's lecture course on moral philosophy, and it ends with the lecture on jurisprudence, in which he deals with ethical principles and all systems of law. Smith is best known among economists for his book *The Wealth of Nations* (hereafter *WN*), often viewed as the keystone of modern economic thought. For many, he has become associated with a quasi-libertarian laissez-faire philosophy. Others, on the other hand, often heterodox economists and social philosophers, focus on Smith's *TMS*, and explore his moral theory. There has been a long controversy about the relationship between these two great works between which there is an interval of seventeen years.

The first problem with Smith's work is that there is an interval of seventeen years between these two major works of his, and the only way the researchers could interpret the discrepancy was by his schizophrenia. When he wrote about moral sentiments in 1759, he was a moral philosopher, but at the time when he researched into the wealth of nations in 1776, he laid down the foundations

of economics; researchers presumed that these two things were incompatible because they were not able to see the connections between the impartial view and the invisible hand behind them. However, this is the shortcoming of the researchers and not of the author. Since Smith's complete output has been analyzed, regardless of whether one is a moral philosopher or economist, it has become possible to assess his value.

The second problem is the kind of deity itself. "We can imagine the order of the universe, and an order that is the work of a deity as designer. Imagine further that somewhere beyond our sight that deity has a drafting table and on that table are the blueprints for that design. Those imagined blueprints are invisible to us, and so too the hand that drew them" (EVENSKY 2007: 3–4).

Smith used the invisible hand image three times in his works. First, he used it in *The History of Astronomy* before he wrote the works for which he became famous; the second time, it was in the *Theory of Moral Sentiments* as divine providence; and on the third occasion, in *the Wealth of Nations* where it is the organizing principle of the work itself, a structuring principle and the spontaneous order of the market.

In *The History of Astronomy* the invisible hand is the hand of Jupiter; there is a clear connection between the image and the deity. Why Jupiter and why not Zeus?

Roman gods are less poetic whereas much more practical than Greek gods. Ovid recounts that when Jupiter became tired of idling, he visited the Earth; he was curious to find out how welcoming the Phrygians were. Both Jupiter himself and his companion, Mercury, were disguised as beggars and went from house to house asking for food and shelter for the night, but their efforts remained fruitless. And then, in the smallest of all the houses, they were welcomed with kind hospitality. An old couple offered them humble cabbage soup and some rather vinegary wine to drink. Only after quite a long time did they notice that the quantity of wine remained the same in the vessel. When they realised the miracle, they started praying frantically and immediately offered their only goose in order to prepare a worthy dinner for their strange guests. The disguised gods did not let them kill their only fowl but asked the old couple to go out and look around. The scene that awaited them was appalling: the haughty neighbours had disappeared, everything was engulfed in water, and the poorest cottage was transformed into a gorgeous temple where the old couple could work till the end of their lives.

The "hand" of Jupiter flooded the land and altered the countryside, administering justice in this way: it inflicted punishment since it got rid of the bad and rewarded the good. It conjured away haughtiness and selfishness replacing it with modesty and contentment.

Godly jurisdiction can sometimes produce shocking and inexplicable occurrences for men; nevertheless, it is beneficial, serving like moral stories, to show

the variety of justices and the variety of ways men relate to these jurisdictions. The case of the coconut growers, which has been retold in a variety of ways, is also an example of such a moral story: three coconut growers working in cooperation gather all the crops on the plantations, but since they do not know how to divide the harvest, they ask for God's jurisdiction. The mediator of God's jurisdiction instructs as follows: the first grower gets one coconut, the second one three, while the third one gets all the rest. One can clearly see from this division that another scale of values also exists, that God's values differ from man's values, and that his evaluation is built on motivations different than it is possible to show on a particular case of division. In godly spheres, good (the ownership of goods) is bad for men, while what is considered bad by men (the deprivation of goods) is good by the gods. It is the didactic intent that matters: ownership of goods diverts one from spiritual enrichment.

Social justness merely serves to restrain people from inflicting damage upon their fellow men; according to morality, this is considered negative justness, because it merely means the punishment of injustice, and its positive province is empty. Smith did not have a high opinion of this attitude, just as he did not believe in the negative definition of freedom, according to which freedom would have meant the lack of losing freedom.

The first occurrence of the *second metaphor* can be found in Smith's *Theory of Moral Sentiments*, part IV chapter I, where, too, the invisible hand has something to do with the godly spheres, but only in the meaning of providence. In this case Smith administers justice with the invisible hand only by providing for the poor through the rich. The poor get work through wealth, and obtain income through working. Prodigality of the rich and their desire for luxury (which is morally bad) unintentionally turns into good (economically good) through "aiding" the poor. Those living in affluence do not voluntarily share their wealth with the poor, but do so because it is inflicted upon them by the order of their social classification. Both the rich and the poor promote prosperity without being aware of doing so. The capacity of the wealthy people's stomach cannot be increased greatly, whereas their luxurious provisions, houses and their furnishings surpass all limits; and labour related to making these things available provides work for the poor. This metaphor is of a decidedly moral nature; it is meant to control the automatic redistribution of wealth in society.

In Smith's later writings this metaphor is supplemented with the meaning of a politician playing god with human society. The game is all about the idea that a politician is able to perceive things that certain other social figures are not able to see; the politician is superior to them all, and therefore vindicates for himself the rights of deciding and acting for others. This meaning of the invisible hand is best illustrated by the example of the chessboard simile. People play their roles in

society just as chessboard figures do, the figures comply with their missions and they are playing the roles which they have been assigned; although they do not have a grip on the interplay, the game goes on. The figures are familiar with and apply the rules of their places in the game (the game could not go on without this); before each immediate move, they survey where all the other figures are, and contemplate their possible future moves; if each of the figures do well in the place where they have been assigned, then all their moves are accumulated and the interplay becomes a reality. Those who do not know how to play chess can only see that there are figures placed in disorder on the board, but the players who have background knowledge of the rules of the game know how to make their moves. Being familiar with the moves also makes it possible for them to control each other: consequently, the game can proceed smoothly. From every single move of each figure in its place, the Whole assembles, disorder turns into Order, disarray into Harmony, and Unity results from the different players fulfilling their roles.

Smith uses the image of the invisible hand the third time in the *Wealth of Nations* where it is *expressis verbis* mentioned only once, and it is not defined in Smith's book on economy; nevertheless, the way he thinks of the functioning of economy seems to be following this mechanism.

Smith's metaphors of a nation's welfare slightly differ, not only from his various interpretations. In *The Wealth of Nations* the functioning principle is much more down-to-earth and, since it has a practical role, it is much less an abstraction. The "earthly counterpart" of the invisible hand is called a market, and with it Smith leaves off the consideration of godly spheres and comes down to earth, where he intends to find operating principles and order. He transforms the mode of making order into a god and names it a market. This is one of the component parts of the development process which moulded the religious Smith of the early years into the economist of the later years.

Basically, each variant of the *invisible hand* tells about the fact that there is a difference between the guide and the guided. The guide invisibly makes processes work, which gives *one* aspect of the hand's meaning, while the *other aspect* is the common man who – although his work is indispensable – is not able to follow the entire mechanism of the market and is occupied with his own activities. The guiding authority is capable of understanding the *operation of market mechanism*, whereas the role players are not. Individual citizens promote general welfare by their work; each person takes care of the functioning of society from his own place by pursuing his own interests. The invisible hand ensures that demand and supply meet at the market. Welfare constitutes both goodness and unity without individual intentions.

This is the point at which Smith surpasses Mandeville: he does not build welfare or social happiness out of vices; in his view, the Garden of Eden is cre-

ated from the deeds of good citizens who are successfully working in their own places. With this we have reached the point where we can say that each and every part of the public good is also good, and what has remained for us is to prove that these constituent parts are good, that they are good indeed.

Smith's "invisible hand" has caused a lot of upheavals, especially among those thinkers who were inclined not to accept the principle of harmony constituted without an original plan.

The organizing principle of society was formulated by Adam Ferguson who defined society as the sum total of all human activities but not of human planning. In this way, spontaneous order guarantees citizens justness and importance to their activities. They do not know what they are doing; they are just going about their work. They occupy their positions, their positions are good and accordingly they wish to be good. It is good to have social positions since they are the outcome of the division of labour: a porter is just as useful for the nation as is a philosopher. A synchronized game is the outcome of the individuals' diligent work and not of synchronization. This structure is built naturally and starts from the bottom. It is work, exchange, nation, wealth and an indirect quality which corresponds to the invisible hand that play the key roles in this structure. Smith in *WN*, book IV, chapter II (1991) says the following: "The annual revenue of every society is always precisely equal to the exchangeable value of the whole annual produce of its industry, or rather is precisely the same thing with that exchangeable value. As every individual, therefore, endeavours as much as he can both to employ his capital in the support of domestic industry, and so to direct that industry that its produce may be of the greatest value; every individual necessarily labours to render the annual revenue of the society as great as he can. He generally, indeed, neither intends to promote the public interest, nor knows how much he is promoting it. By preferring the support of domestic to that of foreign industry, he intends only his own security; and by directing that industry in such a manner as its produce may be of the greatest value, he intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention. Nor is it always the worse for the society that it was no part of it. By pursuing his own interest, he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it. I have never known much good done by those who affected to trade for the public good. It is an affectation, indeed, not very common among merchants, and very few words need be employed in dissuading them from it" (SMITH 1991: 399).

Division of labour is not the effect of human foresight but the consequence of man's inclination to exchange things. Whereas all the other creatures are able to fulfil their needs on their own, men are unable to do so. The desires of men

are greater than their abilities, and as a consequence they have to cooperate with each other. And when they fall back on someone else's help, they do not refer to their own needs, but appeal to the other person's self-love.

“It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own interest. We address ourselves, not to their humanity, but to their self-love, and never talk to them of our necessities but of their advantages” (SMITH 1991: 13).

Those, who see the guru of egoism in Smith, have not reached further than this quotation. The weakness of contemporary economics was that it narrowed down the Smithean wide perception of individuals, which was related to the fact that moral philosophy and economics were becoming detached. It is feasible that *homo oeconomicus*, led by his self-interest, offers the best possible approach to the economic context of human behaviour. As long as this selfishness is not boundless, there is nothing objectionable about it. In the case when a man as a communal being also allows for another man's selfishness then he sets limits to it. When based on reciprocity, selfishness has boundaries. When studying this human characteristic, we must pay attention to the problem that selfishness itself was used in connection with excessive pursuit of self-interest, and as such it had an economic overtone, while concerning its moral character it was a universal moral principle, yet it had gained a negative connotation. A chart was drawn up which attempted to sum up the connections between morals and economy. In this chart (ZSOLNAI 1987: 30) *selfishness* stands in the first place, and it is defined as increase of one's own profit, while its opposite – *self-denial* – has the meaning of decreasing one's profit. This also makes it clear that acting in one's own interest does not have the meaning of unselfishness nor of the opposite. Self-interest is not necessarily negative; after all, it is natural that one sees to one's own interests best, and that one is not one's own enemy when providing oneself with food, drink or building a roof over one's head. Selfishness in a narrower, economic sense, that is, in the meaning of promoting one's own prosperity, also fits the context. Selfishness at the level of self-interest is acceptable because it does not go over the limit. Its definition is possible only in a reciprocal relationship with the other or the others. Smith regards it as pathological only when it is a boundless, exclusive motivating force. In the following lines of the chart, which shows the relations between morals and the economic situation, the other person is also present: the *aggressive* one reduces while the *altruist* increases the benefits of the other person. In *cooperation*, one's own and that of the other person coincide, while in *competition* the difference between the profits of the other and one's own is turned to one's own benefit. It is obvious from the last two lines that the conflict is not between self-interest and concern for the welfare of others. Members of the group can have both corresponding and partly opposing

views compared both to each other and the group. Cases of loyalty to the group can mean the economic sacrifice of an individual or, on the contrary, the satisfactory realization of his own interest on account of the group.

In his lecture (Vatican City, 1992), Amartya Sen considers the fact that economics is becoming detached from ethics due to the loss of the influence and timeliness of welfare economics. In fact, the traditional criterion of welfare economics was plain utilitarianism which assessed the degree of success on the basis of total utility while it attached no inner value to anything else. This is a rather direct and limited interpretation from the standpoint of ethics, and it was even more simplified when in the 1930s Lionel Robbins (1935, 1938), in the first place, started to criticize the interpersonal comparisons of utility. Interpersonal comparison of utility was characterized as a “normative” or “ethical” problem. As a matter of fact, rendering the interpersonal comparisons of utility as nonsensical is understandable – says Sen, but this standpoint is difficult to defend. According to this standpoint we must also immediately accept the fact that the statement “*A* person’s happiness is greater than *B* person’s happiness” has no sense either from ethical or from descriptive-theoretical viewpoints. Economists were inclined to immediately classify all statements of the type “nonsense” or “has no sense” under the headword “ethic”. The narrow interpretation of “sense” by the logical positivists – which could cause rather great confusion in philosophy, too – resulted in total chaos in welfare economics, especially in those cases when economists liberally supplemented it by homemade, confusing interpretations. According to Sen’s notions, it is conceivable that the positivist philosophers made a mistake when they proclaimed every ethical proposal as nonsense, but even they did not dare go so far as to automatically qualify every nonsensical proposal as ethical.

In Smith’s reading of the Scottish Enlightenment, the most characteristic antinomies of the era were resolved by the institution of the free market. The market secures the means of living both for owners and those excluded from ownership; the market is the bearer of all potentials for a humane life both for the rich and the poor. The households of European princes of the time hardly surpassed those of the peasants or workers in the way that those of the latter surpassed the households of African kings. Societies before civilization were righteous in the uniformity of poverty, whereas in the bourgeoisified, trading societies the hardest working servants are those who gain the least while the dissolute, idle rich can indulge themselves. If we consider the problem from a strictly moral standpoint and remove it from the context of the age, then we find this division of roles unjust, yet the economic analysis shows that the display of hard work by the poor necessitates economic investment and the entrepreneurial spirit of the rich and the widening of the circle of the employed. And

since this is not a zero sum game (one player's loss is equal to the other player's gain, and vice versa), the rich few do not consume to the detriment of the poor, since the poor also receive a share of the produced commodities. It all seems as if the land were divided in advance into many parts and provided for everyone. The invisible hand administers justice at the markets. The rich, in turn, do good by making their estates prosperous without intending to or planning it ahead. By so doing, they are not even aware of what they are doing. By oppressing their cravings for material goods, men would have remained morally equal but economically on a barbarian level. This is the point where Smith argues with the Stoic philosophers; after all, *ataraxia* calls for renunciation, inner peace and tranquillity, whereas capitalism requires quite the opposite. But Smith most of all disputes Rousseau and Mandeville's reasoning when he discusses about man's ability for self-control and the fact that the principle of economy defeats waste, and also, that it is not exclusively material goods which are the motivating powers of men's actions. The other great thinker of the time, Smith's friend, David Hume, also agrees with Smith that basically there were two characteristic features which had produced property: human nature's restricted benevolence towards other fellow men and the scarcity of available goods in nature. The right to benevolence and the maintenance and defence of property are completely different types of rights. Smith, in fact, outlines the type which we nowadays call "moral right" and whose essence is explained by the example of the benevolence of the benefactor: contribution can be ethically assessed but it cannot be enforced, and the beggar who had received some contribution cannot lay claim to further ones. If they are virtues, contribution and the giving spirit must be voluntary. And if contribution is a virtue, it cannot be a right, especially not a right that is as perfect as proprietary rights are which can be enforced by law. Under the influence of Grotius, the father of international law, these thoughts had become the basis of Smith's modern law of nature and entered the media of market justice. Although moral virtues did not prevail with crystal clarity and exclusively, nevertheless, equalization law prevented injustice.

Smith sets forth in one of his letters written to the Edinburgh Review that pity cannot be the only virtue that is capable of producing all other virtues in the way that Mandeville had reckoned it. It is also in this letter that he confronts the diverging views on pre-civilization society: Rousseau's happy savage with Mandeville's miserable existence. Smith looks at every issue with the eyes of a historian, and thus he sets forth his view that, in the progress of society, man's refinement is also a consequence and result of development.

He explains that the open manifestation of one's feelings has not always been befitting, for example, in the age of Stoicism. Orators before Cicero had not burst into tears, while Cicero often ended his speech emotionally charged.

Savages are hard and tough, while civilized men are sensitive and emotional. Moral emotions have not become distorted: men have always been concerned about their own happiness (prudence), other people's happiness (justice) and about contributing to the good of others (beneficence).

The sense of propriety is the manifestation of moral sense, which is inborn and springs from a natural fellow feeling in men. The savage does not count on sympathy and does not allow himself affectionate emotions. The indifference of men living on more primitive levels is something that cannot be understood by those for whom expressions of anger, pain or love are natural. The savage is taken by surprise at the feeling of being in love, since for him to give way to a feeling is a sign of greatest weakness.

Mandeville does not only deduce virtues from pity with the Fable of the Bees, but also creates a structural ethics, in which the fundamentals of common good are vices, and the functioning of society is built on the division of labour.

Mandeville's first fable *The Grumbling Hive or KNAVES Turn'd HONEST* (1705) had no success whatsoever because the conditions in England outlined by him were not yet evident for many; the general public did not yet understand the fable referring to the early stage of capitalism at the beginning of the 18th century. His later attempt, *The Fable of the Bees; or, Private Vices, Publick Benefits* (1714), stirred up a huge storm and a great deal of debate. Social growth and enrichment are necessary for the "swarming" in the beehive. Both the drones and the worker bees are satisfied because they are serving the common good with their immorality and vices. The corruptions, extortions, treacheries, lies and thefts of individuals all happen for the sake of the hallowed goal. Indolence, proneness to opulence, prodigality and haughtiness in their own values are despicable characteristics of human nature, but put into the service of economy they distinctly promote social processes and are the bases of the common good. Industry is the produce of human vanity; trade is of the lack of perseverance.

*Thus every Part was full of Vice, [155]
Yet the whole Mass a Paradise;*

.....

*Such were the Blessings of that State;
Their Crimes conspired to make 'em Great;
And Vertue, who from Politicks
Had learn'd a Thousand cunning Tricks,
Was, by their happy Influence, [165]
Made Friends with Vice: And ever since
The worst of all the Multitude
Did something for the common Good.*

Every kind of moral deviance is a means by which some economic good is produced: each negative role player contributes to the common happiness of the hive. In a paradoxical way, the common good is almost entirely the product of badness.

The paradoxes of Mandeville's fable needed explanations; the study which explained the social reality behind the lines was written for this purpose. Tax-paying citizens bring in profit for society, yet their professions and products of their trades become instruments of sinning. The armourer makes weaponry for bloody combats, the pharmacist combines substances to poison others; the merchant sells and exports corn and imports drinks by which he promotes the development of industry or shipping and increases customs revenues – yet at the same time, idleness and alcoholism are also based on their activities.

“The Money that arises from the Duties upon Malt is a considerable Part of the National Revenue, and should no Spirits be distill'd from it, the Treasure would prodigiously suffer on that Head” (MANDEVILLE 1996: 52).

Those who produce dice and playing cards live well on manufacturing products for criminal acts. Manufacturers of luxury products aid human haughtiness and hedonic ways of life, while those who produce them make a very good living from their products.

All strata of men have their roles in the social division of labour: the thieves and robbers established blacksmithing and they continuously provide blacksmiths with work. Thieves steal either because they cannot support themselves with honest work or because they loath work.

The innkeepers and tavern keepers also have their share in the total social crime when they accept money from thieves and whores in the same way as they do from others, even though they know where the money comes from.

National prosperity is the outcome of good trade, defence of property, wise dispensing of justice, skilful conduct of foreign affairs, citizens' freedom of conscience and the meagre influence of the clergy on state affairs.

In Mandeville's opinion, the thrift of individual citizens and their families might lead to wealth, but it does not promote the wealth of the nation. One interpretation of thrift is abstention from superfluous things, the kind of attitude which is satisfied with a simple, modest way of life. Another interpretation of thrift is finding the right balance between thrift and parsimony. From the standpoint of nations neither of these two, but rather good soil, fortunate climate, lenient government and more land than population brings about wealth. The Dutch who managed to become a prestigious nation with dominant power on Europe's most inferior quality land, aided shipping and wide-ranging trade, and ensured

freedom to their enthusiastic citizens in establishing industry. The Dutch themselves assess their freedom in quite a different way; they assume that their ancestors' virtues and thrift were the true sources of their wealth.

In the author's opinion the secret to a nation's happiness is in full employment. In the beginning, handicraftsmen and tradesmen ought to be supported to pursue their profession because this also attracts foreigners, and then the growth of agriculture should be encouraged so that each piece of land becomes cultivated in order to provide for both the domestic population and foreigners.

Enrichment is equal concern of both sides, producers and consumers, involved in the social division of labour; for example, women's desire for luxury and their unbounded ambition to always have more, give work to the diligent; soldiers take pride in wearing sumptuous clothing or weapons that distinguish them from civilians, which all makes certain trades indispensable.

Marx agrees with Mandeville in the following way:

A philosopher produces ideas, a poet poems [...] A criminal produces crimes. ... The criminal produces not only crimes but also criminal law, and with this also the professor who gives lectures on criminal law ... The criminal moreover produces the whole of the police and of criminal justice, constables, judges, hangmen, juries, etc. ; and all these different lines of business, which form just as many categories of the social division of labour, develop different capacities of the human mind, create new needs and new ways of satisfying them. [...] And if one leaves the sphere of private crime: would the world market ever have come into being but for national crime? Indeed, would even the nations have arisen? And has not the Tree of Sin been at the same time the Tree of Knowledge ever since the time of Adam? (MARX: 306–318).

The fire of London also secured the daily bread for many people in the rebuilding of the town, while the thrift of the rich went hand in hand with unemployment for the lower strata of society. Mandeville outlines the processes of social life in their inner relationships: the interplay between individual and community, crime and punisher, poor and rich, and producer and consumer.

In Mandeville's system, ethics has completely fallen victim to the flourishing of economy, the ultimate goal in the enrichment of England. This enrichment is materialized not through the means within economy itself but through the victims of the domain of ethics. Ethics are, in forms of immoralities, with all their implements the ancillary of economy. These types of mechanisms/structures of the goals and means are usually substituted so as to make them seem better, which in this particular case is done by replacing the functioning of economy with the *common good*. Naturally, the common good constituted by the offence

of individuals is hardly justifiable (and only in immanence). Put into the place of common good, the goals of ‘the rise of the nation’ or ‘supremacy of the nation’ set into the future and therefore transcendent, even in this structure cannot be without the employment of individuals as tools. Whether Mandeville’s “is” or the “ought” of the supremacy of the nation is in question, the problems arise from the structures. The goals in the social processes of existing societies (in immanence) originally do not have ethical standpoints. The tools become deformed in keeping with the standpoint of the goals (they relativise, appear in their opposites). In a society not yet realized (transcendent) the goals include just about all the moral goods: the Garden of Eden or dream of Harmony are promised. The reality of these things cannot be verified (such a society has not existed before), and along the road which leads to it, the individual sacrifices his moral-self as a tool on the altar of the goal where, when he reaches it, covering up his sins, tortured by remorse and burdened by murders, he will realize that there is no such evil which is good.

With Smith the division of labour is not only a natural accompaniment of civil societies but it also structuralizes production, notably the foundation of manufactory. What is more, later intellectual history research (GERVAI-TRAUTMANN 2002: 3) has connected the functioning of manufactures with the great ideas of the Enlightenment that became celebrated in the French Revolution and exerted influence on the English economy. The manufactory represents the principles written on the flag of the French revolution: liberty, fraternity, equality. The organization of the manufactory does not go together only with the economic profits, such as the elaboration of products by trained, faster movements or the saving on the-change-over time between work sessions, but it also helps improve a community feeling among the workers. The end product cannot lack the succession of any of the workers, because a pin is what it is because it is *a short, straight, stiff piece of wire with a blunt head and a sharp point*. And to make it, the wire has to be drawn, straightened, cut, sharpened at one end, and a head put on at the other one. None of these particular operations can be left out and, consequently, the person who does the particular work cannot be left out either; each worker is equally necessary. In this way not only equality but fraternity also becomes important, after all, each person’s work is important for everyone else, because it represents a part of the whole: the end product. Everyone becomes useful not only due to his own work but also through the work of the others. But by leaving out the operation of one other person the whole thing will come to nothing. A worker in a manufactory can develop to perfection the quality of his skill for one part of the whole work through which he is also able to express his freedom at the same time. *“To take an example, therefore, from a very trifling manufacture; but one in*

which the division of labour has been very often taken notice of, the trade of the pin-maker; a workman not educated to this business,... could scarce, perhaps, with his utmost industry, make one pin in a day, and certainly could not make twenty. But in the way in which this business is now carried on, not only the whole work is a peculiar trade, but it is divided into a number of branches, of which the greater part are likewise peculiar trades... ..the important business of making a pin is, ... divided into about eighteen distinct operations, which, in some manufactories, are all performed by distinct hands, though in others the same man will sometimes perform two or three of them. I have seen a small manufactory of this kind where ten men only were employed, and where some of them consequently performed two or three distinct operations. But though they were very poor, and therefore but indifferently accommodated with the necessary machinery, they could, when they exerted themselves, make among them about twelve pounds of pins in a day..... But if they had all wrought separately and independently, and without any of them having been educated to this peculiar business, they certainly could not each of them have made twenty, perhaps not one pin in a day;” (SMITH 1991: Book 1, Ch 1, On the Division of Labour).

The organizing principle of *The Theory of Moral Sentiments* is an impartial approach in the very same way as the invisible hand is of *The Wealth of Nations*. The impartial spectator so to say places a ‘superior I/self’ above one with the task to judge one’s actions. The impartial spectator can also be perceived as the common conscience which judges an individual’s actions from the viewpoint of an outside spectator. It is the bearer of generalization, manifestation of human-kind and the base for the judgement of comparison. It is very hard to assess the degree of impartiality when judging the deeds of others, especially one’s own. And yet, at the same time the very thought of impartial judgement is an enormous step forward, even if through this Smith in fact creates an inner controller in one, which is a strange heteronomy, adequate to an inner significance.

T. D. Campbell collected twelve expressions for the “impartial spectator” which are problematic by themselves because of the alternating uses of singular and plural. “...he speaks, interchangeably, of the ‘spectator’, ‘spectators’, ‘bystander’, ‘a third person’, ‘every attentive spectator’, ‘every impartial bystander’, ‘every impartial spectator’, ‘every indifferent person’, ‘another man’, ‘other man’, ‘society’ and most frequently of ‘mankind’” (CAMPBELL 1963: 134–135).

The number of the outside spectators is not irrelevant since in the case when there is supposedly only one spectator, this entails merely impartiality, viewing from a distance and a witness-like quality; when there are several spectators, this can imply a general, mutual expectancy which, when taken as an idea, can linguistically be in the singular. Campbell argues with Roderick Firth who, in his essay “Ethical Absolutism and the Ideal observer”, views the “impartial spectator”

as the descendant of the “ideal observer” and ascribes to the latter “the following specific characteristics: omniscience with respect to nonmoral facts, omniscipience, disinterestedness, dispassionateness, consistency, and normalcy in all other respects”. Campbell is of the view that these characteristics can no longer be present in human spheres and do not have any experience based foundation. With the supposition of a godly sphere the Smithean mirror, by help of which one could see oneself through the eyes of others, would break to pieces.

The mirror which shows an individual’s virtues and vices is exclusively in the society itself. Were a person to grow up with no human relations, he would not be able to tell, referring to himself the quality of his own thoughts or the correctness of his behaviour. He will see how right or wrong his conduct is in the faces and responses of those performing together with him. We see through the judgement of others, what we are truly like when we become subject to external judgement. When looking into the mirror, the multitude of our social experiences related to ourselves will constitute the basis of our contentedness or discontentedness. If we are satisfied with the mirrored image of ourselves, we can more easily bear the reprehension of others, than in the case of a reverse situation. It works the same way as in the case of “A man who is tolerably handsome, will allow you to laugh at any little irregularity in his person; but all such jokes are commonly unsupportable to one who is really deformed...” (SMITH 1759: Part III. Chap. I).

The image that actually shows up in the mirror reflects the self-image without the impartial spectator; the other image, the one behind the mirror is the impartial spectator, that is, the image formed and anticipated by others. The differences in distance between the two make up the basis of a person’s inner harmony: if the two images are congruent, then harmony exists. The impartial spectator cannot be a kind of “judge” in a person that acts as the sixth sense, and is constant from the aspect of the sense that differentiates between good and evil, but rather operates depending on the situation, in the course of actions, and in the concrete practice of everyday relations.

The impartial observer approach takes us to the viewpoint of judging the behaviour of others by which the link between the individual and society is established. By being involved in social relationship, the individual is supplied with responses, his conscience is kept alert, and he is taught self-discipline. We can assess ourselves only through the judgement of others; consequently, those who live alone, far from society cannot know much about themselves either. This is why Robinson, too, tries to use every means at his disposal to get back into society.

(To be continued)

REFERENCES

- BERTÓK Rózsa 2002. *Magánvétek–közhaszon*. Dr. Haller Média Kiadó, Pécs
- CAMPBELL T. D. 1963. *Adam Smith's Science of Morals*. George Allen & Unwin LTD. London
- GERVAI-TRAUTMANN 2002. Bevezetés pp. 7–15. In: Bertók Rózsa: *Magánvétek – közhaszon*. Dr. Haller Média Kiadó, Pécs
- Etika a gazdaságban* 1993. Szerk. Kindler József, Zsolnai László. Budapest, Keraban.
- EVENSKY, Jerry 2007. *Adam Smith's Moral Philosophy*. Syracuse University, New York
- MANDEVILLE, Bernard 1996. *A méhek meséje*. (Ford. Tótfalusi István) Kossuth, Budapest
- MARX's Economic Manuscripts of 1861–63. Part 3. Relative Surplus Value. Degresson: *On Productive Labour*. Vol. 30 MEW.
- ROBBINS, Lionel 1938. Interpersonal Comparisons of Utility: A Comment = *The Economic Journal*, Vol. 48, No. 192 (Dec., 1938) pp. 635–641.
- SALVUCCI, Pasquale 1976. *Adam Smith politikai filozófiája*. Gondolat, Budapest
- SEN, Amartya 1992. Néhány jelenkori gazdasági és társadalmi problémáról = *A közgazdaságtan társadalmi és etikai vetületei*. Vatikánváros, Egyházforum
- SMITH, Adam 1940. *A nemzetek jólétének természetéről és okairól*.
- SMITH, Adam 1979. *The Theory of Moral Sentiments*. (Ed.: D. D. Raphael and A. L. Mafie) Clarendon Press, Oxford
- SMITH, Adam 2006. *The Theory of Moral Sentiments*. Dover Publications, INC. Mineola, New York (The work was originally published in 1759)
- SMITH, Adam 1991. *The Wealth of Nations*. *Everyman's Library*. Alfred A. Knopf, New York, London, Toronto
- ZSOLNAI László 1987. *Mit ér az ökonómia, ha magyar?* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Bertók Rózsa

MORÁLFILOZÓFUS VAGY KÖZGAZDÁSZ?

A „láthatatlan kéz” és az „elfogulatlan szemlélet” Adam Smith műveiben

Adam Smith életművét vizsgálva igyekszem földeríteni a láthatatlan kéz, illetve az elfogulatlan szemlélet fogalmait, nemkülönben ezek filozófiai hatástörténetét. A Kirkcaldyban született Smith a skót felvilágosodás kiemelkedő gondolkodója. Neki is, mint pályatársának s barátjának, David Hume-nak, Francis Hutcheson volt a mestere. A 18. századi skót egyetemeken a morálfilozófia nagyon fontos szerepet játszott. Valószínűleg ennek a ténynek tulajdonítható be, hogy szerzőnk az 1759-ben publikált, *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című könyvében behatóan analizálja az individuumok természetét. Különös figyelmet fordít a másik emberre s a mások érzéseibe való beleélés szempontjára. Az együttérzést ő szimpátiának nevezi, s mint ilyen, mely manapság inkább közelít az empátia kifejezés tartalmához. A morálfilozófus Smith a szimpátiát az emberek közötti érzelmecseré alapjának tartja, miközben magát a cserét általános emberi hajlamnak definiálja. A cserehajlamú lényről szóló passzusok *A nemzetek jólétének*, az 1776-ban kiadott művének is fontos alapvetései mind történeti, mind logikai szempontból. A szimpátia, mint általános érzelmi reakció-alap, független az érzelm közvetlenségétől vagy a minőségétől.

Szerencsére a mai kutatás már fontosnak tartja a morálfilozófiai alapozást a smithi életműben, és meghatározónak véli az angol típusú felvilágosodás gazdasági jellegű társadalmának megértéséhez *Az erkölcsi érzelmek elméletét*. Amartya Sen, aki sokat tett korábban is Adam Smith értékes gondolatainak továbbértékeléséért, most, a 2009-es erkölcsi érzelmekről szóló legújabb kiadáshoz írt előszót. Ma már nem választható szét felszínes érvek alapján *A nemzetek jóléte* s a morálfilozófia. A 17 éves különbség csupán látszólagos eltérés. Smith nem hagyta magára korai művét, később helyenként átírta, helyenként kiegészítette. Ha tematikusan közelítünk az életműhöz, látnunk kell, hogy maguk a fogalmak az első írásokban már megjelentek. Az értékképző fogalmak közötti kapcsolat szerkezeti elemzése pedig még inkább megerősíti egyfelől a gondolkodási módozatok azonosságát, legyen bár szó morálfilozófiáról vagy gazdaságról, másfelől bizonyítékai a smithi rendszer létezésének. Az elfogulatlan szemlélet relációs fogalomként határozza meg az ember önismereti feltételű gondolkodását magáról saját maga előtt s mások szemében. Egyik sem lehetséges ugyanis önmagában: sem a saját magunk megítélése saját magunkban, sem a saját magunk megítélése mások által. Ha kiszakítjuk az embert környezetéből, elkülönítjük embertársaitól, figyelmen kívül hagyjuk a mások/a másik vélemény-

nyét, visszajelzéseit, akkor eltéved magával kapcsolatban, s elveszti közösségi relációit is. E kérdéskörnek a hiány-oldalán betegségek s torzók vannak, ezek már nem vizsgálhatók a filozófia eszközeivel, mert átnyúlnak a pszichológia, szociálpszichológia, pszichiátria területeire. Defoe regényében Robinson nem tudna elboldogulni a lakatlan szigeten egyedül, társadalmi tapasztalatai nélkül, s nem igyekezne visszatérni a közösségbe, ha nem lennének fontosak számára az emberi kapcsolatok.

Smith a tükörrel vizsgálja az egyén és a közösség lehetséges dimenzióit. A morálfilozófia az erkölcsi érzelmeknek azt a pozitív oldalát szemléli, mely a szimpátiával az érzelmek cseréjére ad lehetőséget, s fenntartja a kölcsönösséget az emberek között. A korszak két nagy formátumú gondolkodója levelezésbe kezdett e témában. Smith a tapasztaltabb Hume-ot kérdezte arról, vajon az emberek a rossz érzéseikkel vagy a jókkal éreznek inkább együtt. Mivel nem lehet a látszat alapján eldönteni, hiszen a jóval könnyebb együttörülni, ugyanakkor a fájdalommal való együttírás feltűnőbb lehet, ezért Hume figyelmezteti Smithet, csak azt hangsúlyozza, hogy az ember olyan lény, aki képes együttérzésre, függetlenül ennek minőségétől s intenzitásától. A mai nyelvhasználatban nehezebb ennek a komplex érzésnek a kifejezése. A szimpátiának a jelentésébe beleértendő empátiának nincs igei alakja, ami szintén problematikus. A szimpátia ma használt jelentésének áthallása abszolút pozitív, a szimpatikus valaki elfogadását, a közös ízlést, véleményt stb. jelenti, de nem képes negatív tartalmakra utalni, míg az empátia általánosabban tudja kifejezni azt az emberi képességet, mellyel beleéljük, beleképzünk magunkat mások helyébe, s lelkileg azonosulunk vele, függetlenül a pozitív vagy negatív tartalmaktól. Bármilyen önzőnek is tűnik az ember, mégis benne van a természetében a mások iránti együttérzés: öröm az ő boldogságuk felett –, függetlenül attól, ha ez semmilyen haszonnal sem jár –, vagy a sajnálat érzése valakinek a nyomorúságos sorsa miatt. Mindannak ellenére van ez így, hogy konkrétan, az érzékeinkkel nem vagyunk képesek még a legközelebbi hozzátartozónk szenvedését sem átélni, de el tudjuk képzelni magunkat az ő helyében a kínpadon. Minél érzékenyebbek vagyunk, annál erőteljesebb az együttérzés bennünk. Mivel e képesség természettől adva van, meg kell lennie a legnagyobb gonosztevőben is, még ha kis mértékben is. A fenti gondolatok az erkölcsi érzelmek elméletéből erednek, egy alapvető tétel részletes kifejtései s példákkal való illusztrációi. Az első szakasz alaptétele az embernek a korlátozott önzésével kapcsolatos. Míg természetes az, hogy az ember a saját érdekeit igyekszik érvényesíteni, hiszen ezeket ismeri a legjobban, addig természetellenes, hogy csupán azért akadályozza mások boldogulását, mert élvezi a szenvedésük látványát.

Az önzés másik jellemzője az ember társas mivoltából, a közösségi létből fakad, ez az érzelmek cseréjének is feltétele. Az érzelmek cseréjének nehézségei

a saját érzéseinknél megfigyelt változatoknál kezdődnek, hiszen ha haragszunk, nem egyformán érzünk egy nő, egy férfi vagy egy gyermek iránt. Általánosítva, a helyeslésünket vagy helytelenítésünket fejezzük ki az érzésünkkel, mellyel Smith szerint oly keveset foglalkoztak a filozófusok, hogy elnevezni is elfelejtették. A lelkiismeretről szóló vizsgálódások kevésnek bizonyulnak ahhoz, hogy pontosan kifejezzék az érzelmet s az ennek kapcsán megmutatkozó erkölcsi helyeslést vagy elutasítást. Ennek következtében került bevezetésre a „moral sense”, az erkölcsi érzék, mely valóságos belső érzést hangsúlyoz Hutcheson tanítása nyomán. A személyes tapasztalat során ez az érzék közvetlen, míg a mások tapasztalataival való együttérzéskor közvetett. A lényege az érzéki átélés, mely az egyik típusa lesz az angol felvilágosodásban az erkölcsi fundamentum keresésének, s mint ilyen, el is határolja magát a korszak másik két angol irányzatától. Az intellektualizmustól azért, mert az észre és Istenre hivatkozik a cselekvések helyességének megítélésében, nemkülönben az utilitarizmustól, mely a haszonelvűségét eleinte a kapitalizmus profithasznából vezette le, majd később kiterjesztette szinte mindenre.

A század szigeti filozófiája kritikában fogant. David Hume az emberi természetről szóló nagy formátumú értekezésében az intellektualisták ellen sorakoztatja fel szinte a minden lehetséges érvét empirista alapon, míg Smith egyetlen utalás nélkül, egyszerűen leírta Mandeville, avagy Rousseau elképzeléseinek inverzét. Smith komolyan gondolta, hogy míg nem vizsgálja meg alaposan a piaci szereplőt annak természete szempontjából, nem tudja megítélni a gazdasági folyamatokban való működési elvárások szabályos vagy renitens módjait. Ezért mindenképpen korábbi vizsgálódás tárgya lett az individuum s az individuális relációk, mielőtt gondolatban a közösségben képzelte volna el vagy a reális piacra vitte volna ki őket.

Az egyénben lakozó pártatlan szemlélő, illetve az eleven közösség, a valóságos szemlélők nézőpontja közötti összhang a fogalom összetettségét hordozza. Maga a pártatlanság az egyénen belül és az elfogulatlanság saját magunkkal kapcsolatban olyan új rendező elv, mely a „moral sense” irányzata nélkül érthetetlen marad. A moral sense-nek az érzelmekre és ezek alapján a relációk erkölcsi szempontjára való támaszkodása értelmezi azt az új alapvetést, mely sem az észet, sem az önzést, sem a hasznot nem fogadta el az erkölcs fundamentumául. Az elfogulatlan szemlélet a szimpátiával karöltve lesz rendező elve nemcsak a smithi morálfilozófiának, hanem annak a társadalmi rendnek, melyet majd a láthatatlan kézzel teljesít be, de ehhez előzetesen meg kell alapoznia individuumát, azt az egyént, akivel a piacon vagy a társadalom egyéb színterein teljesíteti az összjóhoz vezető cselekedeteket.

A munkamegosztás a sztoikus elképzeléseket követi. A társadalomban egyformán szükség van a teherhordóra, de a filozófusra is, mindegyiknek a saját

helyén kell tennie a jót, s a saját helyén kell jó pékké, mézáróssá, sörfőzővé válnia. Ha mindenki egyszerűen teszi a dolgát, előmozdítja vele a közboldogságot, szemben Mandeville-lel, ahol a magánbűnökből konstituálódik a közhaszon. A manufaktúra munkamegosztása nemcsak a munkát szervezi gyorsabbá s jobb minőségűvé, hanem eszméket is hordoz, jelesül a francia forradalomból politikai célkitűzésként ismert egyenlőség, testvériség, szabadság gyakorlati megtestesítője.

A láthatatlan kéz elképzelése először Adam Fergusonnál fordul elő. Ferguson a társadalmat emberi cselekedetek összességének, de nem emberi tervnek definiálja. Adam Smithnél háromszor olvasható: 1) Jupiter nevével kapcsolatban fordul elő még fő művei előtt, *Az asztronómia történetében*, 2) *Az erkölcsi érzelmek elméletében*, (TMS) a IV. rész első fejezetében ‘isteni gondviselés’ jelentésben, 3) *A nemzetek jólétében* (WN), ahol magának a műnek is rendező elve, a társadalomnak strukturáló tényezője, a spontán rendnek a piacon is harmóniát teremtő ereje. Az összerendezett játéktér a piac, ahol a kereslet-kínálat összetalálkozása zajlik. A közjó konstrukciója az egyéni érdekek alapján történik. Mindenki a saját helyén, önös érdekét követve egyre jobban teljesít, jobb sört főz, friss húst ad, szép kenyeret süt: teszi a jót. Ennek az összjátéknak az a lényege, hogy a közjó valóságosan is jó. Ez az önzés partos, tehát addig terjed, míg megengedi ugyanezt a piac minden szereplőjének, ami lehetővé teszi az alku, az alku meg az ár kialakítását, s így létrejön az árucseré. Az egyes társadalmi szereplők saját érdeküktől vezérelve igyekeznek a saját helyükön egyre jobban teljesíteni, s nincs bennük elvagyódás, nem akarnak mások lenni. A sztoikus gyökerek vitathatatlanok: mindenki a saját helyén teszi a dolgát, s nem kérdőjelezi meg sem a dolgát, sem a szerepet, sem a szereposztást, hanem igyekszik mindezeknek megfelelni. Az egyéni önzés így a jó szolgálatába áll.

A gondolkodás kerete a nemzet, nem véletlenül adta fő művének címül *A nemzetek jólétét*: „A társadalom évi jövedelme mindig pontosan annyi, mint tevékenysége egész esztendei termelésének csereértéke. [...] Azzal tehát, hogy minden egyén tőle telhetően igyekszik tőkét a hazai tevékenység fenntartására használni, és ezt a tevékenységet úgy irányítani, hogy termelése a lehető legnagyobb értékű legyen, szükségszerűen azon munkálkodik, hogy a társadalom évi jövedelme a legnagyobb legyen, bár általában nem a közösség érdekét akarja előmozdítani, és nem is tudja, mennyire hathat rá. [...] Ebben is, mint sok más esetben, láthatatlan kéz vezeti őt egy cél felé, melyet ő nem is keresett. A társadalom pedig nem hiányolja, hogy ő ezt a célt nem ismeri.” A láthatatlan kéz elméletének későbbi kiterjesztése a spontán renddel és rendszerrel kapcsolatos. Smithnél a boldogság is visszafogottan van definiálva: a boldog ember kritériuma az egészség, a tiszta lelkiismeret s az adósság hiánya. Érdekes, hogy az egoizmus gurujának tartott gondolkodó minimális követelményeket támaszt. A

boldogság kritériuma általánossága folytán minden korban megállja a helyét, s még a kapitalizmus kezdeti lendületében sem a gazdagsággal teljesedik be. De Smithtel kapcsolatban nem ez az egyetlen tévedés! Biztonságba kell helyeznünk azt a gondolatot, miszerint nem lehet kihagyni a morálfilozófus alapvetéseit a közgazdaságtan kidolgozásából, s nem a szerző hibája, hogy még mindig vagy kizárólag morálfilozófusként, vagy a közgazdaságtan atyjaként van aposztrofálva. Egyik mű s egyik terület sem érthető meg a másik nélkül. A legutóbbi időszaknak egy nagy amerikai kutatás vállalta föl talán először, hogy megfogalmazza: Smithnél a láthatatlan kéz az ő morálfilozófiája. Ha ez igaz, akkor talán még több okunk van rá, hogy az elfogulatlan szemléletet összefüggésbe hozzuk a láthatatlan kézzel, legyünk bár közgazdászok vagy morálfilozófusok.

Karikó Sándor

∴ Szegedi Tudományegyetem, JGYPK
∴ bacon@jgypk.u-szeged.hu

AZ ALÁZATON INNEN ÉS TÚL¹

Robert Musil tanulsága

Humility and Beyond

Moral lesson of Robert Musil

A XX. század talán legfilozofikusabb írója, Robert Musil felvet – többek között – egy olyan frappáns gondolatot, amely mindmáig elkerülte az esztéták, a filozófusok és az etikakutatók figyelmét. A tulajdonságok nélküli ember című nagy formátumú regény szerzője meglepő hasonlattal él: „Isten óvatosan cselekedett, amikor elrendelte, hogy elefántból megint elefánt bújhat elő, macskából macska: a filozófusokból azonban tanimádók és ellenfilozófusok lesznek.” Ez a megállapítás szükségképpen továbbgondolásra ösztönöz. Vizsgálódásunk eredményeként természetesen jutunk el az alázat etikai kategóriájához s morális jelenségéhez (erényéhez). A továbbiakban segítségül hívjuk két-két klasszikus filozófus és író: konkrétan Schopenhauer és Marx, illetőleg Márai Sándor és Szentkuthy Miklós gondolatát. Végső soron (mi is) szerénynek mondható kísérletet tennénk az alázat általános erkölcsi tanulságának megfogalmazására.

Kulcsszavak: alázat, szolgálalkúság, kötelesség, önkritikai készség, Musil

„*annak szép, könnyűléptű szívében megterem az érett és tűnődő kevésszavú alázat.*”

(Radnóti Miklós)

Noha sejtjük, az alázat az erények rendszerébe tartozik, a köztudat és a szakma (itt: filozófia, etika, pedagógia) egy része számára inkább valamiféle negatív képződménnyé silányul. E fogalmat többnyire a kishitűséggel, az önállóság feladásával, a mindenáron történő szolgálatkészséggel azonosítja. Vagy homályos, nem egyértelmű jelenségnek tartja. Példával élve: a mindennapi élet szereplője (s ez lehet szülő, tanító, munkahelyi vezető, edző stb.) gyakran felteszi magának a kérdést: „Akkor most alázatos vagy nem-alázatos emberekre neveljünk-e?” A bizonytalanság érződik az alázatosság hétköznapi negatív megítélésében is.

¹ A Pécssett, 2011. március 26-án, az I. Pécsi Filozófiatanári Konzultáció keretében megrendezett *Művészet és etika* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

Ha elfogadjuk az alázat erényjellegét, akkor meg kénytelenek vagyunk belátni, hogy a filozófia és az érintett szaktudományok milyen mostohán bánnak ennek vizsgálatával. Amíg a szeretet, a barátság, az igazságosság kérdéseinek kutatásában komoly eredmények születtek, addig az alázatról meglehetősen keveset tudunk. Amivel rendelkezünk, az ellentmondásos, legalábbis nem meggyőző. A tisztánlátás nagy kihívás elé állítja a kutatót, a gyakorló pedagógust, s mindazokat, akik valamit tehetnek az erények hatékonyabb megjelenítése s működtetése érdekében. Számomra egyértelmű, az alábbi – vázlatosnak tekintett – vizsgáldásom csak szerény kísérlet lehet az alázat fogalmának s lényegének megvilágítására. Pontosabban úgy fogalmaznék, hogy a téma első megközelítésével inkább csak a figyelmet kívánám felhívni az alázat erényének fontosságára.

*

Az alázat értelmezésében és szóhasználatában kialakul (miként sok más esetben is) egy szűkebb és egy tágabb jelentés. Klasszikus példa az előbbire Spinoza, az utóbbira Kant álláspontja.

„Az *alázatosság*: szomorúság – mondja Spinoza –, amely abból ered, hogy az ember a maga tehetetlenségét vagyis gyengeségét szemléli” (SPINOZA 1997: 232). Azt gondolom, az alázat(osság) semmiképpen nem határozható meg az emberi gyöngeséggel, ez a jelenség egyáltalán nem valamilyen szomorúságot fejez ki. Egészen más és magas rendű tartalomról van szó (amelyet alább részleteznék). Mindenesetre amit Spinoza felhoz, abban nyilván van igazság: a valóságban létezik szomorúság, és az ember gyakran érezheti magát erőtlennek és tehetetlennek. Ám a gyöngeség és a szomorúság még nem köthető az alázathoz, mivel – megítélésem szerint – azok csupán *az alázaton innen lévő* megnyilvánulások lehetnek.

És hasonlóképpen, Kant felfogása sem meggyőző számomra. A filozófus leszögezi: „Az a tudat és érzés, hogy morális értékünk mily csekély a *törvénnyel összevetve*, az alázat” (KANT 1991: 551). A kanti életműből jól ismert, hogy a törvényekhez való alkalmazkodás (engedelmesség) valójában kötelesség. Konceptiója alapján értelmezhetjük az alázat fogalmát úgy, mint a törvényekhez való igazodás. Ha az alázat a törvények szerint való élés, ami – ugye – kötelesség, akkor maga az alázat is kötelessége az embernek. Alighanem Kant itt túl magasra emeli a mércét: a törvénynek való megfelelés valóban minden állampolgár dolga, érdeke s kötelessége, leszámítva persze a bűnözői magatartást. Alázatosnak lenni viszont nem kötelességünk, mint ahogyan maga a mindennapi élet is bizonyítja, az emberek többsége nem tud és nem is akar megfelelni az alázat kritériumának. (Hadd tegyem hozzá: sajnos!) A törvénynek való engedelmesség mint kötelesség egyáltalán nem azonos az alázattal, mivel az már lényegileg *túl van az alázat* terepén.

A spinozai és a kanti végletes értelmezés tanulsága után szeretnék hivatkozni olyan kutatóra (André Comte-Sponville kortárs francia etikusra), illetőleg művészre (Szentkuthy Miklós XX. századi magyar íróra), akik már pozitíve hatottak saját felfogásom kialakítására.

André Comte-Sponville határozottan fogalmaz: „Alázatosnak lenni azt jelenti, hogy jobban szeretjük az igazságot, mint önmagunkat. [...] Nem annak a megítéléséről van szó, hogy mit tettünk, hanem hogy mik vagyunk. És olyan kevesek vagyunk” (COMTE-SPONVILLE 1998: 174 és 179). Amit fontosnak tartok kiemelni a fenti idézet alapján, az a *hiúság* leküzdésének a kívánalma. Nyilvánvalóan minden ember valamilyen mértékben hiú önmagára és saját alkotásaira, ám az emberek egy (föltehetőleg kisebbik) része belátja, az igazság tisztelete s méltósága mégiscsak előrébb való minden önszerettnél és -imádatnál. A hiúság visszaszorítása segíthet bennünket abban, hogy a világhoz való viszonyunkban szerények maradjunk. Nem abban a vonatkozásban, hogy morális értékünk csekély a törvénnyel szemben (lásd a kanti kritikát!). Inkább abból a felismerésből és tudatosításból, hogy az emberi létezés mily csekély a világgal összevetve. S van kellő szellemi bátorság és erkölcsi tőke ahhoz, hogy levonjuk a lehetséges, még inkább a szükséges elvi s gyakorlati konzekvenciákat.

A filozófiai vénával (is) megáldott Szentkuthy Miklós – aki nem mellékesen egész könyvet szentel az alázat misztériumának leírására – joggal hangsúlyozza: „az ember csak szerény lehet a létezés örült titkai közepette. [...] Van-e olyan ember a világon, akinek a »kész« abszolút ismérvei a birtokában volnának?” (SZENTKUTHY 1998: 235 és 313). A költői kérdésre mindnyájan tudjuk a választ, mégis oly sokan képzelik be magukról, hogy náluk a végleges és cáfolhatatlan igazság. „Majd ő megmondja a tutit” – szól dölyfösen a hétköznapi ember gyakori élethelyzetében és mindennapos vitában. Szentkuthynál ugyancsak megjelenik a szerénység erkölcsi kívánalma: illik szerénynek mutatkozni, hiszen amíg a világ végtelenül gazdag s titokzatos, addig az emberi létezés végtelenül parányi s korlátozott.

A fenti és egyéb (itt nem érintett) forrásmunkák alapján, számomra világos, az alázat nem a dolgokba való passzív belenyugvás, gyöngeség, tehetetlenség, netán a szolgálékűség kifejezője. De nem is a mindenki számára előírt parancs, kötelességszerű megnyilvánulás. Alapvetően mindkettő végletes, legalábbis vitatható magatartás. Mindezzel szemben úgy vélem, *az alázat egy különleges, becses erény, tisztánlátó érzék, belső iránytű, a szerénység misztériuma*, ami annyit tesz, hogy belátjuk s elfogadjuk *saját és nembeli korlátainkat*. Alázatos ember az, akinek munkáját, gondolkodását s embertársi viszonyait a termékeny és szüntelen *önkritikai készség s képesség* irányítja s kontrollálja. *Az alázat* – olvasatomban – nagyon is *pozitív kategória, magas rendű erény*, amelyet felfoghatunk a sors ajándékaként.

*

A továbbiakban arról gondolkodnék, hogy a filozófia számára mit jelenthet az alázat, ez az erény milyen kihívással (s tanulsággal) szolgálhat a bölcséleti vizsgálódás számára.

Először Hegel útmutatására hívnám fel a figyelmet. Hegel szerint a filozófiai s azon túlmenően a tudományos megismerés megköveteli, hogy a kutató „átadja magát a tárgy életének, vagy ami ugyanaz, hogy a tárgy belső szükségszerűségét tartsa szem előtt és fejezze ki (... a veszélyforrás pontosan az – K. S.) ahelyett, hogy a dologgal foglalkoznék, mindig túl van rajta: ahelyett, hogy nála időzne és beléje feledkeznek, az ilyen tudás mindig más után nyúl, s inkább önmagánál marad, mintsem hogy a dolognál lenne s átadná magát neki” (HEGEL 1979: 35–36 és 11). Más szavakkal kifejezve, a megismerő tudatnak meg kell szabadulnia az önmagára irányuló reflexióitól, a megismerendő tárgyba szükséges elmerülnie. A kutató először megtagadja önmagát, belefelejtkezik a tárgy belső világába s mozgásfolyamataiba. Aki ilyen önelszakadásra, illetőleg felülemelkedésre képtelen (például hiúságból, kényelemszeretetből, előítéletből vagy bármi más okból kifolyólag), az foglya marad szubjektív szempontjainak, gondolkodása tévútra terelődik, vizsgálódása felszínes eredményt hozhat csupán. A kutatói alázat valójában annyit jelent, hogy alapvetően (és furcsa módon) nem a tárgyat, a dolgot, hanem a kutatónak önmagát, saját hiúságát kell legyőznie.

Létezik egy speciális szempont is, amely a bölcselői alázat lényegét érinti. Ezzel kapcsolatban forduljunk Robert Musil éles megfigyeléséhez, amely – sajnálatos módon – mindmáig nem kapott kellő hangsúlyt a bölcsellettörténetben. De nem figyelt fel rá az etika, a pedagógia és az esztétika sem. Talán meglepő is, hogy most rá fogok hivatkozni, ugyanis Musil, mint tudjuk, író, nem pedig filozófus volt. (Hadd tegyek itt egy személyes véleményt: a klasszikus írók-költők, akiket a „lélek mérnökeinek” is nevezhetünk, gyakran le tudnak hatolni a lélek olyan mélyrétegeibe, ahová a tudós és/vagy a filozófus már képtelen. Ezért egy bonyolult problematika vizsgálatakor olykor célszerű és kívánatos a tudomány és a bölcsélet képviselőjének kitekintenie egy-egy, szóba jöhető művész gondolatvilágára, s annak mondanivalóját beépíteni saját vizsgálódásának körébe.)

Robert Musil a nagyszabású és filozófiai érzékenységű regényében, *A tulajdonságok nélküli emberben* olyan kritikát fogalmaz meg a filozófusi beállítódásról, amely általános érvényűnek tekinthető. Jóllehet a bölcselőre nézve egyáltalán nem hízelgő Musil felismerése, mégis azt gondolom, botorság lenne tagadni igazságtartamát. A kritika éle *kettős*: az író rögtön egy meghökkentő kijelentéssel áll elő. „A filozófusok – mondja – erőszaktevők, akiknek nem áll rendelkezésükre hadsereg, ezért hát úgy gyúrik maguk alá a világot, hogy rendszerbe zárják” (MUSIL 1977. I. k.: 355). Valóban, amire a filozófus általában törekszik, az egy fogalmi rendszer mindenáron való létrehozása. Az ilyen munkalat, első pillanatra, imponáló szellemi produktumnak tűnhet, de ha belegon-

dolunk, mindez a filozófus sajátlagos uralomvágyát és hiúságát, semmint a gondolatok szabad szárnyalását szolgálja. Ha rendszert alkotunk, egyszersmind be is zárjuk a gondolkodást. Azaz nem tesszük lehetővé új szempontok, kérdések, megközelítések felmerülését, az adott gondolati rendszer kritikai s önkritikai felülbírálatát. A filozófus gyakran képzele be magáról, hogy magasröptű szellemi tevékenységével maga alá gyűrheti a gondolatokat, s birtokába juthat a „végső” igazságnak. Úgy vélem azonban, a filozófus ilyen mentalitással, hozzáállással s eltökéltséggel túl messzire nyúl, és túl merészen vizsgálódik, miközben csupán csekély eredményt tud fölmutatni. Talán be kellene érnie szerényebb célkitűzéssel és mércével: ne a végső, az abszolút és az öröknek vélt válaszokat hajszolja, hanem elégedjék meg a „dolgokra”, saját eredményére való szüntelen rákérdés, kontrollálás, felülvizsgálat és újragondolás készségével s képességével. Számomra egyértelmű, hogy a gondolati rendszer erőltetése az egyik, ha nem a legnagyobb veszélyforrás, amellyel a filozófus szembesül, s ez a sajátosság pontosan az alázat kialakítása ellen hat.

Létezik egy másik próbakő is, amelyet ugyancsak határozottan ragad meg Musil. „Isten óvatosan cselekedett – írja az osztrák író-filozófus –, amikor elrendelte, hogy elefántból megint csak elefánt bújhat elő, macskából macska: a filozófusokból azonban tanimádók és ellenfilozófusok lesznek” (MUSIL 1977. III. k.: 91). Tetszik, nem tetszik, a bölcsellettörténet számos példát mutat arra, hogy a filozófus valóban fura alkat: az új filozófus nem egyszerűen egy másik gondolkodó, hanem az előd tanimádója vagy éppen az ellenfilozófusa. *Tanimádó* filozófus az, aki híven követi – valóságos vagy képletes – mesterét, minden vonatkozásban magáévá téve annak gondolatiságát s irányultságát, vagyis kritikátlanul és minden eredetiség nélkül követi tanítását. Az ilyen filozófus csak epigon lehet, akinek nincs semmilyen önálló gondolata, és legtöbbször valamilyen „izmus” (például a marxizmus) jellegtelen, szolgálai képviselője csupán. Az *ellenfilozófus* az, aki elődjét, mesterét igyekszik filozófiailag porrá zúzni, bizonygatva, hogy milyen tévúton járt, s ezért miféle zagyvaságokat („marhaságokat”) hordott össze. Bezzeg majd ő fölmutatja az igazságot (nála és csakis nála lehet az igazság). Az ellenfilozófus legtöbbször látványos színben tünteti fel önmagát és saját vizsgálati eredményét, valójában ő valamifajta szellemi ragadozó, s ugyanolyan végletes forma (magatartás), mint a tanimádó típus.

Mind a tanimádói, mind az ellenfilozófusi reakálás távol esik az alázat érényétől. Az előbbi a szolgálai módon történő behódolás, az autonóm gondolkodás-nélküliség, az utóbbi pedig a gőgös és fennhéjázó magatartás sajátos megnyilvánulási formája. Bizonyos vagyok afelől, hogy egyik véglet sem járható út az alázat kialakulásához. Ellenkezőleg, mindkettő eltávolít tőle, az egyik (a kishitű, a szolgálai, az epigon) megreked az alázaton innen, az utóbbi pedig (a zabolátlan hiúság és a határtalan magabiztosság hatásaként) túlszalad az alázaton.

Musil kritikáját fogadhatja fanyalogva a filozófiai szakma, vagy megteheti azt, hogy nem vesz tudomást róla. Mégis az lenne a meggyőző reagálás, amely megpróbálja levonni a tanulságot, egyáltalában továbbgondolni a filozófus és az alázat viszonyának kérdését. Az alábbiakban – két újabb bölcselő segítségével – erre kívánok szerény kísérletet tenni. Pontosabban inkább csupán a figyelmet szeretném felhívni a témával kapcsolatos két olyan filozófiai gondolatra, amely eddig, megítélésem szerint, méltánytalanul háttérbe szorult. Vagy – s ez még rosszabb helyzet – be sem került a szakma érdeklődési körébe.

Schopenhauer roppant éles meglátásról tesz tanúbizonyságot, amely tulajdonképpen már előlegezi Musil – fentebb vázolt – gondolatát. Összehasonlíttja a művészet (itt a költészet) és a filozófia világát. Szerinte a filozófiák mint gondolati rendszerek „nem társas természetűek, (...viszont) minden költői mű megáll egymás mellett anélkül, hogy egymást zavarnák, sőt legkülönbözőbbjeiket is élvezheti és becsülheti ugyanaz a szellem: míg minden bölcséleti rendszer, alig jó világra, máris minden testvére elveszejtésére gondol, akárcsak egy ázsiai szultán a trónra léptekor. Mert amint a méhkasban csak *egy* királynő létezhet, éppúgy csak *egy* filozófia lehet napirenden, [...] a költői művek békésen letelepsznek egymás mellett, miként a bárányok, a bölcséletiek született ragadozók, [...] a filozófus azt követeli, hogy mindazt, amit eddigelé ily fajtát tanult vagy hitt, tévedésnek mondja, és kezdje előlről: legfeljebb valamelyik elődjének egyik-másik romját hagyja meg, hogy abból rakja le a maga alapját” (SCHOPENHAUER évszám nélkül: 12–13).

Lehet vitatkoznunk azon a kérdésen, hogy a filozófus mennyire magányos vagy közösségi lény. Viszont lehetetlen nem felismernünk a schopenhaueri és a musili gondolatok hasonlóságát. Schopenhauer bölcséleti ragadozókról, Musil ellenfilozófusokról beszél. A bölcséleti ragadozó szellemileg széttépi a másikat. Nem folytatja, nem kiegészíti, nem továbbgondolja, még csak nem is tűri a gondolati őst vagy a kortárs filozófust, hanem mindenekelőtt megsemmisíteni akarja, ami után nyugodtan elfoglalhatja a helyét. Végül is ha két különböző, de egyaránt klasszikussá vált személy (a filozófus Schopenhauer és az író Musil) hasonló megállapításra jut, akkor már nem tűnik merész állításnak, hogy a bölcsélettörténet az ellenfilozófusok, a szellemi ragadozók (és persze a tanimádók) által íródik. Valóban: a művészek nem zavarják egymás terrénját, jól megférnek egymás mellett. Példákkal élve: Thomas Mann műve nagyon is megáll a saját lábán, nem zavarja Goethe költészetét, József Attila megfér Ady Endre mellett és így tovább. Azért állíthatjuk mindezt, mivel a művészek édestestvérek. Nem úgy, mint a filozófusok, akik – a mindennapi ember számára érthetetlen módon – egymásnak esnek, mindenki más földbe döngölnek, saját hiúságuk és felsőbbrendűségük által hajtva. Vagy ellenkezőleg: a filozófusok egy része nem tud (ám nem is akar) semmiféle új gondolattal előrukkolni, csak kritikátla-

nul szajkózza mások véleményét. A filozófus – mily sajnálatos! – nem az alázat erényéről ismerhető fel, hanem az alázaton inneni vagy túli magatartásról.

Az eddigi bölcséleti és szépirodalmi szövegrészek meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a filozófus számára nagy a kísértet az alázattól való eltávolodásra (akár az inneni, akár a túli elmozdulásra). S fordítva: nagy – talán még nagyobb – a kihívás az alázat erényét gyakorolnia. A „filozófus és az alázat” követelménye – nem „fából vaskarika” ez? Első pillantásra úgy tűnik, a filozófusi természet és az alázat erénye egyáltalán nem fér össze egymással. Mégis azt gondolom, pontosabban szeretnék hinni abban, hogy nem irreális a kettő valamiféle összehangjáról beszélnünk. Ezzel kapcsolatban hivatkoznék egy kevésbé ismert *marxi* gondolatra. Az ifjú Marx húsz-egynéhány évesen határozottan és eltökélten nyilatkozik arról, hogy mi a filozófia feladata. Az utóbbi két évtized társadalmi változásai közepette az értelmiségi körök, a politikai közélet, de még a filozófiai szakma egy része is hajlamos megfélekedezni a marxi útmutatásról, amelyet egyébiránt felfoghatunk a szerző elkötelezettségének, sajátos „ars philosophiá”-jának: *a filozófia feladata minden fennálló kíméletlen kritikája*. „Kíméletlen kritikája abban az értelemben, hogy nem fél eredményeitől, és éppoly kevésbé a meglévő hatalmakkal való konfliktustól” (MARX 1957: 346).

Nem nehéz felismernünk a marxi szövegrész utolsó tagmondatának lényegét s fontosságát. Igen, a filozófus nem rendelheti magát alá semmiféle politikai és ideológiai érdekek, akaratnak, máskülönben elveszítené gondolkodói autonómiáját. Valójában feladná filozófusi lényét, legjobb esetben is lesüllyedne a „tanimádói” szintre, amely – mint láttuk – csak egy alázaton inneni megnyilvánulás lehet. Ám sokkal izgalmasabb és rejtettebb tartalom húzódik meg a „nem fél eredményeitől” kitétel mögött. Általános, minden filozófiai és szaktudományos vizsgálódás számára megfontolandó tanulság fogalmazódik itt meg. Ha egy kutató kész és képes a vizsgálendő kérdést következetesen végiggondolni (ameddig csak lehetséges), akkor könnyen előfordulhat, hogy saját munkájának végeredménye cáfolja meg korábbi felfogását, kiindulópontját és hipotézisét. Vagyis kénytelen önkorrekcíót gyakorolni, a számára kellemetlen konzekvenciákat levonni. A „nem fél eredményeitől” követelmény azt jelenti, hogy a kutató saját munkáját képes kritikailag megítélni, s ha szükséges, revideálni. Ha így tesz, alázatos marad, ha nem, eltávolodik ettől. *A filozófus alázata nem arról szól, hogy – újfent hangsúlyozva – feláldozza autonóm gondolkodásmódját*. Egy csodálatos erényről, emberi tartásról, magasrendű értékről beszélhetünk: *a gondolkodó kész s képes saját tárgyával és munkájával szemben távolságot tartani, illetőleg önkritikát gyakorolni*. A bölcselői alázat annyit tesz, hogy belátja a filozófia és saját vizsgálódásának korlátait. S ez a fel- és beismerés végső soron – a szerényebb eredmény ellenére is – megsokszorozza erejét s méltóságát.

Milyen úton-módon válhat alázatossá a gondolkodó? Alighanem sokféle szempont, eszköz érvényesítésével, ám két követelményt nélkülözhetetlennek látok. Az egyik a *kérdés* ontológiai rangra emelése, a másik a *nyitottság* a többiek véleményére.

A kérdés fontosságával kapcsolatban egy pillanatra sem felejthetjük, a filozófus nem képzelheti magáról, hogy ő az örök érvényű, megcáfolhatatlan igazságok kimondója. Ne végső válaszokat keressen, és ne ringassa magát abban a tévhitben, hogy ő ragadja meg azokat a szentenciákat, amelyek elfogadása mindenki számára kötelező lesz. A dolgokat ne „kerek egésként”, végső eredményként definiálja, hanem „csupán” folytonosan kérdezzen rá a „végső” dolgokra. Tanulja meg a mind pontosabb, differenciáltabb kérdés művészetét. Ne feledje, hogy – s itt, elnézést, még egyszer Marxra hivatkozom – „Egy kérdés megformulázása már a megoldása” (MARX 1957: 350). Vagy ahogyan jóval később Derrida fogalmazza: a kérdés mindig egy „tovább vivő és meg nem álló mozgást jelöl” (DERRIDA 1995: 102). Vagyis egyfajta „kérdező hozzáállás” kialakítása szükséges, amely nem engedi, hogy a beszéd (beszély) a ráolvasások, szólások, merev kategóriák unalmas és vérszegény monotonijába fulladjon. A kérdező hozzáállás arra ösztönzi a filozófust, hogy szüntelenül kérdezzen, ne pedig megragadjon a kijelentések, a kategorikus válaszok szintjén. S arra a kevésbé kellemes-kényelmes felismerésre, ám mély bölcsességre inti a gondolkodót, hogy nincs végső eredmény, egyedül üdvözítő megoldás, csak folyamatos közelítés a mélyebb igazságok felé. S jóllehet az ilyen makacs kérdésfeltevés mint alapvető hozzáállás szerényebb és józanabb célkitűzést s kutatói magatartást foglal magában, mégis a dolog megismerésében s megértésében távolabbra és mélyebbre tudunk hatolni, mint első pillantásra gondolnánk.

A nyitottság szempontjának elfogadása érdekében – azt hiszem – visszanyúlhatunk a filozófia szókratészi gyökeréig. Szókratész mint közismert, állandóan járta a különféle műhelyeket s az agorát, mindenkihez kérdéseket intézett, bombázta partnereit újabb és újabb kérdésekkel, és nyílt beszélgetések, viták útján haladtak a világ mélyebb megismerése felé. Szókratész hitt abban, hogy a filozófia az ember nevelője (lehet). Manapság mind több bölcselő ismeri fel s el, hogy vissza kell térnünk „a legelső filozófiához, [...] a nyilvánossággal szembenéző (outward-facing) filozofáláshoz, amely a természetes értékeket valósítja meg: az őszinteséget, a bátorságot, a *készséget arra, hogy meghalljuk, amit mások mondanak*” (ALMOND–HILL 1991: 5–6). Valóban, ha a filozófus hajlandó és képes is mások mondanivalójára figyelni, azaz önmagán túllépve mások gondolatai iránt nyitottá válni – mi más ez, mint az oly szükséges és kívánatos alázat első jele?! Az alázaté, amely – fogalmaz szépen s pontosan Márai Sándor – „nagyobb hőstett, mint minden mohó produkció” (MÁRAI 2000: 23).

Bárha megszívlelné Márai gondolatát a filozófusok tábora, de azon túlmenően a szaktudomány, a politika, az értelmiségi lét és a mindennapi élet képviselője is!

IRODALOM

- ALMOND, Brenda – HILL, Donald 1991. *Applied Philosophy. Morals and Metaphysics in Contemporary Debate*. Routledge, London – New York
- COMTE-SPONVILLE, André 1998. *Kis könyv a nagy erényekről*. Osiris Kiadó, Budapest
- DERRIDA, Jacques 1995. *Marx kísértetei*. Jelenkor, Pécs
- HEGEL, Georg W. F. 1979. *A szellem fenomenológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KANT, Immanuel 1991. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Gondolat Kiadó, Budapest
- MARX, Karl 1957. *A zsidókérdéshez. Levelek a „Deutsch-Französische Jahrbücher”-ből*. MEM I. k. Kossuth Kiadó, Budapest
- MÁRAI Sándor 2000. *Füves könyv*. Helikon Kiadó, Budapest
- MUSIL, Robert 1977. *A tulajdonságok nélküli ember*. Európa Kiadó, Budapest
- SCHOPENHAUER, Arthur é. n. *Parerga és Paralipomena*. Világirodalmi Könyvkiadó Vállalat, Budapest
- SPINOZA, Baruch de 1997. *Etika*. Osiris Kiadó, Budapest

Humility and Beyond. Moral lesson of Robert Musil

Robert Musil – the most philosophical writer in the twentieth century – raises a striking issue which has been overlooked by philosophers, aesthetes and ethics researchers by now.

The author of *The Man Without Qualities* uses a surprising metaphor: God acted with caution when he ordered, an elephant can be born from only an elephant, a cat from only a cat, however philosophers are followed by contra-philosophers and disciple-idolaters. This statement necessarily inspires us to some further thinking. At the end of our studies, we come to the ethical category of humble and its moral virtues. Henceforth, we invoke the ideas of two-two classical philosophers and writers – Schopenhauer, Marx and Sándor Márai, Miklós Szentkuthy. Finally, we are going to try formulating the definition of general moral lesson of humility, too.

Keywords: humility, servility, obligation, ability of self-criticism, Musil

Ózer Ágnes

: Városi Múzeum, Újvidék

: agnesozer@gmail.com

REHÁK LÁSZLÓRÓL 2011-BEN

On László Rehák, in 2011

A vajdasági magyarság életét a második világháborút követő időszakban a háború előtti kommunista káderek irányították a korszellemnek sajátos törvényei szerint. Dr. Rehák László, a háború utáni időszak „bizalmi embereként”, nem kis hatással volt a magyarság sorsának, háború utáni kisebbségi létének alakulására. A róla szóló tanulmány életpályájának legértelmesebb időszakát próbálta meg elemezni annak tudatában, hogy jóllehet ideológiai meggyőződésének megvoltak a korlátait, de ez nem gátolta meg Rehákot abban, hogy a jugoszláv/vajdasági magyarság helyzetét reálisan felmérje, s az adott kor nyújtotta lehetőségekkel élve megpróbálja orvosolni bajait.

Kulcsszavak: vajdasági magyarság, Jugoszláv Kommunista Párt, művelődés, kultúra, oktatás, asszimiláció, nemzetiségek

Elfogadott és általános nézet, hogy a kisebbségi létbe szorult nemzetrészek 1918 utáni szereplésének egyik jellemzője a „kényszerpályán való mozgás” (SAJTI 2010). Ez a meghatározottság az 1944/45 előtti korszakot valóban jellemezte, ugyanakkor 1945 utánra már nem érvényes teljes egészében. A történelmi hitelesség azonban megköveteli, hogy egyes kiemelkedő személyiségek esetében – ezeket a korszakokat megjelölve – ne csak a közösségről alkotott kép megrajzolásakor legyünk figyelemmel a „kényszerpályára kényszerítettség” tényével, hanem az egyén tevékenységének értékelésekor is. Ilyen hozzáállással talán könnyebben ítélnék meg, hogy az adott körülmények között, a közösség előrehaladását biztosító tettek alapján, az egyén és közösség viszonyát véve alapul, az egyén milyen módon vett részt és járult hozzá a vajdasági magyar társadalom előrehaladásához.

Így van ez a második világháborút követő időszak vajdasági magyar politikai és társadalmi életének egyik jelentős alakjával, az 1922-ben született Rehák Lászlóval is, aki a vajdasági magyar társadalom építésén, a nagy megrázkódtatásokat követően, a háború előtti kommunista mozgalom résztvevőjeként 1944-től a század utolsó évtizedéig jelen volt a vajdasági magyarság társadalmi életében.¹

¹ Dr. Rehák László életéről és munkásságáról két hitelesnek mondható forrással rendelkezünk. Az egyiket Pósa Rózsa, Rehák második felesége írta le Molnár Gábrity Irén kérésére

1944-től a Magyar Szó *ideológiai ellenőre*², 1948-tól főszerkesztője volt, majd 1956-tól a Forum Kiadó vezérigazgatójaként tevékenykedett. Egyetemi tanulmányokat Szabadkán és Budapesten folytatott, majd Belgrádban, az Újságíró Főiskolán szerzett diplomát. 1964-ben az Újvidéki Egyetem Jogi Karán védte meg a Jugoszláviában élő kisebbségek helyzetéről írt doktori értekezését. Körülbelül tíz évig, 1960 és 1970 között számos politikai funkciót töltött be, s így lényegesen hathatott a vajdasági magyarság kisebbségi életének fejlődésére az egykori szocialista Jugoszlávia határain belül.

A 20. század második felében Rehák László részt vett a nemzeti egyenjogúságért vívott politikai harcokban, többek között 1968-ban, többedmagával az SZKSZ Vajdasági Tartományi Bizottságának február 23-i és a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának 1969. április 2-i ülésén összefoglalónak is értékelhető felszólalásával. A Kommunista Szövetség összejövetelén *A nemzetek közötti viszony fejlődésének időszerű eszmei-politikai kérdéseiről és a vajdasági kommunisták feladatairól* esett szó. A Mirko Tepavac, Kovács László és Milorad Ilkić elnökletével tartott értekezlet anyagát a TB nemzetiségi bizottsága készítette elő. Az előre előkészített anyagból kitűnik, hogy 1968-ban a Szerb Kommunista Szövetség tartományi szervei nem voltak megelégedve egyes társadalmi tevékenységek finanszírozásával, többek között az iskoláztatásra, a kultúrára, a többnyelvű közigazgatás megnövekedett költségeinek a fedezésére elkülöníthető pénzeszközökkel, s ezzel kapcsolatban arra a következtetésre jutottak, hogy „a társadalmi-politikai közösségek manapság egyáltalán nem serkentő, hanem csupán költségvetési jellegű eljárásokat alkalmaznak”. Az 1967. évi mérleg szerint a költségvetésből fedezték a nemzetiségi lapok, a folyóiratok, a könyv- és tankönyvkiadás, a magyar drámostúdió, a gyermek- és bábszínházak, az amatőr együttesek és a rádió kiadásait.³ Ugyanakkor leszögezték, hogy a kulturális tevékenység egyéb területein, így a könyvtárakban, a levéltárakban, a képtárakban, a művelődési központokban, a népegyetemek és művelődési házak finanszírozásában nem veszik figyelembe a tényleges költségeket, ezért az ágazat munkájában „nem kapnak megfelelő helyet a *nemzetiségek szellemi-kulturális alkotómunkásságának fejlődési lehetőségei*”. Az ülésre előkészített anyag

---

2001 áprilisában. A másik, amely Reháknak a második világháborút megelőző forradalmi múltjáról szól, az érintett maga mondta el Vékás János újságírónak, a hallottakat Vékás 2010-ben, a VMMT kiadásában megjegyzéseinek kíséretében tette közzé.

² A kifejezést, hogy Rehák László a Magyar Szó *ideológiai ellenőre*, Kalapis Zoltánra és Gerold Lászlóra hivatkozva az Újvidék enciklopédiájába írt címszóban használják (Enciklopedija Novog Sada 23, Novi Sad, 2004.), majd Vékás János. *Utak*. Zenta, 2010. A kérdésről lásd még: Major Nándor. Kényszerhelyzetben árnyalatokért. *Híd*. Újvidék, 2010–2011.

³ Ez 1967-ben 1 757 500 000 dinárt tett ki, s 14%-kal volt több az 1966. évi céleszközöknél.

nem volt más, mint a nemzetiségi oktatás, kultúra és művelődési élet felmérése. Egyúttal a megnövekedett költségekhez szükséges anyagi eszközök előteremtéséhez nélkülözhetetlen politikai döntésnek, a konszenzusnak az elérése volt a cél. Rehák László felszólalását⁴ a hamis avantgardizmus elleni tézisével kezdte, amely szerinte „a nemzeti jelleg iránti közömbösségből és érdektelenségből” eredt, s amely tulajdonképpen nem volt más, mint a más nemzetek szükségletei iránt tanúsított érdektelenség, közömbösség és szűkkeblűség megnyilvánulása, miközben a saját nemzet kiváltságos helyzetének és kedvező körülményeinek megőrzése volt a cél. Szerinte „akkor még az öngazgatás mechanizmusai nem voltak teljesen kifejlesztve és hozzáidomítva a vegyes nemzetiségű vidékek szükségleteihez”. A nemzetiségek kulturális igényének a megoldása, valamint a fennálló nehézségek – véleménye szerint – az ekkorra már vereséget szenvedett etatista-unitarista nyomással nem voltak megoldhatók. Rehák szerint a nemzeti szükségleteket globális szabályozók útján lehet kielégíteni, ezek közül az elemi kulturális szükségletek közül kettőt említett: a „nemzetiség anyanyelvi iskoláztatását és az anyanyelv használatát a társadalmi érintkezésben”.

Az anyanyelvi iskoláztatás – Rehák szerint – abban az időben már a nemzetiségi-politikai jogok legelemibb megnyilatkozásának számított, így mind az egyén, mind pedig a népcsoport elfoglalhatta helyét a „munkatermelékenység megfelelő fokán”. Szerinte „az anyanyelv egyenrangú használata nemcsak általános demokratikus szabadságjogot jelent, hanem lényeges jogot is, és feltételét annak, hogy az ember mint termelő a maga teljességében kifejezésre juthasson, mint ember megvalósíthassa önmagát, és érvényesüljön”. Szerinte a nemzetek közötti viszonyokat „nem lehetett nacionalista versengéssel rendezni”. Majd annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ezeket a viszonyokat lehetetlen fentről szabályozni, hanem a dolgozóknak „közvetlenül, a saját felismerésük és politikai érettségük birtokában kell rendezniük”. Majd a nemzetek közti viszonyok normatív szabályozásáról is szólt. Az akkor érvényben lévő alkotmány szerinte inkább „politikai eszméket, mintsem alkotmányos biztosítékokat” tartalmazott. Majd megállapította, hogy a Szerb Köztársaság alkotmánya nem tartalmazott elegendő „normatív rendelkezést, s ezért a benne foglalt eszméknek nem volt meg az az ereje, mint az alkotmányos rendelkezéseknek, s mint alkotmányjogi megoldások nem elég hatékonyak”.

Sajátos módon, közvetve iktatta be a dokumentumok hiányosságát kiegészítő javaslatait. Indítványozta, hogy a 6. oldalon, új bekezdésben iktassák be a tudományos kutatást és a szaktudományos tevékenységet, hogy lehetővé váljon a tudományos vívmányok felhasználásának lehetősége, majd a nyelvkutatás

---

⁴ Rehák Lászlón kívül az értekezleten a következő magyar személyek vettek részt: Szabó Ida, Mészáros Anna, Kelemen Mátyás és Nagy József.

és nyelvi kutatások anyagi támogatásáért szállt síkra. Az iskolareformról pedig kifejtette, hogy meg kellene szüntetni a tantervek meghatározásában a köztársasági centralizmust. Szerinte az akkori iskolákban nemzetileg közömbös vagy nacionalista elemeket neveltek. Majd arról szólt, hogy ha egy „nemzetiségi tanuló bármely indítékból szerb tannyelvű iskolába lép át, valójában szerb iskolába, úgyszólván a szerb nemzet soraiba iratkozik be”, legalábbis ami a kulturális szférát illeti. Mivel a saját nemzeti kultúrájából semmit nem nyújt neki ez az iskola, asszimilációnak veti alá magát, vagy ha erről nincs is szó, hát lemond a művelődésről, s nemzeti kultúrájából csupán annyit őriz meg, hogy a nyolcosztályos iskoláztatás végeztével konyhanyelvi szinten beszél anyanyelvét. Rehák azt is problémának tartotta, hogy a szerb és horvát tanulók semmit sem ismernek azoknak a körülöttük élő nemzeteknek a kulturális kincséből és történelméből, melyekkel állandó kapcsolatban vannak. Nézete szerint látóköriüket „politikai munkával kell kibővíteni, felszámolni nemzetileg egysíkú szemléletüket”. Ezt elsősorban a tantervek módosításával kellett volna elérni, és pedig csak úgy, ha a tartomány szélesebb hatásköröket kap a tantervek előkészítésében. 1967-ben Rehák nem kívánt kiállni a kulturális autonómiáért, de az volt a véleménye, hogy a párt erről szóló anyaga egyoldalúan elmarasztalja ezeket a követeléseket. Szerinte a pártnak arról kellene elgondolkodnia, hogy mi váltotta ki a kulturális autonómia iránti igényt. Többek között azt is leszögezte, hogy a Kommunista Szövetség nemzetiségi összetétele kedvezőtlenül alakult, ezáltal pedig ellehetlenedett a „nemzetiségi párttagok nemzeti törekvéseinek érvényre jutása”.

1969. április 2-án a Szocialista Szövetség Tartományi Választmánya foglalkozott a nemzetek közötti viszonyokkal. Így a tartomány (VSZAT) Alkotmánytörvényének a nemzeti egyenjogúság szabályozásával, illetve a társadalmi és gazdasági szférában való megvalósulásával, a nemzetiségi nyelvek használatával a közéletben, az anyanyelvi iskoláztatással, a nemzetiségi kultúrák fejlődésének kérdéseivel.⁵ Az értekezleten dr. Rehák László anyanyelvén, magyarul szólalt fel. A megjegyzésben szerepel, hogy beszédét a gyorsíró nem tudta feljegyezni, csak a szerb nyelven elhangzott összefoglalót.⁶ Rehák szerb nyelvű összefoglalóját azzal a megállapítással kezdte, hogy a nemzetek közötti viszonyok nem tekinthetők egyszer és mindenkorra adottaknak. Annak a meggyőződésének adott hangot, hogy alaposan kell tanulmányozni azokat a dokumentumokat, amelyek hatással lehetnek a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos állásfoglalásra.

---

⁵ A vitában Rehák Lászlón kívül a magyar értelmiségiek és politikusok közül dr. Szeli István, Csubela Ferenc, Fehér Kálmán, Girizd László, Varga László és Kelemen Mátyás vettek részt.

⁶ *Vajdaság és a nemzetiségi kérdés*. Újvidék, 1970. 216.

Az is érdekes tény, hogy Rehák konkrét példákon demonstrálta a nemzetiségeket érintő kérdésekre vonatkozó határozatok politikai konszenzusra jutásának folyamatát. „Így például a szerbhorvát nyelvnek a nemzetiségi tannyelvű iskolákban való kötelező vagy önkéntes tanulására vonatkozó döntésekkel kapcsolatos elvi álláspontok kialakításával nemcsak a Tartományi Bizottság plénuma foglalkozott, hanem szövetségi-állami szinten pártkongresszusi határozat is született” – hangsúlyozta. Majd azt is megmagyarázta, hogy a döntés realizálásához még az sem elegendő, hogy a „határozatok valóra váljanak”. A társadalom minden pórusát át kell hatniuk, „mert a döntések nem önmaguktól válnak társadalmi álláspontokká”, és szerinte ezt illetően is különbséget kell tenni, hogy az elvi álláspontok a meghozatalukat követően hogyan valósulnak meg. Ezek az elvi álláspontok mindenkor a társadalmi élet valós jelenségéhez – adott eleméhez kapcsolódtak, az iskoláztatáshoz, az öngazgatáshoz, a bürokratizmushoz, egyesek kiváltságos helyzetéhez a kulturális alkotómunkában, a kulturális javak élvezetéhez, a kultúra társadalmazásához, a tudományfejlesztéshez, könyvkiadáshoz, hiszen ezek mindegyikének megvolt a nemzetiségi vonatkozása is. Véleménye szerint e kérdéseknek vegyes nemzetiségű közösségekben elvont politikai kérdésként való kezelése csak a legfejlettebb nemzet érdekeinek a kielégítését eredményezte – ez pedig nálunk, tekintve, hogy a szerb nemzet volt túlsúlyban, lehetőségeit és vívmányait illetően is a legerősebbnek számított. Ebben a kontextusban Rehák külön kitért a kulturális tevékenység elhalásának kérdésére, nemkülönben a szlovák és magyar községekben a művelődési egyesületek megszűnésére, illetve a nagyobb egyesületekkel való egyesülésére. A művelődési egyesületeknek – megítélése szerint – a művelődési élet szervezésében és a „kulturális értékek közvetítésében” kiemelkedő és lényeges jelentőségük volt, ezért azokon a településeken, ahol megszűntek a művelődési egyesületek, de munkájukra szükség volt, ott élesszék újra tevékenységüket.⁷

Az etnocentrizmusról értekezve állapította meg, hogy a szerb nyelv kötelező tanulását „reális keretek közé kell szorítani”, mert még az ilyen környezetekben sem érhető el az az ideális helyzet, hogy „teljes lesz a kétnyelvűség”, s az embereket egyformán kezelik, függetlenül attól, hogy szerbül vagy magyarul szólnak-e. Majd hozzáfűzte: arra kell ügyelni, hogy „midőn elvárjuk a tisztelet saját anyanyelvünk iránt, ne kövessünk el erőszakot a más anyanyelvűekkel szemben”.⁸

Ha mai szemmel vizsgáljuk Rehák László 1968-ban és 1969-ben kifejtett nézeteit, megállapíthatjuk, hogy a megváltozott terminológián kívül szinte min-

⁷ Kb. ekkor tevékenykedett Rehák László fokozottan a dél-bánáti művelődési egyesületek munkájának újrászervezésén.

⁸ Rehák László felszólalása. In: *Vajdaság és a nemzetiségi kérdés*. Újvidék, 1970. 220–221.

den szava és megállapítása – csak valamivel fokozottabban és kiélezettebben – a mai helyzetre is vonatkoztatható. Természetesen távol áll tőlünk, hogy azt állítsuk, Rehák Lászlónak látnoki képességei voltak, de annál inkább állíthatjuk azt, hogy akkor a nemzetiségek, ma pedig a kisebbségek – nemzeti közösségek – életében a több mint négy évtizeddel ezelőttihez viszonyítva semmi sem változott, az 1974 és 1986 közötti időszakhoz viszonyítva pedig csak súlyosbodtak a gondok, vagyis egyértelmű a visszafejlődés.

Rehákné Pósa Rózsa az 1970. évet sorsfordulóként jelölte meg Rehák László politikai pályafutásában és életében is. Szerinte erre a *Híd*-ban megjelent, *Kívánt segítség és hivatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatába* című írásának kapcsán került sor (REHÁK 1970).

Rehák ebben az írásában azért szállt síkra, hogy induljon el a nemzetiségek érvényesülésének folyamata, hiszen szerinte erre módot ad Vajdaság „újszerű” helyzete, ennek a helyzetnek az alakulása pedig szorosan összefügg – nézete szerint – a tartomány viszonylagos önállósága és a tartományban élő nemzetiségek nemzeti kollektivitásának erőteljesebb affirmációjával. Vajdaság alkotmányjogilag önállóbb helyzetéből számos tennivaló fakadt, de Rehák véleménye szerint ezt többen úgy élték meg, mint „a szerbek pozíciójának visszaszorítását”, különösen Vajdaságban. Ő a különbözőségben való egységet helyezte előtérbe. Visszautasította az egységesítő unitarizmust és annak szükségességét, hogy mint a háború utáni első években, a többségi nemzet ítélje meg, hogy a kisebbség számára mi a jó és hasznos, és mi nem az. Annak ellenére, hogy véleménye szerint a háborút követő első években, 1944/45-ben a szerb „elvtársak” komoly segítséget nyújtottak a jugoszláviai magyar kisebbségnek, hogy kiképezve kádereit beindítsa a kisebbségek számára az anyanyelvű oktatást. Szerinte az áthidaló megoldással, az A és C tanfolyamosokkal megközelítőleg egy évtizedet sikerült megspórolni a nemzetiségek oktatásában, mert a középiskolai végzettségű tanítókra várva csak egy évtized múltán sikerült volna a teljes képzettségű tanítói kar létrehozatala. Enélkül pedig – Rehák akkori megítélése szerint – „egy nemzetiségnél sem lehetett komolyan beszélni értelmiségi rétegről”. Ez a tevékenység gyökeres változást hozott a magyar oktatásügyi értelmiség vonatkozásában is. Annál inkább, mert a jugoszláviai magyarság körében a kommunisták százaléka kisebb volt, mint a többségi szerb nemzet esetében. A szerb „elvtársak” további ilyen jellegű segítségére azonban a nemzetek érvényesülésének elért fokán, Rehák szerint, már nem volt szükség, s az osztályjelleg hangsúlyozásának szükségességével indokolta meg a nemzeti jellegzetességek elkülönítését. Ezek szerint 1970-ben már világos volt, hogy a nemzetek érvényesülése nem veszélyeztette az ország egységét, hovatovább nem veszélyeztette a Vajdaság erkölcsi, politikai egységét és a jó nemzeti viszonyokat sem. Ekkor Rehák már arról is meg volt győződve, hogy az „önigazgatáson alapuló szerveződés magában

foglalta nemcsak a horizontális, hanem minden másfajta, így a vertikális szerveződés” lehetőségét is. A nemzetiségi viszonyokban észlelhető lényegbevágó változások alapját véleménye szerint a szociális mobilitás képezte, ez pedig, többek között, az iskolahálózat fejlettségének a függvénye is volt. Tézisének alátámasztásaként a magyar nemzeti közösség fő problémájának Rehák László 1970-ben a szociális átalakulás folyamatában észlelt fejlődési hiányosságokat is elemezte. Többek között arra is rámutatott, hogy a jugoszláviai magyar kisebbségnek az átlagnál nagyobb százaléka dolgozott ugyan a népgazdaság társadalmi rézlegében, fejlett és hagyományos munkásosztálybeli rétege ellenére a képzett magyar munkások száma alacsonyabb volt a köztársasági átlagnál, kivételt csak a magas szakképzettségű munkások százalékaránya képezett, amely a köztársasági átlag körül mozgott. Azt is megállapította, hogy a magyar szakképzetlen munkások aránya meghaladta a köztársasági átlagot. Alacsonynak tartotta az egyetemi és főiskolai végzettségű magyar adminisztratív dolgozók számát, akik közül minden másodiknak csak általános iskolai végzettsége volt.

A szociális átalakulás lényeges kérdésének tartotta a jugoszláviai magyarság iskoláztatási lehetőségeit is. Érveit Varga László⁹ diplomamunkája alapján sorakoztatta fel, mely szerint a jugoszláviai magyarság iskoláztatási lehetőségei és iskoláztatási mutatói 1960 és 1966 között csökkenő tendenciát és kedvezőtlen alakulási irányt mutattak. Az adatok szerint nemcsak az anyanyelven tanuló középiskolások száma csökkent, hanem az egyetemistáké is. 1963-ban 2913 magyar egyetemista hallgatót tartottak számon, míg ez a szám 1968-ban 2700-ra csökkent, tehát nemcsak százalékarányban, hanem abszolút számban is csökkent és következett be. Ezeket a problémákat Rehák már társadalmi problémaként jelölte meg.

A klasszikus és új keletű nacionalizmusokkal foglalkozva a „magyarabb nacionalizmus” jellemzésére is kitért. Szerinte a magyar nacionalizmus „klasszikusabb a többinél”. Véleménye szerint tehát ebben a többnemzetiségű országban „kötelességünk szembeszállni ezzel a nacionalizmussal”, de nem nemzetközi kötelességből, hanem „saját magunk miatt, saját népünk és munkásosztályunk iránti kötelezettségből”. Emellett szerinte meg kellett küzdeni a „saját talajból fakadó újabb keletű, kisebbségi nacionalizmussal”, vagyis a „szolgalelkű kisebbségi életérzésből fakadó nacionalizmussal” is. Ez a nacionalizmus szerinte – saját, jugoszláviai magyar közösségét olyan kis közösségként élte meg, „mely képtelen magát fejleszteni”, ezért a „magyarországi magyarság közvetlen függvényeként kell megőriznie individualitását”. Szerinte ezzel az érzéssel nem a nagy magyar nacionalizmus szekerét tolták, hanem a nagyszerb nacionalizmu-

---

⁹ Varga László politikus és közéleti dolgozó 1970-ben szerzett oklevelet *A magyarok társadalmi-politikai helyzete Jugoszláviában* című diplomamunkájával.

sét, és az asszimilációt segítették elő. Az a hit, hogy majd (az akkor még félmiliónyi magyar) felszívódik, hisz képtelen a sajátos, önálló nemzeti életre, Rehák megítélése szerint téves volt, mert az öngazgatási folyamatokkal a jugoszláviai magyarság nagykorúsodott, és „fejlődésében saját utak és jegyek jelentkeznek” – a magyar nemzet egészéhez viszonyítva is. A jugoszláviai magyarság annyira nagykorúsodott, hogy most már a többségi nemzettel való érintkezések megjelenésében a „nemzetek közti viszony” kifejezés került használatba. Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy a „begubózás”, a szeparatizmus annak a jele, hogy az általános viszonyok síkján következett be rendellenesség.

Rehák részletesen foglalkozott a községnek és a tartománynak a nemzeti ségek érvényesülési folyamatában betöltött szerepével, majd pedig a többségi nemzetnek és a nemzeti kisebbségeknek a területi iskolákhoz való viszonyulásáról értekezett. Arról a jelenségről, hogy a területi iskolák a többségi nemzet szempontjából kivételnek számítottak, míg a kisebbségek esetében általános jelenségnek, a Zlatko Melvingertől kölcsönzött adatok alapján szólt: 1970-ben a vajdasági iskolák 6,1%-ában, azaz 26-ban tanítottak csak magyar nyelven, holott ekkor a magyarok a tartomány lakosságának 23,8%-át képezték, s csupán négy középiskolában folyt magyar nyelven az oktatás.

Különbségekre hívta fel a figyelmet a nemzeti megoszlás alapján szerveződő közművelődési egyesületek vonatkozásában is. Rámutatott, hogy a magyar közösség szempontjából a műkedvelő egyesületek szerepe és jelentősége nem mindenhol egyforma, hanem a társadalmi környezet fejlettségének függvénye. Rehák megkérdőjelezte annak a nézetnek a létjogosultságát is, hogy a nemzeti közösségek jogainak megvalósítását a nemzeti kultúrára való jog érvényesítésére korlátozzák, vagyis a művelődéspolitikai megvalósulása alapján ítélik meg a nemzeti egyenrangúság kérdésének minden vonatkozását. Az ilyen szemlélet – Rehák szerint – megengedhetetlen.¹⁰ Rehák a kisebbségek vertikális szerveződésének ügyét ekkor még nem tartotta a nemzetiségi politika sorsdöntő kérdésének, de lényegtelennek sem.¹¹ Szerinte a kultúrában való vertikális szerveződéshez már akkor meg kellett volna teremteni a megfelelő légkört, mert a vajdasági kisebbségek ily módon megbizonyosodhatnak arról, hogy a „dolgokhoz való megfelelő közelítés sokszor fontosabb, mint egy-egy szervezeti forma”. „Mert ilyen légkör létrehozása nélkül a nemzetiségek továbbra is szerb nyelven fognak vitázni ott is, ahol helyénvaló lenne, hogy anyanyelvüket használják, továbbra is

---

¹⁰ Ebben a kontextusban Rehák elhatárolódott a sztálini felfogástól, az azonos tartalmú, különböző nyelvű kultúrától.

¹¹ A magyarázatot ebben a kérdésben a nemzetiségek zászlóhasználatra körüli országos társadalmi vita megállapításaira alapozta. A magyar kisebbség zászlója ebben az időszakban a nemzetiszínű (piros, fehér, zöld) volt ötágú piros csillaggal.

tömegesen fogják járattani gyermekeiket nem anyanyelvű általános és középiskolákba, továbbra sem fogják használni nemzeti zászlójukat, továbbra is műkedvelő módon, jobbra felemás módon fogják művelni kultúrájukat...” „Nemzeti azonosságát azért fejezi ki, hogy emberi méltósága teljesebb legyen, hogy teljes emberi mivoltát fejezze ki.”

A problémát Rehák szerint nem a nemzeti különbségek jelentették, hanem a nemzeti különbségek el nem ismerése, illetve a saját vagy más nemzeti érdek méltánytalan „fölébe helyezése”, s ezért visszautasította a többségi nemzet „kívánt segítségét és hívatlan atyáskodásának szükségességét”.

Rehák László pártpolitikai pályafutása – az életrajzból ítélve – 1970-ben valóban megszakadt.¹² Magyar nemzeti közösségének javára való munkálkodása azonban nem. 1971-től a szabadkai Közgazdasági Karon egyetemi tanárnak és tanszékvezetőnek választották meg. Szabadkán kívül – energiáját és saját pénzét sem sajnálva – mindenhol tanította magyar nyelven azokat a tárgyakat, amelyekre képzése feljogosította.¹³ Feleségével, Pósa Rózsával, szívükön viselték a délbánáti magyar egyetemisták anyanyelven való tanulásának és továbbtanulásának lehetőségeit, ezért szabadkai családi házukat kollégiummá alakították át, amelyet saját eszközeikből tartottak fenn.

Tanári pályafutásával párhuzamosan Rehák László első főszerkesztője lett a Vajdasági Szocialista Szövetség által 1971-ben alapított, társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó *Létünk*¹⁴ című, Szabadkán megjelenő folyóiratnak, majd 1990-ig szerkesztőként munkálkodott megjelentetésén.

Megélhette a vajdasági magyarság politikai szervezkedésének vertikalizációját, a második világháborút követő időszak első, nemzeti alapú politikai párt, a Vajdasági Magyar Demokratikus Közösség létrejöttét is.

---

¹² Rehák László politikai pályafutásának megakadásában, egyes korabeli vélemények szerint, első feleségétől, a moholi születésű Olga Jovanović Sokolovtól való válása is közrejátszott. A vajdasági magyarság helyzetéről és célkitűzéseiről vallott nézetei kialakításában jelentős szerepe volt második feleségének, Pósa Rózsának.

¹³ 1974-ben az Újvidéki Egyetem bármely karán tanuló magyar hallgatónak szociológiát és öngazgatási szocializmust is tanított.

¹⁴ A *Létünk* című folyóiratot intézmények, tudományos és közéleti dolgozók kezdeményezésére Vajdaság Dolgozó Népeinek Szocialista Szövetsége alapította azzal a céllal, hogy „gondoskodjon a tudományos gondolkodás fejlesztéséről, és a magyar nemzetiség etnikai sajátosságait, kulturális, művészi és egyéb értékeit ápolja”. Az alapításról szóló határozatot Kelemen Mátyás írta alá 1971. június 28-án.

Rehák László 1994. évi halálával a vajdasági magyar közösség második világháború utáni időszakának egyik meghatározó alakja távozott. Egy olyan személyiség, akinek egyéni sorsa és sorsfordulói is szoros összefüggésben álltak nemzeti közösségünk háború utáni fejlődésével, s akinek életútja, akár közösségünk is, csak kényszerpályától kényszerpályáig vezethetett.

IRODALOM

- A. Sajti Enikő 2010. *Bűntudat és győztes fölény*. Budapest
Rehák László: Kívánt segítség és hívatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában = *Híd*, 1970. október, 801–822.

ETO: 929 Rehák

Gábrity Molnár Irén

∴ Újvidéki Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar –
∴ Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
∴ irengm@tippnet.rs

EMLÉKEZÉS REHÁK LÁSZLÓRA – MUNKATÁRSAKÉNT

Remembering László Rehák – as a Colleague

Rehák Lászlóval több mint húsz éven át dolgoztam együtt az egyetemi oktatásban, a tankönyvírás és a kutatómunka területén. 1973-ban ismertem meg elsőéves közgazdászhallgatóként, ebből kifolyólag sem a „vérmes” kommunista, sem a szigorú igazgató vagy főszerkesztő arcélét nem volt alkalmam látni. Másokkal szemben – tanárként – szerény, zárkózott magatartást tanúsított, kivéve, ha önérzetébe gázoltak. Ilyenkor „kikelt magából”; meglepetésszerűen kritikus, kellemetlen is tudott lenni. A munkatársai közül csak azokkal volt nyílt és közvetlen, akiket erre – többévi együttműködés után – érdemesnek talált. Nagyon kevés embernek beszélt és ritkán a múltjáról, vagy önmagáról.

Mivel a nagybecskereki gimnáziumban érettségiztem, elmondta, hogy a Rehák család sírboltja is az ottani temetőben található. A Rehák-elődök tanult emberek voltak; az egyik nagybácsi püspök, a nagyapa Torontál Vármegye nagybecskereki városi közjegyzője, míg édesapja jogászként állt a katolikus egyház szolgálatában Kikindán.

Mindössze néhány alkalomra emlékszem, amikor hosszasan mesélt az életéről: gyermek éveiről, zaklatott kisiskolás és egyetemi éveiről Pesten, a menekülésekről és szökésekről, a börtönről, öngyilkossági kísérletéről a Sárgaház pincéjében. Rádöbentem, hogy ő valójában sokat tépelődik magában, s gátlásait kora gyermekkorából hozta magával. Elmondta, hogy „kommunista volt, mert nem lehetett akkor más...”. Emiatt nem kért soha megbocsátást, sem feloldozást. Akkor még nem értettem, hogy miért állította azt, hogy a szerbek szemében egy életen át nagy, a magyarok szemében pedig nem elég nacionalista volt... E minősítésektől sohasem szabadult meg.

Átgondoltam a vele töltött évtizedeket. Egyazon irodában, vagy szomszédos helyiségekben dolgoztunk. Soha nem volt hangos vitánk, és egyszer sem vesztünk össze. Ugyanakkor nem volt könnyű követni őt: segítőkész volt, de számonkérő és teljesítménykövetelő. Nem kertelt a véleményét illetően, mindig

nyíltan és őszintén megmondta a magáét – akár tetszett az nekem, akár nem. Közvetlenül szembesültem politikai jellegű állásfoglalásaival, szakmai álláspontjával. Volt alkalma tárgyalni, eszmecserét és vitát folytatni Edvard Kardeljlyal, Bakarićtyal meg az „autonomás” vajdaságiakkal. Számos magyarországi és vajdasági értelmiségit, közéleti személyiséget ismert. Sokat tudott a Várady családról, Bori Imréről, Herceg Jánosról, vagy a fiatal symposionistákról. Többek között személyes tapasztalatait és találkozásait osztotta meg, illetve mesélte el Illyés Gyuláról, vagy Veres Péter íróról, aki a Nemzeti Paraszt Párt vezére, majd Kossuth-díjas novellista és a Magyar Írószövetség elnöke volt. Ismerte Juhász Ferenc költőt, Kovács András Kossuth-díjas filmrendezőt, a *Korunk* társadalomtudományi folyóirat akkori főszerkesztőjét, Gáll Ernőt Kolozsvárról. Erdélyből vendége volt Sütő András, Kányádi Sándor, Szemlér Ferenc, Lászlóffy Aladár, Páskándi Géza, Farkas Árpád.

Még nyugdíjba vonulását követően is ismert és fontos emberekkel találkozott, államfőkkel, belföldi és külföldi politikusokkal, nagykövetekkel, egyetemi tanárokkal, írókkal tartott fenn kapcsolatot. Valahogy Belgrád és Pest között félúton helyezkedett el a szabadkai Rehák-ház. Mesélt Hangya András leveleiről, barátságáról (a neki ajándékozott Hangya-grafikák és -levelek most nálam vannak). Kár, hogy senki sem kérte meg Rehákot, írja meg emlékiratait, vagy beszéljen azokról a budapesti vagy a Londonban élő emigráns írókról, amerikai, kanadai vendégekről, akik nála jártak. Beszélt, írt és olvasott magyarul, szerbül, németül, angolul és franciául. Nagyon sok könyvet olvasott, és úgy kezelte munkatársait, mintha ők is mindazt elolvasták volna. Rengeteg levél, telefonbeszélgetés tanúja voltam. Ezekkel az információkkal sosem éltem vissza. Ma is meggondolom, hogy ebből kinek mit mondok el, hiszen a Rehák-jelenség valóban komplex dolog, és kikutatásra vár.

Úgy vélem, hogy a Rehákról alkotott ma létező álláspontok kontradiktórikusak, pedig az utókornak (a korszakváltozások összefüggésében) egyszer szembesülnie kell majd egyéniségének és tevékenységének tárgyilagos jellemzésével. Az elmúlt évszázadban, a gyorsan változó zűrzavaros politikai időkben, legtöbb közéleti személyiség ténylegesen nem tudott úgy „helyezkedni”, hogy pozíciójával minden érdeknek megfeleljen. Rehák László 1922-ben, a Trianon árnyékában született, vallásos családban nőtt fel, de ifjúkorára meggyőződéses kommunista lett. Miután csalódott a nagyszerb politikai pártorientációkban, fokozatosan a civil mozgalom felé terelődött a figyelme. Emlékszem, hogy többször azon vitakoztunk, miért ne iratkozzam a szociológiai vagy szociálpszichológiai doktori kurzusra, melyet szívem szerint választottam volna. A belgrádi karon kemény pártideológiával átszőtt szociológiát tanítottak, nem pedig empirikus kutatási módszereket. Ezért igyekezett rábeszélni arra, hogy a belgrádi Politikai Karon doktoráljak, mégpedig a szakszervezeti mozgalom elemzésének és jövőjének té-

májából. Akkoriban a lengyel *Szolidaritás* (lengyelül Solidarność) szakszervezeti *mozgalom* hatása alatt voltunk, és Lech Wałęsa volt sok egyetemista példaképe.

Rehák tanár úr akkoriban a kötelező órái mellett egyetemista szekciókat is vezetett. Külön foglalkozott a tehetséges fiatalokkal, vitatribünöket szervezett. Kereste azokat a fiatalokat, akiknek saját véleményük van, gondolkodnak, esszét írnak. „Olyan magyarok kellenek, akiknek önálló álláspontjuk van” – mondta. Sok energiát fektetett a folyóirat-szerkesztésbe; 1978 és 1995 között a *Létünk* szerkesztőség tagjaként nem voltam bennfentes, ugyanis Rehák akkor a munka javát Árokszállási Borza Gyöngyivel végezte együtt. Az volt az elképzelése, hogy a vajdasági értelmiségieket és fiatal magyar tudósokat a folyóirat köré csoportosítsa, és kutatóműhelyt hoz létre az anyanyelven ápolt tudományosság számára.

A Közgazdasági Kar mellett órákat vállalt Újvidéken a bölcsészeten, Szabadkán az építőmérnökin és az óvóképzőben, valamint a Műszaki Főiskolán is. Mindenhova elment, ahol magyarul tarthatott órát. Ez persze azt jelentette, hogy a tanársegédeit is vitte magával ezekbe a felsőoktatási intézményekbe. Volt, ahol a szociológiát, máshol a társadalomtudományok alapjait, vagy öngazgatású szocializmust kellett ismertetnem. Szörnyű volt. Erre azt mondta, „mindegy, mi a tantárgy neve, az a dolgod, hogy együtt tartsd a magyar ajkú hallgatókat, beszéljenek/vitatkozzanak magyarul, ismerjék meg egymást, szervezkedjenek...” A nyolcvanas években egyre erőteljesebben szervezte a magyar nyelvű oktatást a Közgazdasági Karon, különösen dékánása idején, egyre több magyar tanerőt volt képes alkalmazni. Bevezette azt a díjazási rendszert, hogy ha valaki két nyelven tanított, pluszjára érdemelt. Ezt jó néhány szerb kolléga kifogásolta. Bírálták, támadták és izolálták – nyugdíjba menetele előtt igyekeztek minden fontos intézményi döntésből kizárni. Csalódottan ment nyugdíjba. Otthon nem találta a helyét. A pulikutyájával és a macskákkal volt elfoglalva, újságot olvasott, jegyzetelt, a rádióban szerepelt. Tankönyvnek szánt kéziratát a Forum Könyvkiadó már nem jelentette meg.

Rehák László életművéről úgy vélem, hogy változatos és fordultatos mozzanatait még mindig nem tudjuk tárgyilagosan értelmezni és értékelni. Erre nem készült fel a vajdasági (sem a magyar, sem a szerb) nyilvánosság. Különösen a szerb értelmiségiek és egyetemi körök támadták, hogy igazolni tudják, miért fosztották meg dékáni funkciója után attól a jogától, hogy egyszer is betegye lábát a Közgazdasági Karra. Nyugdíjas éveiben a munkatársai közül csak én látogattam a karhoz közeli családi házukban. Nem hívott, de ha elmentem, azt sem tudta, hova legyen. Sok könyvet kaptam tőle ajándékba.

Rettenetesen sokat vívódott időskorában is; a tenni akarás mindvégig élt benne, de nem találta a helyét. Akkor érkezett egy új periódus: 1990-ben együttműködtünk a Magyarságkutató Tudományos Társaság megalapításában és elindításában. Akkoriban újra politizálni kezdett a VMDK-ban; mindegyre

tevékenykedett volna a közéletben; minden március 15-én (a 90-es években ez még rendhagyó eseménynek számított) kitűzte a kokárdát és a magyar zászlót családi háza erkélyére. Egészségi állapota ekkor már megromlott. Halála előtt néhány évvel kifejezetten vallásos lett. Sűrűn eljárt a közeli templomba. Arra is felkért, hogy legyek esküvői tanúja a szabadkai Kistemplomban, amikor P. Rózsával ott is házasságot kötött.

Elmondhatom, hogy Rehák László tanár urat jól ismertem. Nem titkolta előttem, hogy az életében voltak tévedések, sikerek és üresjáratok is. Sok apró munkatársi és személyes élmény köt hozzá. Hatalmas munkabíró képessége volt, sokat olvasott és rengeteg embert ismert. Örök tenni akarásába belefáradt. Úgy ment el, hogy még sok feladatot hagyott ránk.

Szabadka, 2011. január 18.

ETO: 070.486(091)

Géczi János

∴ Pannon Egyetem, Antropológia és Etika Tanszék, Veszprém
∴ geczijanos@vnet.hu

FOOTNOTE

Footnote

A nevelésügyben érdekelt szakemberek számára készített *Iskolakultúra* című folyóirat a napokban kezdte meg a 21. évfolyamának a kiadását. A magyar rendszerváltással együtt vagy közvetlenül utána alapított kiadványok közül azon kevesek egyike, amelyek életben maradtak, s amely jelenleg is havi rendszerességgel megjelenik. Ha a jövőben lesz még neveléstudományi kutatás, s azon belül akad, aki a pedagógiai szaksajtót, s éppen ennek a húsz évnek a nyomtatott sajtótörténetét vizsgálja, bizonyára érzékeli és elemezni fogja, mi-féle okokra vezethető vissza az egykori lapalapítási buzgalom, s miért, hogy az egykori, oly nagy hévvel létrehozott s időszakonként becsülettel fenntartott periodikák java vagy megszűnt, vagy ami még ennél is árulkodóbb: a szerkesztőség a megjelenési gyakoriságot ritkítja, illetve a kiadást szünetelteti, avagy magyarázkodásokra kényszerülve – akár egy-két évvel is – késlelteti. A kilencvenes években még közel száz, önmagát pedagógiainak tekintő lapja jelent meg a mintegy százötvenezer pedagógusból álló szakmának, s ezeknek mintegy fele, igazolják ezt a nyilvánosságra hozott támogatói listák, a kulturális kormányzat rendszeres támogatását is élvezte.

LAPALAPÍTÓK

Azok az új kulturális modellek, amelyek a hetvenes-nyolcvanas években körvonalazódnak a hazai értelmiségiek számára, valami oknál fogva magától értetődően a nyomtatványokhoz, azok gazdag tárházán belül pedig a sajtóhoz kötődnek. Ámbár 1980-tól nyilvánvaló az európai (hagyományos) könyvkiadás válsága, amelyet gyorsan követ a lapkiadási krízis is, a rendszerváltás, mifelénk legalábbis, elfedi ezt a recessziót. Egymás után jelentkeznek a legkülönbözőbb területeken, a művészetekben, a társadalomtudományokban, a többi tudományokban azok az önmaguk reprezentálására szakkiadványokkal, szaklapokkal, különböző periodikákkal vállalkozó csoportok, akik ugyan számos jegyükben nem kívánnak a tudományos-művészi-közéleti életben a hagyományos model-

lekhez hűnek mutatkozni, de mindennek a törekvésüknek nyoma sincs az általuk kivitelezni szánt avagy megvalósított sajtóban. A művészeti és a tudományos intézményesülés járható útjának bizonyul a különböző nagyságú, tömegében azonban kevés tagú csoportok által különféle elképzelések alapján készített lapok kiadása. A lapkiadás a professzionalizációs folyamatokkal összefüggésben formálódik, s valójában nincs egyetlen olyan kulturális jelenlétét hatékonyan kialakító csoport sem, amelyik ne rendelkezne egy vagy több, a kortárs csoportok kiadványaitól jól elköníthető sajtótermékkel.

A hazai pedagógia történetében tudvalevő, hogy két olyan, évtizednél hosszabb időszaka is van, amikor az említetthez hasonló lapalapítási kedv érzékelhető. A 19–20. század fordulója, majd a múlt század 20-as évekbeli, 30-as évek eleji időszak folyóiratainak száma, a kiadványok számossága, a laptestek összesített példányszáma egyformán tetemes, s ez intenzívnek mutatja mind a szaktudományos életet, mind pedig a szaktudomány és az azt követni akaró, képviselőre képes érdeklődők viszonyának alakulását. A pedagógiai tudomány súlyának növekedése, társadalmi szerepének hangsúlyozódása, a szakmai közösségek révén elérhető javak presztízse és magas közösségi értéke és változatos eszmeiségű világa jellemzi ez időszakokat. Vajon mennyiben igaz mindez arra az időszakra, amikor ugyan már nincs elég nagy kohéziót biztosító ereje a művészeti és a tudományos sajtónak, de a csoportok képviselőinek mégis ez a legígéretesebb módja?

A harmadik lapalapítási hullám elvonulása végére – amely szinte egybeesik a nyomtatott olvasmányok használatának átalakulásával, a politikai rendszerváltással, a pedagógia de-, majd repolitizálódásával – a diszciplináris önmeghatározásra törekvő neveléstudomány, illetve a továbbra is gyakorlatorientált pedagógia szakajtó-igénye már másnak mutatkozik, azonban a széthasadás csak akkorra következik be, éppen napjainkban, amikor a pedagógusszakmák szinte mindjárt önállóan képviselni képessé vált, az ágazat valamennyi professzióját megjelenítési tudó, ekként aztán ugyancsak gazdag vertikumú szakajtó elveszti a magyar kulturális, majd pedig a nevelésügyi kormányzat figyelmét és támogatását.

Amúgy az irodalmi, művészeti, a társadalomtudományok képviselőt-alakítását vállaló közéleti kiadványok esetében is hasonló tendenciákat és ezekre adott válaszokat érzékelnek az erre érzékeny kutatók.

Az is nyilvánvaló, hogy az elmúlt két évtized nagyszámú sajtóterméke mögött a termékek számához képest alacsonyabb számban állnak alapító szerkesztők, hiszen rájuk jellemzővé válik a többszörös újrakezdés s a kényszeres hajlam az innovációs korrekcióra. Végezetül pedig a legutóbbi lapalapítási hullám sajátosságának tűnik az, hogy a szerkesztők többnyire nem törekszenek tiszta lapprofilra, kiadványaik nyitottnak mutatkoznak a transzdiszciplínák, multidiszciplínák,

határtudományok, társművészetek és a professziójukhoz szükséges műveltség révén polifág olvasóréteg iránt. A lapok ezzel a szerkesztői szándék szerint vélhetően szerzőket verbuválnak, s egy bőségesebb piacon reménykednek. Ha pedig mégis aggályosan szűkre fogott profilú a periodika, akkor az igyekszik kiküszöbölni a célközösség hagyományos szabályozó mechanizmusát, a széles közösség által ellenőrizhető lapfinanszírozási normákat megkerüli, s az előző lapelképzeléshez képest lemond az olvasói igényekre figyelésről.

A szellemi és a technikai lehetőségek ekkor is, akkor is ott hagyják a lapszámokon a lenyomatukat, s végső soron nyilvánossá teszik a lapot birtoklók korra vonatkozó elemzőképességét és absztrakciós érzékenységét. Kommunikációkutató szempontból ugyancsak érdekes, hogy mi okozza azt, hogy a rendszerváltással egy időben nem zajlik le az olvasási szokásokat átalakító médiator-téneti váltás, s ez miért csak utóbb kezdődik el.

A FOLYÓIRATLÉT

Folyóiratot azok alapítanak, akiknek saját közlőhelyre ébred szükségük. Akik számára nyilvánvalóbb az új kommunikációs tér megnyitása, mint a meglévő használata, birtokbavétele. A folyóirat készítése a folyóirat-kultúra elfogadásán, átírásán túl jelenti annak a művészeti, illetve tudományos hagyománynak is az elfogadását, amely a vonatkoztatási közösségek szerepét értelmezi. S amely a művészet és a tudomány (felvilágosodás után kialakuló) kritériumait elfogadja, mi több, éppen az egyik kritériumot: a megvalósult, a nyilvános beszédmódhoz szükséges közlést valósítja meg.

A kortárs folyóirat-változatok azzal, hogy döntenek a nyomtatott, a nyomtatott és online változatokkal egyidejűleg egzisztáló és a csupán hálón létező megjelenés között, egyben a közösség, a tudomány, a művészet és a módszertan változatai közt is választanak. S nyilván még annyi más között is: hogy csak a nevelés ügyét említsem, a nemzetek fölötti és a nemzeti pedagógia, a tudományosság és az ismeretterjesztés, az elmélet és a praxis közt. A lapmegjelenítő lehetőség közti hasonlóságok és eltérések a metodológiai sajátosságok elemzéséhez juttatták el a szerkesztőket – ennek következménye pl. akár az angol nyelven megjelenő, de helyi értékeket felmutató, csak a világhálón megjelenő periodika, vagy pl. az Újvidéken megjelenő DNS, amely a hagyományos közleménytől elzárkózik, s a közlés anyagát és aktusát képes kitűnően képviselni.

E folyóiratlét a műfaji tisztaságot sem tűri. A műfajok közötti 'interdiszciplinaritást' képviselő esszé, amint arra oly sokan rámutatnak, biztosítja – a közösségi laptér limesei között – a legnagyobb lehetőséget az individuális szerzői sajátosságok képviseletére, akár terjedelemben, akár érvrendszerben, akár pedig a szerkezeti és stíláriis regiszterek használatában. Az esszé, amely a művészet és a tuda-

mány határait is éterizálja, kikezdi mind a művészet, mind a tudomány fogalmát, s véleményem szerint pl. a természettudományos beszéd számára is kihívást jelent.

A folyóiratlét következménye, hogy a szerkesztőség többé-kevésbé tudatában van az időbeliségének. S vannak is műhelyek, amelyek sajátosságai közé tartozik a lapkészítés fontosságának felismertetése. Ilia Mihály tanítványi köre – függetlenül attól, hogy irodalmárok vagy tudósok, avagy pedagógusok, illetve a neveléstudomány képviselői – az egyik, amely szerepet ad a lapalapítás révén az önmeghatározásra. Ekként akár nemzedéki lapoknak is tekinthetők az általuk készített, a rendszerváltás előtt, illetve az után, az említett identifikációsnak is tekinthető hullám részeként konstruálódó periodikák halmaza, amelyek alapításukkal együtt mintegy bejelentették azt is, hogy nem az idő végeztéig fognak megmaradni, hanem amíg a szerkesztői kohézió egybetartja őket. A folyóiratlét időlegességét azonban nem csupán a magukat Ilia-növendéknek tekintők hangsúlyozzák, mások is tudatában vannak e korjellemzőnek.

MAGÁNMEGJEGYZÉS

Ámbár eljuthatunk addig, hogy a folyóiratokat a közösségekben tevékenykedő személyiség retorikai megnyilvánulásának lássuk, s a folyóirat a tudomány kritériumait közvetíti, avagy a sok egyéb mellett a praxist, a folyóirat, miként az esszé műfaja, kanalizálni képes a legesetlegesebb, legszemélyesebb megnyilvánulásokat is.

Egykor többször is lapalapításba kezdtem: se az egy próbaszámnál tovább nem jutó *Játék*, se a négy számot megélt *Visszhang* nem érdemelne figyelmet, ha összművészeti karakterük nem élne tovább az elődtől átvett és gyorsan átalakított neveléstudományi lapban, a *Pedagógiai Technológiában*, majd pedig a *Pedagógiai Technológia* utódlapjában, az *Iskolakultúrában*. A nevelésügyet egyszerre tudományos és gyakorlati tevékenységnek látó lap alól, azt vélem, mára kifutott az idő. Amikor indult, három, a nevelés céljait, eljárásait, intézményeit eltérő módon kezelő, a politikával hol így, hol úgy karöltve járó pedagógiai paradigma közül volt mód választani; ma, amennyiben kizárólag diszciplináris szempontokat érvényesítene, sem szerzője, sem olvasója nem lenne elég, s hogyha a gyakorlatközelség képviseletére vállalkozna, kétségessé válna küldetése.

A lap társadalmi közege, a kiadvány, ha csak nem definiálja újra önmagát, ha tovább is működik, a szakmai életben hatástalanná válhat.

Rokay Péter

· Újvidéki Egyetem, BTK, Történelem Tanszék
· istorija@ff.uns.ac.rs

EGY BÁCSKAI URADALOM HÁROM FALVÁNAK ÉLETE A 15–16. SZÁZAD FORDULÓJÁN¹

*Life in Three Villages in the Region of Bácska
at the Turn of the 15th-16th Century*

Az egykori Kutas, Sopron és Szörnyőegyház emlékét a szenttamási puszták helynévanyaga őrzi. Először a nagyhegyesi uradalom összeírásában bukkanunk rájuk. Ez a határrész 1476-ig Maróti Mátyus magyar főúr birtoka volt. Választásunk azért esett erre a három falura, mert csupán ezt a hármat említi egy körülbelül fél évszázaddal később, 1520 táján keletkezett kútfő. Ez a forrás a kalocsa–bácsi érsekség tizedjegyzéke. Ha ezt a két kútforrást összehasonlítjuk, aránylag teljes képet kapunk az említett falvak 15–16. századi életéről.

Mint ismeretes, a középkorban a falvak élete igen lassan változott. Az a periódus, melyen át Kutas, Sopron és Szörnyőegyház falvak életét figyelemmel kísérjük, csupán kis részét képezi egy hosszabb időszaknak, melynek határait a magyar falukutatók – elsősorban Acsády Ignác és Szabó István – 1351-től 1526-ig húztak meg. Tehát tekintet nélkül arra, hogy bár adataink a 16. századból származnak, érvényesnek tarthatjuk őket a korábbi korszakra is.

Kulcsszavak: Kutas, Sopron, Szörnyőegyház, érsekségi dézsmajegyzék, uradalom, 15. század

E falvak életének némely vonására már elnevezésük rávilágít. A kutak a víz-szegény Közép-Bácskában, ahol nem voltak jelentősebb természetes vízfelületek, az állattartás fontos objektumai voltak. Ezért a Kutas helynév aránylag gyakran fordul elő ezen a területen. Kutas falu közelebbi környékén például egy Kőkút nevű helység létezett.

Sopront vagy Sofront, a másik falu nevét egyesek a Szofron(iusz) személynévből származtatják. Nem bocsátkozva ezúttal e föltételezés helyénvalóságának vizsgálatába, ez alkalommal csupán arra szeretnénk emlékeztetni, hogy Nyugat-Magyarországon ma is van ilyen nevű város, mely 1946-ig a hasonló nevű megye székhelye volt. A nagyhegyesi uradalomban, úgy látszik, korábban két, egymáshoz közel eső azonos nevű helység létezett. Erre enged következtetni

¹ Eredeti je a *Живот села једног властелинства у јужној Угарској крајем XV и почетком XVI века*; Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића, XIII (1990), 229–239 címen elhangzott és megjelent előadás szerkesztett változata.

az a körülmény, hogy 1476-ban ezt a helységet még Kétsopronyának hívták. A két azonos nevű falu 1522-ben létrejött egyesülése visszatükröződött nevének alakulásában is, mert ekkor már Sopronnak nevezik.

A harmadik falunak, Szörnyőegyháznak a neve, mai magyar ejtésben Szörnyőegyház volna. Nem világos, hogy mi lehetett olyan szörnyű ennek a falunak a templomában, melyről a nevét nyerte. Ha ezt nem is tudjuk, tény, hogy más falvakat is neveztek el templomuk külső jegyeiről. Így például csak a vizsgált falvak környékén ilyen nevek voltak: Fehér-, Szeg-, Hímes- és Temérdekegyház. Feltéve, ha e falvak nevét helyesen írja a lista összeállítója. Nem zárható ki azonban, hogy a „Szörnyő” a „Szörény” „Szeverin” személynévből alakult ki. Megtörténhetett, hogy a helység templomát Szent Szeverinről nevezték el. Az ő ünnepét Magyarországon október 23-án ülték. Ez nem az egyedüli ilyen nevű hely a magyar korona fennhatósága alatt a középkorban. Az Al-Dunánál áll Szörényvár, a mai Turnu Severin, az egykori Szörényi bánóság székhelye, melyről a mai Bánóság (Bánát) nyerte a nevét. Valószínűleg ugyancsak Szörény nevéből keletkezett a bácskai Szeréndnek, a későbbi Szelencsa helységnek a neve is. E név használata a magyar lakosság körében azonban aránylag ritka volt, így előfordulhatott, hogy a közép-bácskai lakosok fölcserélték a sokkal gyakrabban használt és élénkebb képzeletre valló jelzővel.

Sajnos, nem tudunk semmi közelebbit arról, mikor épült a templom, melyről Szörnyőegyház falu a nevét kapta. Lehetséges, hogy amikor a nevét följegyezték, már nem is létezett, és a névben csupán egy korábbi egyház emléke tükröződik. Egyes helynévkutatók szerint minden „egyház” utótagú helynév elpusztult helységet jelöl. Ha ez a feltételezés helyes, akkor valószínű, hogy Szörnyőegyház az általunk vizsgált forrásokban említett időben lakatlan volt.

A Marótiak jószágainak jegyzékében minden helységnek két rovatot írnyoztak elő. Az egyikbe a lakott, a másikba a lakatlan telkeket kellett volna bejegyezni. Ezek a rovatok azonban sajnos üresen maradtak. Szörnyőegyház feltételezett lakatlanságát megerősíteni látszik egy másik körülmény: mindhárom falu közül ebben volt a legtöbb szerb lakos, akik a 15. század második felétől intenzíven kezdtek betelepülni Dél-Magyarország területére, főleg az elhagyott földeket vették birtokukba. Szörnyőegyház falu újjáéledését ezek szerint a szerb telepéseknek ezen a vidéken történő megjelenésével hozhatjuk összefüggésbe.

Kutas, Sopron és Szörnyőegyház falvak, lakosaik számát tekintve, különböző nagyságúak voltak. Nem ismerjük ugyan a lélekszámot, de a háztartások számát igen. A három falu közül a legnagyobb, Kutas 30 háztartást számlált, és kétszer nagyobb volt Szörnyőegyháznál, amely nem is volt önálló falu, hanem Sopron külső telepének számított. Ezt igazolja az a tény, hogy nem volt saját bírója, s hogy a tized (decima–dézsma) címén összegyűjtött gabonát Bácsba szállításáig nem őrizték helyben. A középső helyet Sopron foglalta el 21 háztartással.

A tizedjegyzék által felölelt régió összesen mintegy 5000 nevet, azaz ugyanennyi háztartást számlál. Az említett három faluban a lakosság összesen 13%-ot tett ki – Kutas 6%, Sopron 4% és Szörnyőegyház 3%-ot. Közülük csak Kutas közelítette meg a régió 30,3-as átlagát. A másik két falu messze elmarad az átlagtól. Ez más szóval azt jelenti, hogy Kutas, Sopron és Szörnyőegyház a Bácskában kis falvaknak számítottak.

A vezeték-, azaz ragadványnevek alapján következtethetünk a lakosok eredetére, etnikai hovatartozására, illetve szakmai összetételére. Etnikailag az a helyzet – mint már sejtettük –, hogy e falvak közül az egyikben, Szörnyőegyházán szerbek is laktak. A szerb háztartások száma ebben a faluban 7 volt. Szerbeket találunk a Szörnyőegyház melletti Kutason is. Jellemzőnek tartjuk, hogy a szerbek szám szerint a legtöbben a legkisebb faluban voltak jelen. Ez arra utal, hogy Kutas jobbára pusztta volt. Szörnyőegyházán a szerbek a lakosság 46%-át, tehát megközelítőleg a felét alkották, létszámuk egyenlő volt a magyarokéval, a lakosság másik etnikai csoportjával. A lakosság hátramaradt 7–8%-ának etnikai hovatartozását nem tudtuk megállapítani. Ugyanakkor Kutas 8 szerb háztartást számlált, s ez a három falu lakosságának, illetve háztartásának 24%-át, tehát valamivel több mint 1/4-ét alkotta. Szörnyőegyház szerb lakossága azonban nem csupán Kutashoz viszonyítva volt nagy, hanem a régió többi helységéhez képest is. 1522-ben tehát Szörnyőegyház számított az aránylag legnagyobb szerb lakosságú helységnek a Bácskában.

A harmadik faluban, Sopronban nem voltak szerbek, azaz szerb háztartások, de volt 4 szerém(ség)ji. Szerém(ség)jieket említenek a másik két falu vonatkozásában is. Közöttük feltehetőleg szerbek is voltak, mivel ebben az időben már ők alkották e régió lakosságának nagy részét. Ha már a régióknál tartunk, ahonnan három falunk lakossága származott, említsük meg a másik közeli megyét, Valkót is. Nem kétséges, hogy a lakosság Magyarország peremvidékeiről a Bácska, tehát az ország belseje felé húzódtott, mert félt a törökök csapásaitól, melyek különösen gyakoriakká váltak Belgrád 1521-ben bekövetkezett eleste után.

Megállapítható, hogy három falunk lakossága jobbára a közeli bácskai helységekből eredt. A soproni „Kutasi” név alapján ítélve volt bizonyos lakossági migráció ezen a három falun belül is. Lakóik többsége – legalábbis a vezeték-, helyesebben ragadványnevek alapján erre lehet következtetni – magyar volt. A magyarok a három falu összlakosságának 66%-át, azaz legalább a kétharmadát tették ki, feltéve, ha a szerém(ség)jiek között egyetlenegy magyar sem volt. Falvanként ez így nézne ki: Kutas 70%, Sopron 76% és Szörnyőegyház 46%. A magyarok közé számítottuk azt a székelyt is, akinek a neve regionális hovatartozást is jelöl. Végül a magyarok és a szerbek mellett e három faluban feltűnik, még hozzá összesen kétszer, egy Tót. Ez a név nem szlovákot, hanem szlavóniait jelöl, tehát nem föltétlenül nemzetiségi, hanem regionális eredetre utal.

Világosabb adatokat nyújt számunkra az 1522. évi forrásunk a lakosság, helyesebben a gabonatermesztők nemek szerinti és gazdasági megoszlásáról. Mindhárom falu gabonatermesztő lakosságának, illetve háztartásának a fejeit 93%-ban, mint ez várható is volt, férfiak alkották. Mellettük azonban a két kisebb faluban, Sopronban (3) és Szörnyőegyházán (1) képviselve voltak, igaz, szerényen, mindössze 6%-ban az önellátó nők, azaz özvegyek is. Számuk elmarad az egész régió 10%-ot kitevő átlaga mögött: a vizsgált három faluban csak valamivel több mint 1%-ot ér el. Tegyük hozzá azonban, hogy mivel e korban igyekeztek a földet elragadni az özvegyektől, a nők száma eredetileg meghaladja azokét, akiknek sikerült megőrizniük gazdasági létezésük minimális alapját. Ezek mindhárom faluban – legalábbis megboldogult férjük neve alapján következtetve – magyarok voltak.

A falusi lakosság óriási többsége örök időktől fogva mezőgazdasági termeléssel foglalkozott. Így volt ez Kutas, Sopron és Szörnyőegyház esetében is. Megint csak a ragadványnevek utalnak arra, hogy ebben a három faluban mindössze két iparos volt: egy szabó Sopronban és egy kovács Kutason. Ők mesterségük mellett természetesen mezőgazdasági termeléssel is foglalkoztak. Persze nem volt minden személy, aki a nevét valamilyen foglalkozásról kapta, szükségszerűen iparos, és fordítva, nem mindenkit neveztek el arról az iparról, amelyet űzött.

Valamely falu lakosságának foglalkozásai nem számítottak a mai értelemben vett iparnak. A nevek utalhatnak viselőik más irányú tevékenységére is. Így például Sopron falu bírájának Huszár neve arról tanúskodik, hogy ő korábban a lovasságnál szolgált. Mint ismeretes, a magyar állam hadseregében a 14. századtól kezdve parasztok is szolgáltak, akár a földesuruk zászlaja alatt, akár mint zsoldosok a Mátyás király (1458–1490) alapította állandó hadseregben. Másrészt Maróti Mátyus úgy is, mint nagybirtokos, úgy is, mint állami tisztségviselő – macsói bán – saját katonai egységeket tartott fenn, melyek sorait nem utolsósorban birtokainak lakosságából töltötte fel.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a vizsgált falvak lakossági struktúráiból legjobban az anyagit, következésképpen a társadalmi vehetjük górcső alá. Az anyagi helyzet ismérve meglehetősen egyoldalú, mert kizárólag egyetlen termény, a gabona egyévi jövedelmének hányadosán alapul. A rendelkezésünkre álló adatokból azonban levonhatók bizonyos következtetések. Kutas, Sopron és Szörnyőegyház falvak lakosságának anyagi állapota meglehetősen kiegyensúlyozott volt. Legalábbis erről tanúskodik az a körülmény, mely szerint a szegényeket (pauperes) mint ilyeneket külön megjelölték. Ebbe a kategóriába azonban 1522-ben csupán két ember tartozott a három faluban. Mindkét pauper Sopronban élt.

Javaik alapját a falvak lakói munkájukkal, azaz, mint említettük, földműveléssel teremtették meg. Azok száma, akik a dézsmát gabonában fizették, az egész régióban 2641-et tesz ki, ami a háztartásoknak (gazdaságoknak) csak 52%-át, tehát csupán valamivel több mint a felét alkotta. Ez azt jelenti, hogy 1522-ben

ennyi háztartás (gazdaság) termelt gabonát, legalábbis azon a területen, amely meg volt terhelve ezzel az adóval. A tizedet gabonában róttá le a szörnyőegyházi tizedkötelesek 86, Sopronban 76 és Kutason mind a 100%-a. A három faluban összesen 89%-uk. Gabonatized járt a földesúrnak is, tehát e három falu lakosainak a Bácska szívében elegendő mennyiségű gabonát kellett termelniük ahhoz, hogy legalább a kötelezettségeiknek eleget tegyenek.

Vizsgáljuk meg tehát Kutas, Sopron és Szörnyőegyház lakosainak gabona-termesztési tevékenységét. Az 1522. évi dézsmajegyzék alapján megállapíthatjuk e három faluban termelt gabona fajtáit. Habár csupán az árpát és a zabot említi név szerint, éppen ebből következtethetünk arra, hogy a maradék gabona egy fajtához tartozott. Ez csak a búza lehetett. Egyébként ezen a vidéken szerb és horvát nyelven a gabona (žitó) ma is a búzával azonos fogalomként (szinonimaként) használatos.

A különböző gabonafajták termesztését illetően voltak eltérések. Kutason 1522-ben a búza mellett csak árpát termesztettek. Sopronban és Szörnyőegyházán még zabot is. E három gabona egymáshoz mért aránya így alakult: az árpa és a zab a termelt búzának 1/3-át, az összes gabonának pedig megközelítőleg az 1/4-ét alkotta. Ez igen nagy százalékarány, mert a szomszédos Bács megyei tizedkerületben a kenyérgabonának még az 1/10-ét sem tették ki. Másrészt a búza Bács megyében az összesen termelt gabona 93%-át képezte, a mi három falunkban pedig csupán a 76%-át, tehát valamivel több mint 1/3-át. A termelt gabona fajtái szerint tehát Kutas, Sopron és Szörnyőegyház falvak multikulturálisak voltak.

A rendelkezésünkre álló adatok azonban, sajnos, nem nyújtanak lehetőséget arra, hogy közelebről meghatározzuk a gabona és a többi mezőgazdasági termény termesztésének arányait. Ennek oka, hogy ez utóbbiak után nem fizettek tizedet. A zöldség- és esetleg gyümölcsfélék termesztésére ezekben a falvakban csupán annak alapján következtethetünk, hogy a tizedjegyzék kerteket (hortus) említ. Abból, hogy mindenszentek ünnepén (november 1-jén) és karácsonykor (december 25-én) a földesúr tisztartójának egy tyúkot adtak, vagy legalábbis kötelesek voltak adni, arra merünk következtetni, hogy Kutas, Sopron és Szörnyőegyház lakosai baromfitenyésztéssel is foglalkoztak. A Marótiak egy másik uradalmának lakosai tyúk helyett malacot adtak, ez sertésenyésztésről tanúskodik. Nem világos azonban, hogy az egyes uradalmak falvai szakosították-e magukat a baromfitenyésztés egyes ágaira?

Kutas, Sopron és Szörnyőegyház falvak lakóit, mint jobbágyokat bizonyos kötelezettségek terheltek földesurukkal, helyesebben uradalmával, az állammal és az egyházzal szemben. A földbérlet jobbágyok a földesúrnak földadót (terragium, census) fizettek. A jobbágytelek (szesszió) bérletét évről évre megújították. A bérleti díjat készpénzben fizették a bérlemény nagyságától függően. Egész telekért 12 dénár járt egy évre. Ennek egyik felét Szent György napján, április 24-én,

a másik felét Márton-napkor, november 11-én juttatták el a földesúrnak. Fél telekért az összeg fele, 6, azaz kétszer 3 dénár járt az említett időszakban.

Abban az esetben, ha a jobbágy lakatlan helyre települt (ad loca plana), tíz évig föl volt mentve a földbér fizetése alól, a következő tíz évben pedig csupán fél telek után járó díj megadására kötelezték. Nem kétséges, hogy a földesúr, esetünkben Maróti Mátyus ily módon akarta birtokaira vonzani a munkaerőt, köztük a szerb menekülteket is. Hogy mennyire sikerült ez neki Kutas, Sopron és Szörnyőegyház esetében, nem tudjuk közelebbről megmondani, mert mint láttuk, a rovatok, melyekbe az erre vonatkozó adatokat kellett volna bejegyezni, nincsenek kitöltve. De az világosan kiderül, hogy a földbirtokos ingyentalakat irányzott elő az újonnan betelepülőknek.

A földbér mellett a jobbágy köteles volt a földesúrnak átengedni fő termékeinek kilenced részét. Ezt az adót nonának vagy kilencednek nevezték. Ez ugyanannyit tett ki, mint az egyházi tized, és a jobbágyok az egyház iránti kötelezettségük lerovása után fizették. Az egyházi tizeddel ellentétben azonban, amelyet az aratás helyszínéről szállítottak el, a kilencedet a jobbágyok kötelesek voltak az uradalom központjába vagy más kijelölt helyre szállítani. A kutasi, soproni és szörnyőegyházi jobbágyok az 1476 körül keletkezett összeírás szerint ez utóbbi kötelezettségüknek Dobra helységben kellett, hogy eleget tegyenek. Úgy látszik, ebben az időben Dobra az uradalom központja volt, habár nevét Nagyhegyesről nyerte.

A jobbágyokat a tisztartóknak, a földesúr tisztségviselőinek adandó ajándékok is terhelték. Ennek a latinul victualiának vagy munerának nevezett juttatásnak az összege uradalmanként különböző volt. A kutasi, soproni és szörnyőegyházi jobbágyoknak Szent György napján 25 dénárt kellett fizetniük. Mindenszentek ünnepén és karácsonykor minden egész telek után három cipó (kerek kenyér) és egy tyúk járt ajándékba. Ezek az „ajándékok” minden uradalomban a jobbágyok anyagi állapotához voltak mérve, ily módon tehát az egyes uradalom gazdagságát és termelési profilját tükrözik.

Mint a fentiekből kitűnik, Kutas, Sopron és Szörnyőegyház jobbágjai földesúruk iránti kötelezettségeiknek, ennek az uradalomnak más falvaihoz hasonlóan, pénzben és természetben tettek eleget. Sajnos azonban a hűbéri kötelezettség harmadik válfajáról, a munkakötelezettségről az elemzett jegyzékben egyáltalán nem esik szó. Ez arra vall, hogy földesúri birtok (allódium, rezervátum, major, dominium) még nem létezett abban az uradalomban, melyhez a vizsgált falvak tartoztak. A földesúri major hiánya a 15. század végén, amikor ez a jegyzék is keletkezett, Magyarországon általános jelenség volt, nem kell tehát csodálkozni rajta.

Az uradalmon kívül a jobbágyoknak az állam iránt is voltak kötelezettségeik. Az államnak királyi adót, dicát fizettek, ha azonban a földesúr egyszersmind állami tisztségviselő is volt, akkor ezt az adónemet a maga számára szedte be. Így volt ez Kutas, Sopron és Szörnyőegyház falvak esetében is, melyek – mint láttuk – leg-

alábbis 1476-ig Maróti Mátyus macsói bánéi voltak. E három falu jobbágysai tehát a dicát neki fizették. Ennek az adónak az összegét még I. Károly Róbert magyar király (1308–1342) állapította meg portánként egy arany forintban. A latin porta (kapu) szóból származtatott portális adó egy telek után járt. Azok a jobbágyok, akiknek egy egész teleknél kevesebb földjük volt, arányosan kevesebb adóra voltak kötelezve. A féltelkesek fél forintot, a földnélküliek pedig semmit sem fizettek. Így alkalmasint adómentes volt az a két pauper is, aki 1522-ben Sopronban tűnt fel. Az 1476-os összeírás szerint azonban a dicát azoktól is beszedték, akik Kutas, Sopron és Szörnyőegyház területén „ad loca plana” települtek.

Végül e három falu jobbágysai kötelesek voltak, mint egyébként a középkori Magyarország területén minden jobbágy, a katolikus egyháznak, illetve az illetékes egyházmegyének főbb terményeik, gabona és bor után dézsmát fizetni. Mivel e három falu lakói szőlőt nem termesztettek, csupán gabonatedés fizeztetésére voltak kötelezve. Ezt juttatták el a kalocsa–bácsi érsekséghez. A tized gyűjtése kerületenként történt, és egy pap, valamint egy nemes, azaz az egyházi és a világi hatalom egy-egy képviselője végezte. A tizedgyűjtő kerület határa 1522-ben ezt a három falut két részre osztotta. Sopron és Szörnyőegyház Tamás újbácsi plébános és Varga Benedek vajszkai nemes, Kutas pedig Demeter nagybácsi pap és Szabó Dénes bélavári nemes kerületéhez tartozott.

Habár a korábbi irodalom ezt kétségbe vonta, a szerb jobbágyok ugyancsak fizették az egyházi tizedet a katolikus egyháznak, holott görögkeleti ortodox (pravoszláv) hitűek voltak. A vallási hovatartozás azonban nem járt adómentességgel. Egyébként az ezen a területen összegyűjtött tizedet elsősorban Magyarországi déli határainak a török veszély elleni védelmére fordították. A tizedgyűjtők a szerbekkel szemben azonban nem követtek el erőszakot, hiába állítja Mladen Markov a *Zavaros idők* (Smutnoeje vreme) című történelmi, helyesebben történelmietlen regényében ennek ellenkezőjét. Egyébként másokhoz hasonlóan a szerbek sem rejthették el a termést a tizedszedők elől, mert általában rögtön aratás után gyűjtötték be. Nehézség inkább abból adódott, hogy ha a tizedszedők húzták-halasztották az aratás színhelyére való jövetelt, és a termés tönkrement.

A dézsma behajtásában jelentős szerepet játszottak a falusi bírók. Az 1498. évi törvény szerint ők értesítették az illetékes végrehajtókat az aratás befejeztéről. Valószínűleg ez volt a feladata Párizsi Gergelynek és a már említett Huszár Mihálynak Kutas és Sopron esetében is. Alighanem ez utóbbi intézkedett a harmadik faluban, Szörnyőegyházán is, amelynek nem volt saját bírójja. Ha az adóbehajtók értesítésük után tizenkét nappal nem szálltak ki a szántóföldekre, a bíró szervezte meg a begyűjtést, mégpedig a dézsmaszedők kárára. A gabonát, Bácsba történő szállításáig, általában a bíró kertjében tárolták. Kutason és Sopronban azonban ez másként történt: az összegyűjtött gabonát nem a bíró, hanem Molnos István, Sopronban pedig Molnos Gergely lakos kertjében őrizték.

Mint említettük, e három falu lakosságának többsége a tizedet gabonában fizette. Egyesek azonban pénzben, pecunia christianitatisban, keresztnypénzben rótták le adójukat. A fejenként 5–6 dénárt elsősorban a földnélküliek fizették, köztük a két említett soproni pauper is, továbbá még három személy, köztük egy özvegyasszony. Ők a lakosság 23%-át, tehát körülbelül 1/4-ét alkották. Az ezen a címen beszedett összeg 27 dénár volt. A másik faluban, Szörnyőegyházán a kötelezettek 13%-a, csak ketten fizették, összesen 12 dénár összegben. Kutason mindenki, mint említettük, gabonában tett eleget az egyház iránti fizetési kötelezettségének.

Természetesen előfordultak szabálysértések is. Ezeket a bírságok jegyzéke alapján ismerjük. Szabálysértésnek elsősorban a verekedés, mégpedig a töréssel együttjáró vagy törések nélküli verekedés számított. A töréses verekedésért nagyobb pénzbüntetés járt, mint a törés nélküliekéért. Az éjjeli verekedést elkövetőkre is nagyobb bírságot szabtak ki, mint a nappaliak tetteseire.

Mikor a földesúr, az állam és az egyház kivette a maga részét a jobbágy munkájának gyümölcséből, a földet túró embereknek a maradékból kellett anyagi létét biztosítaniuk. Ezen a ponton következett be a jobbágyság rétegződése: egyesek, mint az említett szegények (pauperek), az anyagi létezés szélén éltek, mások pedig terménytöbbletet értek el, számukra ez az anyagi jólét alapját jelentette. Hogy ezt elérjék, a gazdag parasztok bekapcsolódtak az árucserébe. Ebben az időben már megkezdődött a mezőgazdasági, elsősorban az állattenyésztési javak piacra történő termelése.

A kedvezőtlen közlekedési körülmények miatt minden 15–20 kilométeren volt piac. A falvak lakói elsősorban a legközelebbi piacokon, árusítóhelyeken igyekeztek terményeiket értékesíteni. Kutas, Sopron és Szörnyőegyház falvakhoz a legközelebbi piac Parasztin (Verbász) körülbelül 18 kilométerre, (Bács)-Keresztúr körülbelül 25 kilométerre, Kézdivásárhely Kátytól északkeletre, Újvidéknél, körülbelül 25 kilométerre és Becse 18 kilométerre volt. Paraszti piac csak 1486-ban létesült, valószínűleg éppen a meglévő piacok viszonylag nagy távolsága miatt, hogy a következő falvaknak, köztük a mi hármunkénak is legyen hol árusítaniuk termékeit.

Kutas, Sopron és Szörnyőegyház közlekedési lehetőségei, mint más közép-bácskai falvakéi is a középkorban, igen korlátozottak voltak. Mivel ezek a falvak nem hajózható vizek partján terültek el, a legközelebbi hajózható folyó, a Tisza mintegy 18 kilométer távolságra volt tőlük, szárazföldi közlekedésre szorítottak. Ez a korlátozottság mindenféleképpen megnehezítette a más vidékekkel való érintkezésüket. Arról, hogyan zajlott ez a közlekedés, nem mondhatunk semmi közlekedést, mivel ennek a vidéknek a középkori úthálózata még nincs kellőképpen földérítve. Annyi azonban tény, hogy a legközelebbi igazgatási központ, a megyeszékhely Bács, mellyel ezek a falvak érintkeztek, légvonalban 50 kilométer távolságra feküdt tőlük.

Másrészt fekvésük, illetve a fő közlekedési vonalaktól való távolságuk viszonylagos biztonságot nyújtott a töröktől. A Belgrád 1521. évi eleste után egyre gyakoribbá vált török betörések a Dél-Bácskát is elérték. A török csatározások elsősorban a nagy folyók menti településeket veszélyeztették. Így abban az évben, mikor Kutas, Sopron és Szörnyőegyház lakosainak még sikerült betakarítaniuk fáradságuk gyümölcsét, de a mintegy ötven kilométerre fekvő Tisza menti Zsablyának és a Duna menti Vásárosváradnak, a mai Újvidéknek a termését megsemmisítették a Jahja pasa fia, Bali bég vezette rablócsapatok.

Sorsukat azonban a vizsgált falvak sem kerülhették el. Mindössze négy évvel az általunk hivatkozott dézsmajegyzék keletkezése után, 1526-ban, visszatérően a mohácsi hadjáratból, II. Szulejmán szultán hada feldúlta a Bácskát. Nehéz föltételezni, hogy éppen ezt a három falut elkerülte a vész. Ha azonban ez a csoda valamilyen véletlen folytán mégis bekövetkezett, később osztozva a többi környékbeli település sorsában, egész biztosan elpusztultak. Némely felégetett helységek egyike-másika a helyzet megnyugvása és az oszmán hatalom megszilárdulása után megújult. A lerombolt falvak romjain új élet sarjadt. Kutas, Sopron és Szörnyőegyház azonban egyszer s mindenkorra eltűnt a lakott települések sorából.

Life in Three Villages in the Region of Bácska at the Turn of the 15th-16th Century

The memory of once Kutas, Sopron and Szörnyőegyház is today preserved in the toponyms of the plains around Szenttamás. They were first mentioned in a manorial record of Nagyhegyes. Up to 1476, this land was owned by Hungarian nobleman Mátyus Maróti. The reason for the choice of these three villages is that only the three of them were mentioned in a record about half a century later, around 1520. This source was the church tax record of the archbishopric of Kalocsa–Bács. The comparison of these two primary sources gives a rather complete image of life in the mentioned villages during the 15th-16th century. It is generally known that in the Middle Ages life in villages changed very slowly. The period in which the life of Kutas, Sopron and Szörnyőegyház is observed is merely a fragment of a longer age, from 1351 to 1526, as determined by Hungarian village explorers – primarily by Ignác Acsády and István Szabó. Therefore, although the facts date back to the 16th century, they are considered valid for the previous period as well.

Keywords: Kutas, Sopron, Szörnyőegyház, archbishopric church tax record, manorial record, 15th century

Snežana Božanić

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Történelem Tanszék

∴ Történelem Tanszék

A KÖZÉPKORI SZERB TÁRSADALOM SZÓRVÁNYTELEPÜLÉSEINEK HATÁRAIRÓL ÉS HATÁRJELEIRŐL

On Boundary Lines and Marks of Hamlets in Serbian Medieval Society

A középkori szerb uralkodók és főurak által templomoknak és monostoroknak nyújtott adományok között följegyeztek szórványtelepüléseket is. Legtöbbször olyan adatra bukkanhatunk, hogy egy-egy falut (*selo*) egy vagy több szórványtelepüléssel (*zaseok*) egyetemben adományoznak el, ugyanakkor sokkal ritkábban említik szórványtelepülések külön történő odaajándékozását. A középkori szerb oklevelek bőséges mennyiségű adattal szolgálnak a falvak határaitól. Azonban szórványtelepüléseket ritkán megrögzítik ki, így határaikat törvényszerűen a falu határaival együtt jegyzik fel. Ennek ellenére középkori szórványtelepülések leírásait is megtaláljuk. A szórványtelepülés határának leírására valószínűleg akkor kerül sor, amikor ott a lakosság lélekszáma már annyira megnövekszik, hogy szükség mutatkozik saját határra. A fennmaradt leírásokból arra következtethetünk, hogy a szórványtelepülések határjeleiként mindazon elemek megjelentek, amelyek a falvak határát jelző entitásokként is ismertek. Szükséges hangsúlyozni, hogy Dusán törvénykönyvében szórványtelepülések nem kerülnek említésre.

Kulcsszavak: szórványtelepülés (*zaseok*), falu (*selo*), határ (*meda*), határjel (*mednik*)

A középkori településeket falvak, városok, piacozó helyek, szórványtelepülések, majorságok és pásztortelepek alkotják. A középkori szerb uralkodók és főurak által templomoknak és monostoroknak nyújtott adományok között följegyeztek szórványtelepüléseket is.¹ Legtöbbször olyan adatra bukkanhatunk, hogy egy-egy falut egy vagy több szórványtelepüléssel egyetemben adományoztak el, ugyanakkor sokkal ritkábban említik szórványtelepülések külön történő odaajándékozását. A szórványtelepülés vagy szer [az eredetiben zaseok

---

¹ С. Божанић, Српско средњовековно властелинство: микротопонимија простора, *Истраживања* 21 (2010). 105–116.

или засеље – a ford. megj.] házak kisebb összessége a falu határában.² Ткр. csíraformájában levő, potenciális falu.³ Stojan Novaković megállapítása szerint „a szer, ha nem tüntetik el nyomtalanul, egyszerre része a falunak, és egy másik falunak a csírája is”.⁴ A középkori adománylevelek megerősítik, hogy egyes szórványtelepülések idővel faluvá nőttek ki magukat. Példának okáért az egykori dečani szórványtelepülés, Lučani helyén ma két falu, Gornja és Donja Luka található, az egykori Crnobreg szórványtelepülés helyén pedig Gornji és Donji Crnobreg falvak.⁵ Vranić falunak a svetoarhandelski [vagyis a prizreni Szent Mihály és Gábiel arkangyalokról elnevezett kolostor birtokához tartozó – a ford. megj.] szórványtelepülése pedig Bukoš volt.⁶ Ez a szórvány ma is létezik, önálló településként, ami azt jelenti, hogy a népszaporulatnak köszönhetően később megsokszorozódott és faluvá vált.⁷

A szórványtelepülések gyakran a saját nevükön szerepelnek az adománylevelekben. Egyes szórványtelepülésekről a nevük alapján kikövetkeztethető vagy sejtethető, hogyan jöttek létre. E települések, akárcsak a falvak, folyók, folyócskák, patakok hidrográfiai objektumainak közelében keletkeztek. Némelyik szórványtelepülés elnevezésének gyökében állatnévi eredetű helynevet találunk. Felhasználták a növényvilágra vonatkozó jellegzetes kifejezéseket is. Máskor nevüket az ott lakók foglalkozásáról kapták. A Szent Arkangyalok monostor aranybullája (светоарханђеловска хрисовуља – a ford. megj.) bővelkedik ilyen elnevezésekben. E nagybirtoknak adták Mušutište falut Črevoglažde és Topličani szórványtelepülésekkel⁸, Koriša falut Busino és Pakostino szerekkel⁹, Graždenikot pedig Naščéval és Boršincival.¹⁰ A Szent Arkangyalokhoz tarto-

² В. С. Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1975. 194; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatsko pravno-povjestni rječnik II*, Zagreb 1922. 1660–1661, megjegyzése szerint „falu, ami egy másik faluhoz tartozik”.

³ S. Novaković már régebben megállapította, hogy „a szerek vagy szórványtelepülések falukezdeménynek, illetve csíraformájú falvaknak is felfoghatók”. С. Новаковић, *Село*, Допуне и објашњења С. Ћирковић, Београд 1965. 93.

⁴ С. Новаковић, *Село*, 91.

⁵ П. Ивановић, Дечанско властелинство, историјско-географска обрада, *ИЧ IV* 1952–1953 (1954). 182.

⁶ Ј. Шафарик, Хрисовуља цара Стевана Душана којом оснива манастир Св. Архангела Михаила и Гаврила у Призрену године 1348?; *Гласник ДСС XV* (1862). 278.

⁷ П. Ивановић, Властелинство манастира св. Арханђела код Призрена II, историјско-географска истраживања, *ИЧ VIII* 1958 (1959). 216.

⁸ Ј. Шафарик, *ibid.* 278.

⁹ Ј. Шафарик, *ibid.* 273–274.

¹⁰ Ј. Шафарик, *ibid.* 279.

zó falunak, Pakišénak a szórványa Košarište¹¹, Radeša falunak Radešica¹², míg Brod falunak két szórványtelepülése is volt, Donji Brod és Grmljani.¹³

Sok eladományozott szórványtelepülésnek nem volt neve. Példának okáért Milutin király Gračanica monostornak ajándékozta „Gračanica, Sušica és Selce falvakat zaseokjukkal és medájukkal”.¹⁴ A banjskai nagybirtoknak jutott „Korilja a zaseokkal”.¹⁵ A Szent Arkangyalok-i uradalomnak adományozták „Oba Krstaca” nevű falut „a zaseokokkal”.¹⁶ Dusán István cár Chilandarnak adományozta „Knina falut a zaseljékkal és medákkal”.¹⁷ Milica hercegnő és gyermekei a Sveta Gora-i [Athosz-hegyi] Szent Panteleimon kolostornak adományozta „Podgrađe falut zaseokokkal és medákkal”.¹⁸

Az adománylevelek egy némelyike a szórványtelepülések házáiról és a bennük lakó férfilakosságról is tartalmaznak adatokat. Dečani falu szórványa volt Crnobreg (18 ház, 69 férfi), Beleg (11 ház, 30 férfi) és Lučane (20 ház, 73 férfi).¹⁹ A dečani kolostorhoz tartozó Strelac falunak két szórványtelepülése volt, Bohorić (28 ház, 78 férfi) és Ljubuša (9 ház, 24 férfi).²⁰ A dečani uradalomnak juttatták Seroš falut „a zaseokokkal és az összes medával”.²¹ Minden valószínűség szerint ez a 145 házból álló falu „több nagyobb szórványtelepülésből képződhetett”.²²

A rendelkezésre álló adatok alapján elmondható, hogy falut legtöbbször két vagy három szórványtelepüléssel együtt adományoztak. A szerek száma a tele-

¹¹ J. Шафарик, *ibid.* 281; П. Ивановић, *Властелинство манастира св. Арханђела код Призрена II...*, 210.

¹² J. Шафарик, *ibid.* 281.

¹³ J. Шафарик, *ibid.* 281.

¹⁴ М. Павловић, Грачаничка повеља, *Гласник СНД III* (1928), 126–127; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912 (репринт 2005). 633 (I); *Задужбине Косова*. Споменици и знамења српског народа, Призрен–Београд 1987. 323.

¹⁵ Љ. Ковачевић, Светостефанска хрисовуља, *Споменик IV* (1980), 2; В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II. Милутина, из Старога Сараја*, изнесла на свијет Земаљцка влада за БиХ са 4 снимка, Беч 1890, 5–6; *Задужбине Косова*, 316; Gornje és Donje Korilje nevű falu ma is létezik az Ibar folyó bal partján.

¹⁶ J. Шафарик, *ibid.* 281; С. Новаковић, *Законски споменици*, 689 (LXVI); *Задужбине Косова*, 348.

¹⁷ С. Новаковић, *Законски споменици*, 420; *Задужбине Косова*, 355.

¹⁸ С. Новаковић, *Законски споменици*, 518 (XXIII).

¹⁹ П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, ДХ I (132–133), ДХ II (4), ДХ III (14), (39), (51); *Задужбине Косова*, 328.

²⁰ П. Ивић – М. Грковић, *ibid.* 329.

²¹ П. Ивић – М. Грковић, *ibid.* 338–339.

²² Р. Ивановић, *Дечанско властелинство*, историјско-географска обрада, 192.

pülések létrejöttének korától és a domborzati viszonyoktól függött.²³ Az egy-egy falu határában található nagyszámú szórványtelepülés arra a tényre utalhat, hogy maga a falu nem volt zárt típusú. Továbbá, ritkább a szórványtelepülések előfordulása az alacsonyabban fekvő, szelídebb helyeken, a mezőkön, a folyók mentén és a kevésbé hegyes vidékeken, tehát ott, ahol a falvak rendezettebbek, sűrűbben lakottak. Ezeken a helyeken a falvak meghatározott és állandó arculatot nyertek, s így elmondható, hogy szórványtelepülések ott ritkábban fordulnak elő.

A szó korszerű értelmében minden falunak megvolt a maga „határa” (*atar*), illetve területe, amelynek határa (*međa*) éppúgy ismert volt a helybeliek, mint a szomszédos települések lakosai előtt. E határokon belül feküdt egy-egy település valamennyi háztartásának összes megművelt és meg nem művelt területe.²⁴ A falu lakói a középkori Szerbiában tisztelettel és különleges figyelemmel viseltettek határaik iránt.²⁵ Erre a jelenségre kihatással volt néhány tényező. Közösségként, gazdasági érdekeik mellett, kötelezettségeiket is teljesíteniük kellett uralkodójuk, illetve az állam iránt.²⁶ A falu vállaira Dusán törvénykönyve is rárakta a kollektív felelősség terhét. Rendelkezései lehetővé teszik, hogy ma megfelelő rálátásunk legyen a falu helyzetére és megszerveződésére.

A kolostorok adománylevelei – mint már hangsúlyoztuk: gazdasági, jogi és vallási okok folytán – bővelkednek a falvak különösen tiszteletben tartott határaitra vonatkozó adatokban. A határjelek ábrázolása, alakjuk és fajtájuk mindenekelőtt a térkonfigurációtól függött.²⁷ A falvak határainak rekonstrukcióját jól el lehet végezni, ha rendelkezünk az adománylevelekbe foglalt részletes leírásokkal, s ha amellet ezeket az adatokat kombináljuk a rendelkezésre álló

²³ *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Тирковић и Р. Михалчић, Београд 1999. 220 (Р. Михалчић).

²⁴ Voltak itt szántók, szőlők, kertek, gyümölcsösök, rétek, határkövek, legelők, hegyek, határkövek, vízimalmok stb. E területek jelentős részét közösen használták, és ez szükségessé tette a falu lakóinak szerveződését és megegyezését. С. Новаковић, *Село*, 59–69.

²⁵ С. Божанић, *Појам међе и међника у антици код Грка и Римљана у паралели са српским концепцијама*, Међународни научни скуп „Античка култура, Европско и Српско наслеђе”, Београд – Сремска Митровица – Нови Сад 2009. 32–47.

²⁶ М Благојевић, *Српска средњовековна држава и целина сеоског земљишта*, *Зборник МСИ* 44 (1991). 10.

²⁷ A síkvidéki és alföldi területeken bizonyos mértékben eltérnek a határjelek a köves földterületek határainál alkalmazottaktól. A középkori falusi határok leírásaiban dominálnak a természetes határjelölések, úgymint az orografikus, hidrografikus és dendrológiai [vagyis a domborzati viszonyokkal, a vízrajzi állapotokkal és a fákkal kapcsolatban – a ford. megj.] határjelek. Falvak határjeleiként emberföldrajzi objektumokat szintén említenek. A templomok, a keresztek és a temetők külön megbecsülés tárgyait képezték. A falvak határ menti entitásaként említésre kerülnek házak, házikók, várromok, faluhelyek, határkövek, utak, országutak és egyéb objektumok is.

történetföldrajzi tanulmányokkal, terepi kutatásokkal, útleírások anyagaival és a katonai s földrajzi térképekkel.

A szórványtelepülések a középkorban gyakran képezték adományozások tárgyát. Viszont a szórványtelepülést ritkán választották el, és határait törvényszerűen együtt jegyezték fel a falu határaival. Az adománylevelekben többnyire olyan adatokat találni, hogy valamelyik falut a szórványtelepüléseivel és ezek határai-val együtt ajándékozták el. S mégis találunk a középkori szórványtelepülések határaitra vonatkozó leírásokat is. A szórványtelepülés határának leírására valószínűleg abban a pillanatban került sor, amikor az adott településen megnőtt a lakosság lélekszáma, és szükségük volt a saját határra (*atar*). Vagyis akkor, amikor a szórványtelepülés „*valójában már falu volt*”.²⁸ A szórványtelepülések fennmaradt határleírásai alapján megállapítható, hogy határjelként mindazon elemek megjelennek, amelyek a középkori falvak határjelző entitásaként is ismertek.

Čabić falu szórványtelepülése a *dečani uradalomban* Dobro Do: határjeleit külön felsorolják. A szórványtelepülés határának leírása a Nedeljina crkvánál kezdődik és végződik.²⁹ A határ menti entitások egyike a „*štirnička međa*” (stirnicei határ), s ebből a Prokletije masszívum dečani hegységére, a Štirnicára gondolhatunk. A határjelek közül feljegyzésre kerül egy tócsa és a Gubavčapatak. Ezen a területen irtványföld is volt, melynek bizonyítéka a „*Kovačev laz*” (Kovács tisztása) a határsávon belül. A határban – határ menti entitásként – említenek egy szántót is, amely helynévként is figyelemre méltó: „*Svatova poljana*” [Lakodalmas mező, Nászmező].

A dečani kolostornak adományozták Hrastovica falut³⁰ Preki Lug (14 ház)³¹, Prilipe (13 ház)³² és Bradatin Dol (3 ház)³³ szórványtelepülésekkel. Az említett falunak – amely a mai dečani–đakovicai út mindkét oldalán terült el – szórványtelepüléseivel egymás közötti határai voltak.

Preki Lug szórványtelepülés leírása Crveni bregnél kezdődik, és tovább halad, „*ahogy a folyó folyik*”. Határain egy forrást és egy tócsát említenek. E területen egy helyi jelentőségű út is volt, „*mali put*”-ként (kis út) jegyezték fel, és volt egy rétes térség. A szórványtelepülés Prekoluke faluként máig fennmaradt az adott terepen.

R. Ivanović véleménye szerint Bratotin Dol „összenőtt valamelyik szomszédos szórványtelepüléssel, vagy másik nevet kapott, de lehet, hogy átalakult a

²⁸ С. Новаковић, *Село*, 100–101.

²⁹ М. Пурковић, *Попис црква у старој српској држави*, Скопље 1938. 33.

³⁰ П. Ивић – М. Грковић, ДХ I (151), ДХ II (11–12), ДХ III (411–449); *Задужбине Косова*, 330.

³¹ П. Ивић – М. Грковић, ДХ I (152), ДХ II (12–13) ДХ III (470–488); uott.

³² П. Ивић – М. Грковић, ДХ I (152), ДХ II (12) ДХ III (449–470); uott.

³³ П. Ивић – М. Грковић, ДХ I (-) ДХ II (13) ДХ III (488–497); uott.

mai Prekobrđe faluvá, amely itt valahol található”, míg Prilepe a síkságon terül el, a mai dečani–đakovici út bal oldalán.³⁴

A *Szent Arkangyalok monostor aranybullájában*, amely az első birtokadó-mány-levél, említésre kerül Ljubižnja falu, melyet határokkal és Skrobište szórványtelepüléssel együtt ajándékoztak el. Skrobište határait részletesen felsorolják az adománylevélben.³⁵ Ennek a szórványtelepülésnek a határa szomszédos volt Ljubižnja és Koriša falvakkal. Ljubižnjának itt biztosítottak marhajárást a hegyek felé. A járást senki sem szánthatta fel, ha mégis megtette, 100 perpert kellett fizetnie az ország uralkodójának. A hely földrajzi értelemben a ljubiždani határ és a Koriša falu határa közötti lejtőt foglalta magában, és nem ereszkedett le a Prizreni-síkságra.³⁶

A Szent Arkangyalok-i uradalomnak Dusán cár Koriša falut adományozta a Szent Péter-templommal, határokkal és két szórványtelepüléssel, Pakostinóval és Businóval. Busino szórványtelepülés ma már ezen a területen nincs, határa az idők során valószínűleg összekapcsolódott Koriša faluval. Noha az adománylevél nem maradt fenn, a függelékek alapján mégis megállapítható a határa.³⁷ E szórványtelepülés határa szomszédos volt a korišai Szent Péter-templom birtokával. Határai között említenek egy forrást, a határ leírása pedig a Javorina poljanánál [Juharmező] ér véget, ami ugyan nem maradt fenn, de feltételezhető, hogy egykor ezen a területen juharfa nőtt.³⁸

A prizreni Szent Arkangyalok monostor uradalmának adományozták a Gornji Polog-i Šiklja falu két szórványtelepüléssel, Kruimadával és Krstivel. Mindkét szórványtelepülés esetében felsorolják a határokat. Kruimada a leírás szerint mindenütt Šiklja falu határához kapcsolódik, olyannyira, hogy az adománylevél „*šikljai határ*”-ként említi.³⁹ Kruimade határát illetően említést tesznek a Drim folyóról, egy patakról, a Szent György-forrásról, egy csobogóról és a Suho blatóról [Szárazsár], amely kiszáradt tóra utal. Az adománylevél által említett határok között kerül említésre a Szent Miklós-templom a patak partján, valamint a Szent Illés-templom a domb közelében.⁴⁰ Határjelként egy cseresznyefa is fel van jegyezve.

³⁴ Р. Ивановић, *ibid.* 187.

³⁵ Ј. Шафарик, *ibid.* 273; С. Новаковић, *Законски споменици*, 686 (XXV); *Задужбине Косова*, 347.

³⁶ М. Пурковић, *Попис села*, 141; П. Ивановић, *Властелинство манастира св. Арханшела код Призрена*, 349; С. Мишић – Т. Голубовић-Суботин, *Светоарханшеловска хрисовуља*, Београд 2003. 40–41.

³⁷ Ј. Шафарик, *ibid.* 273; С. Новаковић, *ibid.* 686 (XXVIII)

³⁸ М. Пурковић, *ibid.* 125, 143; П. Ивановић, *ibid.* 350; С. Мишић – Т. Голубовић-Суботин, *ibid.* 41.

³⁹ Шафарик, *ibid.* 286; С. Новаковић, *Законски споменици*, 691 (LXXXV); *Задужбине Косова*, 349.

⁴⁰ М. Пурковић, *Попис црква*, 26, 36.

Krsti szórványtelepülés határai is részletesen felsoroltnak.⁴¹ Az adománylevélben határként két keresztet jegyeztek fel, a šikljai úti keresztet és a Mamzin-keresztet. A terület vízrajzi gazdagságáról tanúskodik számos víznév: reka Istok [Kelet folyó], reka Velija [Karaj vagy Szelet folyó], reka Sirik és a Carev studenac [Császárforrás]. Dendrológiai határjelek közül a „*nagy diófa*”-t és a „*nagy fá*”-t említik. Határjelző entitások még a Županov vrt [Ispán kertje], a Mokri dol [Nyirkos völgy] és a Vranova planina [Hollóhegy] is.

(Csorba Béla fordítása)

A fordító megjegyzése: A szövegben említett középkori szerb településtípus elnevezését (*zaseok*) a magyar szakirodalomból ismert – és a szerb fogalomhoz tartalmilag talán legközelebb álló elnevezéssel (*szórványtelepülés*) adtam viszsza. A szerző olykor használja a *zaselje* kifejezést is, az előbbi szinonimájaként, vagyis feltételezhetően inkább a stilisztikai egyhangúság megtörése végett, mintsem egyéb megfontolásból. Ezt én a magyar néphagyományból ismert, a szerb fogalomhoz hasonló *ser*-rel kíséreltem meg értelmezni. Egy-két szerb történelmi fogalmat, elnevezést, helyi földrajzi nevet [szögletes zárójelbe téve] magyarul is értelmeztem. (Cs. B.)

On Boundary Lines and Marks of Hamlets in Serbian Medieval Society

Among the donations that Serbian medieval rulers and nobles bestowed on churches and monasteries were hamlets. There are numerous records that a village was presented alongside with one or more hamlets, while there is little mention of hamlets given separately. Serbian medieval charters offer a great deal of information on village boundaries. However, a hamlet was rarely bordered, and its boundaries were, as a rule, determined together with the boundary lines of a village. Nevertheless, one can encounter descriptions of the boundaries of medieval hamlets as well. It is most likely that determining boundary lines took place when a hamlet grew as regards to the number of inhabitants, and when the need arose to have their own fields. The descriptions available today lead to the conclusion that, as boundary marks, one can find all the elements that also appeared as bordering entities of a medieval village. It should also be emphasized that there is no mention of hamlets in Dušan's Law Code.

Keywords: hamlet, village, boundary lines, boundary marks

---

⁴¹ J. Шафарик, *ibid.* 286; С. Новаковић, *ibid.* 691 (LXXXV); *Задужбине Косова*, 349.

Mándityné Zsivkovity Ágnes

∴ ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
∴ zsifi69@gmail.com

HORVÁTOK PÉCS VÁROSÁBAN A XVII. SZÁZAD VÉGÉN

Croatians in the City of Pécs at the End of the 17th Century

Magyarország történelme folyamán soknemzetiségű országként volt jelen Európa térképén, s bár ezt a jellegét Trianonnal elveszítette, nemzetiségek – mint az összeírások is bizonyítják –, továbbra is élnek határai között. A magyarországi horvátság lélekszámát tekintve napjainkban a harmadik helyen áll a Magyarországon élő 13 nemzetiség, valamint nemzeti, etnikai kisebbség sorában. Ez a becslült létszám 80 és 90 ezer közé tehető, és jelentősen eltér a regisztrált adatoktól, aminek számtalan oka lehet. A magyarországi horvátság egyik legjelentősebb szellemi és kulturális központja Pécs városa. A ma Pécssett élő horvátok ősei a horvátok betelepülésének harmadik fázisában, 1686 és 1690 között érkeztek Baranya megye területére, így Pécsre is. Ez a betelepülés, illetve betelepítés, a lakosság új összetétele a mai napig nagy hatással van a városnak és környékének életére. Pécs város lakosainak nemzetiségi megoszlásáról ebből a korszakból a legtöbb adatot egy, a Császári Királyi Bizottság rendelete alapján 1698. december 28-án készült adóösszeírás szolgáltatja, amely 637 pécsi családfő adatait tartalmazza, s latin nyelvű eredetije ma a Bécsi Levéltárban található. E munka az összeírásban szereplő 637 családfő adatait vizsgálja. Ezek az első olyan feljegyzések, amelyek az összeírtak nemzetiségére engednek következtetni, így alapjául és kiindulópontjául szolgálhatnak a pécsi nemzetiségkutatásnak.

Kulcsszavak: Pécs, magyarországi horvátság, XVII. századi betelepülés, adóösszeírás, városi kultúra és környezet

Magyarország történelme folyamán soknemzetiségű országként volt jelen Európa térképén, s bár ezt a jellegét Trianonnal elveszítette, nemzetiségek – mint az összeírások is bizonyítják –, továbbra is élnek határai között. Nemzetiségi összetételének, az egyes nemzetiségekhez tartozók számának megállapítására a népszámlálások tettek kísérletet. Az első ilyen népszámlálást, amely a nemzetiségi sokszínűségről is szolgáltat adatokat, 1850–1851-ben tartották, majd 1870-től tízévente ismétlődött a szervezett keretek között zajló népszámlálás. Azonban csak 1880 óta szerepel a népszámlálás témakörei közt az anyanyelvre vonatkozó kérdés, amely a nemzetiségi hovatartozás egyik leglényegesebb ismérve. A nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó konkrét kérdés még később,

1941-ben került fel a népszámlálási kérdőívre, viszont azóta, az 1970-es év kivételével, rendszeresen szerepel a megválaszolendő kérdések között.

A téma aktualitását bizonyítja, hogy 1997-ben a Kisebbségkutató Műhelybeszélgetés egyik előadása is felvette témakörei közé *Nemzetiségeink és a statisztika* címmel. Ezen az előadáson hangzott el többek közt az a mára már sokat emlegetett tény, mely szerint hazánk területén az elmúlt háromszáz év alatt többféle nemzetiség élt egyidejűleg „általában békében, néha egymással torzsalkodva, de a súlyos tragédiákkal járó nemzetiségi konfliktusok, amelyekre bőven találunk példát Európa más régióiban, elkerülték országunkat. A közös hazában, egymást megbecsülve élés egyik legfontosabb támpontja, hogy ismerjük egymást, ismerjük és becsüljük meg önmagunk és a másik nemzetiséghez tartozók érzéseit, értékeit, kultúráját, érdekeit és problémáit. Az államnak ebben meghatározó szerepet kell vállalnia. A szerepvállalás előfeltétele az ország lakói nemzetiségi összetételének ismerete, a nemzeti, etnikai kisebbségek lélekszámának regisztrációja, főbb demográfiai jellemzőinek feltárása” (CZIBULKA 1997).

A magyarországi horvátság lélekszámát tekintve napjainkban a harmadik helyen áll a Magyarországon élő 13 nemzetiség, valamint nemzeti, etnikai kisebbség sorában. Ez a becsült létszám 80 és 90 ezer közé tehető, és jelentősen eltér a regisztrált adatoktól, aminek számtalan oka lehet (CZIBULKA 1997). Közülük a legszámottevőbb, hogy sok nemzetiségi egyén egyszerűen eltitkolta nemzeti- és hovatartozását. Ehhez nagyban hozzájárult az elmúlt megközelítőleg 100 évben erőltetett „délszláv”, „déli szláv”, „jugoszláv” stb. terminusok használata. A nemzeti kisebbség fogalmát fejtegetve Nicola Girasoli kihangsúlyozza: „A nemzeti kisebbség egy állam polgárainak olyan csoportja, amely az állam lakosságának többi részéhez képest számszerű kisebbségben van, nincs domináns helyzetben, s amelynek tagjai történelmi események folytán elszakadtak szülőhazájuktól, de megőrizték annak az országnak vallási, nyelvi és kulturális jellemzőit, s közös akarattal törekednek a fennmaradásra és arra, hogy a többséggel egyenlő elbánásban részesüljenek, mind ténylegesen, mind a törvények szerint, s tiszteletben tartják az adott állam szuverenitását” (GIRASOLI 1995).

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a nemzetiségi és etnikai kisebbségek jogairól az 1993. évi LXXVII. Törvény: „...nemzeti és etnikai kisebbség minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely a lakosság körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok, és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan etnikai vagy nemzeti összetartozástudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzése, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul”.

A magyarországi horvátság egyik legjelentősebb szellemi és kulturális központja Pécs városa. A ma Pécsen élő horvátok ősei a horvátok betelepülésének

harmadik fázisában, 1686 és 1690 között érkeztek Baranya megye területére, így Pécsre is. „Bejövetelüket Baranyában a török kiűzése után a földesurak is szorgalmazták, hogy a visszafoglalt földjeiken megfelelő munkaerőt kapjanak” (SÁROSÁ CZ 1990).

Bosznia keleti és középső részéről a török elől menekülő és a legnehezebb történelmi pillanatokban Magyarországra települő horvát katolikusokat az új területeken szépen fogadták az itt élők, és ők ezt a valláshoz, egyházhoz, országhoz és polgártársaikhoz való hűséggel hálálták meg, jelentős eredményeket elérve vallási, gazdasági és kulturális területeken (SRŠAN 1993). Ez a betelepítés, illetve betelepítés, a lakosság új összetétele a mai napig nagy hatással van a városnak és környékének életére.

Miután a török a nagyharsányi csata után végérvényesen elhagyta Baranya területét, a pécsi kerület első kamarai megbízottja Christian Vincens volt, aki legelső teendőjének a lakosság és a birtokviszonyok megismerését tekintette. Az első összeírások sikertelenséggel zárultak, mivel sokan elmenekültek az összeírók elől, valamint csak növelte a sikertelenséget, hogy Vincens sem magyarul, sem horvátul nem beszélt, így sok adat helytelenül került feljegyzésre.

„A megyei közigazgatás helyreállításában az első lépést Draskovich János (Iván) gróf főispáni kinevezése jelentette 1688. december 31-én” (ÓDOR 1996). 1692-ben bekövetkezett halála után a főispáni cím továbbra is horvát főúr kezében maradt, ugyanis a fia, Draskovich Péter kapta meg.

Pécs város lakosainak összetételére a legtöbb adatot egy, a Császári Királyi Bizottság rendelete alapján 1698. december 28-án készült adóösszeírás szolgáltatja, amely 637 pécsi családfő adatait tartalmazza. Latin nyelvű eredetije ma a Bécsi Levéltárban van elhelyezve. Baranya vármegye allevéltárosa (1890-es évektől 1904-ig) Földvári (Feiler) Mihály tanár, újságíró a századforduló táján készítette el ennek a latin nyelvű összeírásnak a magyar nyelvű fordítását, amely ma a Baranya Megyei Levéltárban található meg *Pécs város népösszeírása 1698. IV. 1003. d. sz.* alatt. Az összeírásban szereplő 637 családfő adatai az első olyan feljegyzések, amelyek az összeírtak nemzetiségére engednek következtetni, így alapjául és kiindulópontjául szolgálhatnak a pécsi nemzetiségkutatásnak.

Ebből az összeírásból fény derül a népesség megoszlására, valamint a horvátság jelenlétére és gazdasági szerepére. Mi sem bizonyítja jobban a horvátok jelenlétét annál a ténynél, hogy az 1692-ben a katolikus vallás kizárólagosságáról tett „fogadalmat Pécs városának mindhárom ajkú népe, magyar, német és rác, elfogadta” (VÁRADI 1896). Ha magunkévá tesszük Sršan meghatározását, mely szerint az itt rácként említett népen a betelepült horvátokat kell értenünk, ez a megállapítás utal arra is, hogy a „rácok” katolikusok voltak. Sršan szerint: „Katolikusok, akik Magyarországra különböző nevek alatt – szlávok, illírek, bosnyákok, sokácok, bunyevácok, szlavónok, sőt még rácok is – tele-

pedtek le, nemzetiségüket tekintve horvátok voltak, amit a legszembetűnőbben vallási hovatartozásuk mutat, a szerbekkel ellentétben, akik zömében pravoszlávok” (SRŠAN 1999).

Egy másik megközelítés szerint: „A 16. században elkezdődött a balkáni szláv népesség, elsősorban a görögkeleti szerbek, valamint a muzulmán és katolikus bosnyákok (egykorú közös nevükön: rácok) beáramlása” (VARGA J. 1998).

Egy 1780 és 1790 között a tanácsi tisztségviselők ismereteiről készített felmérés szerint 26 tisztségviselő közül 8 beszél horvátul, míg további 6 „az itt divó négy nyelvet beszéli”, vagyis köztük a horvát nyelvet is. Néhány tisztségviselő ugyan ebben a felmérésben nem jelölte meg nyelvtudását, viszont néhányuk családneve szintén horvát nyelvismeretet/nyelvtudást feltételez: Mestrovics György, Ranics András, Kovacsics József (MÓRÓ 1996).

Joggal vetődik fel a kérdés: miből állapítható meg a lakosság nemzetiségi hovatartozása az összeírások adatainak ismeretében? Mivel az adatgyűjtő a nemzetiséget nem minden esetben tünteti fel külön, így egyedüli módszer ennek megállapítására a családnevek elemzése lehet. A vizsgált időszakban ugyanis a különböző nemzetiségek egymással való keveredése szinte kizárt volt, inkább az egymással való szembenállás jellemezte ezt az időszakot, így ez a módszer feltételezhetően megbízható eredményt hoz (TABA 1941).

Az 1698-as adóösszeírás 637 családfő adatait közli, eszerint az 1–81. sorszám alatt a város Kapitanich János káplársága alá tartozó német nemzetiségű lakosai, 372–392. alatt ugyanezen káplárság magyar és horvát lakosai, 393–510. alatt az alsóvárosi és a szigeti kapun kívüli, Csolangia Mihály vezette káplárság lakosai, 511–570. és 571–580. alatt a Marchich káplársága alá tartozó lakosok, köztük a Ciprus-szigetiek – 581–637. – vannak feltüntetve. Az összeírásba csak az adóképes, felnőtt férfilakosság került be, de ha a családfő elhunyt, úgy az özvegy neve szerepelt a listán. A feljegyzett adatokból részletes képet kaphatunk a családok gazdálkodásáról: állatállományáról, földterületéről, adózásáról, viszont a vallás, származás, nemzetiség tekintetében mai szemmel nézve hiányos az összeírás. Utóbbi adatokat csak 166 esetben jegyezték fel, eszerint: német: 81 + 4 fő, magyar: 51 fő, horvát: 29 fő, szerb: 1 fő. A hiányzó adatokra a vallás, a származás, valamint a név utalhat a nemzetiségi hovatartozás megállapításában. Legkönnyebben a szerb nemzetiségű lakosokat azonosíthatjuk, hiszen esetükben szinte kivétel nélkül ott szerepel nevük mellett vallási hovatartozásuk is, ami a szerb hangzású névvel együtt elegendő bizonyíték nemzetiségi hovatartozásuk igazolására.

A neve alapján horvát nemzetiségűnek ítélt lakosság név szerinti helyigényes felsorolása helyett a következő összegző táblázat bemutatja az 1698-as összeírás adatait tükröző pécsi demográfiai állapotokat:

A beköltözés ideje	A lakosság eredete					
	Bosznia	Horvát-Szlavóno.	Magyaro.	Egyéb	Ismeretlen	Összesen
ismeretlen	3	8	2	-	7	20
török alatt	6	10	2	-	27	46
itt szül.	-	2	-	-	22	24
ifjúk. óta	1	1	1	-	-	3
1668	-	-	1	-	-	1
1675	1	-	-	-	-	1
1678	-	-	-	-	2	2
1683	1	2	1	-	1	5
1684	-	-	-	-	4	4
1685	3	11	10	-	13	37
1686	-	2	-	-	-	2
1687	-	2	-	-	-	2
1688	2	1	1	1	3	8
1689	3	-	-	-	2	5
1690	18	6	3	-	16	43
1691	6	5	-	-	10	21
1692	7	2	-	-	5	14
1693	4	7	-	1	7	19
1694	7	7	-	2	7	23
1695	5	3	-	-	1	9
1696	7	1	-	1	4	13
1697	-	2	-	-	1	3
1698	-	-	1	-	-	1
Összesen:	74	72	22	5	135	308

A táblázatból is kiderül, hogy 43,83%-ban nem ismert a lakosok származási helye, ahogy az is, hogy e lakosok jelentős része a török időkben jött Pécsre, illetve már itt született. A beköltözés idejét tekintve megállapítható, hogy a horvátság betelepülése két nagyobb hullámban történt: a város felszabadítása előtti (1685) időszakban és az 1690-es évek első felében, amikor a még háború dúlta Boszniából és Szerémségből tömegesen érkeztek a bevándorlók.

Az 1698-as adóösszeírás részletes képet nyújt a pécsi horvát lakosság gazdasági helyzetéről is. Letelepülésük egyik jelentős ismérve volt a ház és a földtulajdon birtoklása. Az erre vonatkozó kérdések az összeírásban is szerepeltek. A 308 horvát családfő gazdasági helyzetéről készített összegzést a 329 más nemzetiségű (magyar, német, szerb, görög) lakos gazdasági helyzetével összehasonlítva megállapítható, hogy a horvátok kevés földtulajdonnal rendelkeztek, míg állatállományuk arányban állt a többi nemzetiség állományával, fő tevékenységi területük pedig a szőlőtermesztés és -művelés volt.

A horvát lakosság állatállományának összehasonlítása az összlakosság állatállományával		
	horvátok (308 fő)	összlakosság (637 fő)
ló	94	207
ökör	203	823
tehén	240	490
borjú	213	367
juh	162	354
sertés	79	159
szamár	70	108
méhkaptár	69	282

A horvát és az összlakosság földtulajdonának összehasonlítása		
	horvátok (308 fő)	összlakosság (637 fő)
szőlő	831 kapás	1577 kapás
szántó	262.75 hold	610 hold
rét	199.5 kaszás	430 kaszás

A befizetett adók összegéből az is kitűnik, hogy a betelepült horvátok nagy hányada ebben az időszakban iparosként, kereskedőként, kézművesként élte életét, erről a horvát nyelvű céhlevél-átírások tanúskodnak (SOMOGYI 1966).

Végül azt is meg kell említenünk, hogy az 1698-as összeírás adatairól a lakosok nemzetiségi hovatartozása alapján különböző összegzések készültek. Míg Taba István szerint 171 magyar, 349 szláv és 79 német családfő élt Pécsen ebben a korban, Sárosáczy György a szlávokat külön csoportosítja, így 325 horvát, 139 magyar, 92 német, 53 vlach és 28 szerb családfőről számol be. Bármelyik fel-

osztást vesszük is alapul, a lakosság gazdálkodásáról, adófizetéséről tanúskodó adatok híven tükrözik, hogy a horvátság és a többi nemzetiséghez tartozó lakosság egyaránt aktívan hozzájárult új hazájának építéséhez. Mint ahogy ahhoz sem fér semmi kétség, hogy a török idők utáni város ekkor nyerte el nemzetiségi arculatát, amelyet a mai napig büszkén őriz.

IRODALOM

- CZIBULKA Zoltán 1997. *Nemzetiségeink és a statisztika* = Kisebbségkutatás 1. sz. Budapest
- GIRASOLI, Nicola 1995. *A nemzeti kisebbségek fogalmáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MÓRÓ Mária Anna – ÓDOR Imre 1996. *A felszabadult város 1686–1867*. Pécs ezer éve = Szemelvények és források a város történetéből. Pécs
- ÓDOR Imre szerk. 1996. *Baranya megye évszázadai (1000–1918)*. *A magyar honfoglalás 1100. évfordulója tiszteletére* = Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 3. Baranya Megyei Levéltár, Pécs
- SÁROSÁ CZ György 1990. *A Pécs környéki bosnyákok története, gazdasági és társadalmi életük* = Dodola, Baranya Megyei Tanács Nemzetiségi Bizottsága, Pécs
- SOMOGYI Árpád 1966. *Pécsi szláv ötvösök a XVII–XIX. században és céhlevelük* = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1965, Pécs
- SRŠAN, Stjepan 1993. *Baranja*. Matica hrvatska, Osijek
- SRŠAN, Stjepan 1999. *Doseljenja Hrvata u Podunavlje pod vodstvom franjevac do sredine 18. stoljeća* = Glasnik, Arhiva Slavonije i Baranje 5., Osijek
- TABA István 1941. *Baranya megye népessége a XVII. sz. végén*. Baranya Vármegye Közönsége, Pécs
- VÁRADI Ferenc szerk. 1896–1897. *Baranya múltja és jelenje I. II.*, Pécs
- VARGA J. János 1998. *A 17. század demográfiai viszonyai. A Kárpát-medence etnikai és demográfiai viszonyai a honfoglalástól a török kiűzéséig*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
- Az 1993. évi LXXVII. Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, Magyar Közlöny, 1993. 10. sz. (július 22.)

Croatians in the City of Pécs at the End of the 17th Century

During its rich history, Hungary has been present as a multinational country on the map of Europe. Although it lost this feature with the Trianon Peace Treaty, numerous nationalities – as the national censuses have shown – still live within its borders. Looking at the number of Croatians in Hungary today, this nationality ranks third among the 13 nationalities and ethnic minorities. Their number has been estimated to 80–90,000 though it largely differs from the registered data, the reasons for which can be manifold. One of the most significant cultural and spiritual centres of Croatians in Hungary is the city of Pécs. The ancestors of present-day Croatians living in Pécs arrived in Baranya County, and thus in Pécs, in the third phase of settlements, between 1686 and 1690. This settlement and/or colonization have greatly influenced the nationality structure as well as the life of the city itself and its environs. Regarding the overall national structure of

the citizens of Pécs of the time, the richest source is provided by the tax record made upon the Imperial Royal Decree dated 28th December 1698, which contains the records of 637 households, and the Latin original of which is kept in the Archives of Vienna. This paper examines the data about the heads of the above-mentioned 637 households, which are the first records that allow for conclusions on the citizens' nationality, and thus they can serve as a basis and starting point to the research on the nationality structure of Pécs.

Keywords: Pécs, Croatians in Hungary, settlement in the 17th century, tax record, city culture and environs

Bárth János

∴ Katona József Múzeum, Kecskemét
∴ barthjanos@fibermail.hu

HELYTÖRTÉNETÍRÁS ÉS HELYISMERETI MONOGRÁFIASZERKESZTÉS¹

Local History Writing and Monograph Editing

A szerző áttekinti a XX. századot abból a szempontból, hogy mikor volt „dagálya” és „apálya” a magyar helytörténeti kutatásoknak. Eloszlat néhány tévhitet, amely a helytörténeti tanulmányokkal kapcsolatos. Felsorolja azokat az adottságokat, ismereteket, képességeket, amelyek a helytörténész munkájához nélkülözhetetlenek. Ismerteti a helytörténeti könyvek típusait és a helytörténetírás legfontosabb módszertani tudnivalóit.

Kulcsszavak: helytörténeti kutatás, helytörténetírás, helytörténeti tanulmányokkal kapcsolatos tévhit, helytörténetírás módszertana

A MAGYAR HELYTÖRTÉNETÍRÁS TÖRTÉNETÉNEK NÉHÁNY TANULSÁGA

Ha visszatekintünk a magyar helytörténetírás történetére, láthatjuk, hogy ennek a hányatott sorsú, lenézett, nehéz történeti műfajnak bizonyos korszakokban voltak dagályai és apályai. Mondhatnánk: némely korszakokban divatosnak, máskor divatjamúlt időtöltésnek számított a helytörténeti kutatás és a helytörténeti könyvek megjelenítése. Nem vállalkozhatom itt arra, hogy az elmúlt 150 évre vonatkoztatva, kijelöljem a helytörténetírás felívelő és hanyatló korszakait. Két felívelő, dagálynak számító kort azonban mégis ki kell emelnem, mert azokban az években születtek meg a magyar helytörténetírás klasszikus alkotásai.

Az egyik ilyen kort a XIX. század utolsó és a XX. század első éveiben jelölhetjük ki. 1890 és 1910 között a magyar millennium, az ezeréves magyar história bővületében óriási divat volt monumentális várostörténeteket és megyetörténeteket írni, megjelentetni. Remek és kevésbé remek helytörténeti alkotások sokasága került ki a nyomdákba, dokumentálva az egyik magyar „aranykor”, a dualizmus éveinek gazdagságát, szellemi igényességét. Abban a magasra csapó fénylő hullámban jelent meg Reizner Ferenc *Szeged története* című négykötetes

¹ Előadásként elhangzott 2010. november 20-án, Topolyán, a Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság konferenciáján.

műve, az örök adatforrás, a tartós mérce. Annak a kornak a szellemi teljesítményei közé tartozik az akkori déli országterületről Galgóczy Károly *Nagykőrös története*, Iványi István *Szabadka története*, Érdújhelyi Menyhért *Újvidék története* és Milleker Bódog *Versecz története* című alkotása. A másik felívelő kort, a másik dagályt az 1960-as évektől az 1980-as évek közepéig számíthatjuk. Azok az évek a magyar államszocializmus „felengedő”, „felpuhuló” korszakát jelentették, amikor egyre gyakrabban „nyílt rés az éberség frontján”. Ilyen résnek számított a jó helytörténet, amelyért kiváló szellemi erők sorakoztak föl, bizonyítván rátermettségüket a mindenható „párt” által nem orientált szellemi alkotásra. Az új „monográfiahullám” Orosháza történetének és néprajzának 1964. évi köteteivel kezdődött, Tápé történetének és néprajzának kollektív föltárásával érte el egyik csúcst, majd az 1984-ben megjelent *Kecel története és néprajza* hatalmas kötetével zárult. Közben Szeged néhány „bolygójának” és több tiszántúli városnak, falunak a története is beröppent a történeti köztudatba. Tulajdonképpen ehhez a hullámhoz köthető az 1970-es évek végén fogant, majd az 1983-ban és 1984-ben könyvként is újjára indult szegedi és debreceni monográfiatorozat.

A XIX. század végéhez és a XX. század elejéhez társítható helytörténeti hullám kötetei általában egyszemélyes alkotásként jöttek létre. Ezzel szemben a XX. század második felében jellemző „dagály” legfontosabb könyvei sokszemélyes tudományos vállalkozásnak számítottak. Egy részüket a „szegedi tudományosság”, más részüket a „debreceni tudományosság” produktumaként szokás emlegetni. Mindebből következik, hogy ez a bizonyos szocializmus kori hullám jórészt az Alföld történeti és néprajzi kutatását dicséri.

Föltétlenül megjegyzendő, hogy fontos helytörténeti művek nemcsak dagályban, hanem apályban is születtek, miként a dagályban létrejött alkotások sem mind remekművek. „Apály” idején megjelent helytörténeti alkotások példájának tekinthető Scherer Ferenc gyulai, Karácsonyi Sándor péri, Szepes (Schütz) Béla hatvani, Iványi Béla gönci, Kiss Mária Hortenzia kiszombori, Sztriha Kálmán dorozsmai, Muhi János zombori helytörténeti munkája, valamint Makó, Békéscsaba, Bugyi, Dusnok és néhány dunántúli helység, Csopak, Alsóörs, Balatonfüred története.

Különös, de a politikai hátterek azonos elemeivel talán megmagyarázható, hogy az 1970-es évek táján, amikor Magyarországon „tombolt” a helytörténetírás „nagy hulláma”, Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban, néhány árválkodó kivételt, például Püspöki Nagy Péter püspöki és boldogfai könyvét leszámítva, nem születtek érdemleges magyar helytörténeti alkotások. A szocialistának nevezett diktatúrák egyik említett országban sem szimpatizáltak a magyar nemzetiségű történészek helytörténeti mélyfúrásaival. Az 1990 táján lezajlott rendszerváltozások és impériumváltozások hatására viszont a Magyarországgal szomszédos országok magyarul tájain gombamód

szaporodni kezdtek a helytörténeti könyvek. Mindez akkor történt, amikor Magyarországon, a korábbi évekhez képest, inkább csak pislákkolt a helyismereti kutatások lángja. Erdélyben, a Vajdaságban, a Felföld déli részén sok helytörténeti alkotás jelent meg, amelyeknek színvonala a kiválótól a gyalázatosan gyengéig terjed. A jobbak közül említhetem a Vajdaságból Zenta és Kanizsa monográfiáját, a Felföldről a Vály-völgy történetét, Erdélyből Backamadaras, Csík-madaras, Marosvásárhely, Csíkjenőfalva, Gyergyóalfalu, Csíkszentdomokos, Gyergyóújfalu és Gyergyóremete történetét.

Ha feltesszük azt a kérdést, hogy Magyarországon most, a XXI. század elején dagály vagy apály uralkodik-e a helytörténetírásban, a válasz bizonyára az apály szóval adható meg. Az okokat hosszan lehetne sorolni. Álljon itt néhány!

- a) Helytörténeti monográfia kéziratával, tervével nehéz a Nemzeti Kulturális Alapnál pályázatot nyerni.
- b) A falusi önkormányzatok nehezen áldozhatnak pénzt kutatástámogatásra, nagyobb könyvek kiadására.
- c) Egy sokszerzős, nagy helytörténeti-néprajzi monográfia elkészítése legalább 5–10 évet igényel, vagyis választási ciklusokat ível át. Közben az önkormányzati vezetők és vezetőtestületek cserélődhetnek. Előfordul, hogy az egyik vezetőség elindítja a kutatómunkát, a másik vezetőség viszont csak azért sem kér a kutatócsoport további munkájából.
- d) Nehezen találhatók szerzők a nagy kollektív munkákhoz. A fiatalabb tanárok megélhetési gondokkal küszködnek. A tudományos pályákról meginvitálható szerzők mással vannak elfoglalva. Egyéni témaként történeti részkérdéseket dolgoznak föl, mert ezeket múzeumi, levéltári évkönyvekben, szakmai folyóiratokban vagy önálló művek formájában is manapság könnyebb publikálni, mint egy helytörténeti fejezetet.
- e) A helytörténeti monográfiák és tanulmánykötetek iránt, amelyeknek ára jelentősen megemelkedett, érezhetően csökkent a közönség érdeklődése. Ezért napjainkban nagy fába vágja a fejszéjét, aki valamelyik falu vagy kisváros múltjának feltárására és megírására eredményesen, dinamikusan, szakszerűen dolgozó, életképes kutatócsoportot akar szervezni.

TÉVHITEK OSZLATÁSA

A helytörténetírással kapcsolatban létezik néhány tévhit, vélekedés, babona, amelyet ebben a tanulmányban is meg kell próbálnom eloszlatni.

Néhány évvel ezelőtt, amikor szóba került, hogy a határon túl, például Erdélyben magyar állami támogatási pénzen gyenge helytörténetek is megjelennek, egyesek vállveregető, leereszkedő módon úgy vélekedtek: nem kell emiatt méltatlankodni, hiszen a szóban forgó könyvek, füzetek a határokon túl készültek,

nehéz kutatási körülmények között, szakmai háttérismeretek nélkül. Ezzel kapcsolatban emlékeztetek arra az irodalomtörténeti, irodalomkritikusi közhelyre, amely manapság szélteben-hosszában hallható és így szól: színvonal tekintetében nincs erdélyi irodalom, nincs vajdasági irodalom, nincs felföldi irodalom, csak magyar irodalom van. Ha viszont ez igaz az irodalomra, akkor igaznak kell lennie a helytörténetíráshoz is. Úgy gondolom, hogy színvonal tekintetében nincs erdélyi, nincs vajdasági, nincs csallóközi helytörténet, csak magyar helytörténet van. Az erdélyi Kézdiszentlélekről ugyanolyan magas színvonalú helytörténeti monográfiát kíván a tudomány és az olvasó, mint a Duna–Tisza közi Bócsáról. A magyar falvak és városok fekvése nem határozhatja meg a róluk írott helytörténeti könyvek szakmai színvonalát.

Régi beidegződés, hogy a helytörténetírásban elnézhető a hozzá nem értés, a dilettantizmus. Szokás mondogatni, hogy a legrosszabb helytörténetben is van egy-két használható adat, a többivel pedig nem kell törődni. Ezzel szemben valom, hogy a rossz helytörténet közreadása nem bocsánatos bűn. A rossz helytörténeti írás árt, károsít. Helytelen állításait évtizedek múlva is nehéz kigyomlálni a köztudatból. Következésképp, rossz helytörténetet lehetőleg nem kell írni!

Vannak, akik úgy vélekednek, hogy a legtöbb helytörténeti írás a nagyközönségnek, vagyis egy-egy falu népének és elszármazottainak szól, tehát nem kell bajlódni a színvonalával. Elég akkor körültekintően kutatni, fogalmazni, ha mondani valóját a „tudománynak” szánja a szerző. (E gondolat második felében az is benne van, ami valójában nem ide tartozik, de megjegyzendő, mivel jeles tudósok is vallották, hogy a kínos, pikáns, kedvezőtlen színezetű dolgokat nem lehet megírni a falunak szánt könyvben, csak a tudomány számára készített tanulmányban, mivel azt a falu népe nem olvassa.) Erre a szemléletre rácsófol a XX–XXI. század fordulójának kommunikációs valósága: A legtudományosabb írás is napok alatt eljuthat a Kárpát-medence legeldugottabb, legtávolabbi falujába. A népnek szánt „gagyogós” írásocskát is kézbe veheti egy akadémiai kutató, hogy abból „hitelesen” tájékozódjon valamely faluról. Mindebből következik, hogy nincs olyan helytörténet, amely csak a népnek, vagy csak a tudománynak íródik. Az igazán jó helytörténetet haszonnal forgathatja a nagyközönség, és bátran idézheti, hivatkozhatja a tudomány. Ezért tudományos igényességgel kell minden helytörténetet megírni!

MILYEN ADOTTSÁGOK KELLENEK A HELYTÖRTÉNETI KUTATÓMUNKÁHOZ ÉS A HELYTÖRTÉNETÍRÁSHOZ?

a) Kitartás, elszántság, célratörés, kutatói szenvedély.

Aki helytörténeti kutatásra adja a fejét, tudnia kell: az efféle munka nem hoz gyors sikert. Többéves kitartó, szenvedélyes kutatás szükséges a tisztességes eredményhez. A konjunktúra lovagság és a bértollnokság nem vezet messzire.

b) Történeti háttérismeretek sokasága, történeti műveltség.

Aki történeti ismeretek nélkül ír helytörténeti könyvet, úgy tesz, mint aki építészeti ismeretek és kőművesgyakorlat nélkül próbál magas falat rakni.

c) Forrásfelismerő, forrásfeltáró, forrásértelmező, adatrendszerző készség, összefüggés-felismerő képesség.

Ezen készségek nélkül a legtanulságosabb, „legéletszagúbb” XVIII. századi magyar irat is csupán „érdekes”, „jópofa” szöveg marad, anélkül, hogy a hajdani életmód forrásává válna.

d) Történetírói íráskészség, könyvszerkesztői készség.

A legfontosabb helytörténeti „felfedezés” is elsikkadhat, ha a szerző nem tudja megfelelőképpen előadni, leírni mondanivalóját. A szerkesztői készség megóvhatja a szerzőt attól, hogy például méreteik miatt megvalósíthatatlan vagy túl költséges táblázatokat, ábrákat találjon ki.

Annak, akiből ezek a készségek, adottságok hiányoznak, nem kell föltétlenül helytörténetet írnia. Más jellegű tevékenységgel is lehet maradandót alkotni.

MILYEN HELYTÖRTÉNET KÉSZÜLJÖN EGY ADOTT FALURÓL, VÁROSRÓL?

A helytörténeti művek egyszerűek vagy többszerzősek.

Az egyszerű helytörténeti könyv valaha, a XIX. században és a XX. század első felében, szinte kizárólagosnak számított. A helytörténeti könyv műfajának klasszikusai egyszerű könyvként születtek meg. Ma, a XXI. század elején, néhány különleges esetet leszámítva, az egyszerű helytörténeti vállalkozásoktól általában egyszerűbb, szerényebb helytörténeti könyvek várhatók, mint a többszerzős nagy helyismereti mélyfúrásoktól.

A többszerzős helytörténeti könyvek szakmai színvonala legtöbbször magasabb, mint az egyszerűsöké, mivel a munkában részt vevő szerzők jó esetben specialistának számítanak a felvállalt szakterületen. Ha a helytörténeti könyvet több felkért szerző írja, hatalmas munka vár a szerkesztőre, a kutatások szervezőjére, összehangolójára. Agrártelepülések esetében a szerkesztő ne féljen a néprajzi fejezetektől, néprajzkutatók megbízásától! A néprajzi fejezetek azonban igazi néprajzi tanulmányok legyenek, ne holmi egzotikumon csemegéző tallózások, amire sajnos sok a példa. A XX. század második felében keletkezett többszerzős helyismereti könyvek legjobbjai alapos néprajzi fejezeteket is tartalmaznak (például Orosháza, Tápé, Kecel stb.).

Többszerzős helytörténeti könyv tervezésekor el kell dönteni: monográfiát vagy helytörténeti tanulmánykötetet akarunk-e készíteni. A kettő között az a különbség, hogy a monográfia teljességre törekszik időben és tematikában egyaránt. A tanulmánykötetből ez a teljességre törekvés hiányzik. Olyan tanul-

mányokat tartalmaz, amelyekre volt igény, volt forrás és volt alkalmas szerző. A tanulmánykötetet viszonylag könnyű megvalósítani, a monográfia azonban általában nagyon nehezen születik meg. Gyakran előfordul, hogy a helytörténeti nagyvállalkozás monográfiaírásnak indul, de mivel bizonyos tervezett tanulmányok nem készülnek el, tanulmánykötet lesz a végeredménye.

A helytörténeti könyv kétféleképpen építhető. A helység történetét kétféle megközelítéssel, kétféle előadásmóddal lehet bemutatni: 1) Tematikus írások egymás mellett futtatásával, 2) Körkörös korgyűrűk egymás utáni szerepeltesével. Kétségtelen, hogy tematikus írásokra könnyebb szerzőket találni, mint a korgyűrűk elkészítésére, de az egyes szakterületek egymás mellett futtatott történetével aligha lehet elérni a teljességre törekvő, monografikus célt. Az egy-egy korteljességgel bemutató korgyűrűk megírása nehéz feladat. Szerzteágazó munkát igényel. Például Kecskemét mezőváros reformkori történetjének a bugaci pásztorok cserényétől Katona József drámaíró munkásságáig kell terjednie. Kevés szerző vállalkozik efféle munkára. Az egymás után következő korgyűrűk megalkotása alkalmat ad életmód-bemutatóra, ami egy helytörténeti könyvben a korszerűség jelének számít. Az egymásra épülő korszakok révén valósítható meg legjobban az eszményi helytörténeti monográfia.

A helytörténeti könyv tartalmi tervezésekor figyelembe kell venni a kutató, bemutató település sajátosságait, különlegességeit. Ezekhez ajánlatos igazítani a leendő könyvet. A szerkesztőnek mérlegelnie kell, hogy miként válhat modellté a település egy kisebb vagy nagyobb táj számára. A modellté formálás során a település legjellemzőbb sajátosságait érdemes kidomborítani. A könyv alkotói ne féljenek az újításoktól! Ne akarjanak ugyanúgy helytörténetet írni, mint más. A települések egyéni arculata egyéni arculatú könyvet kíván. Például egy szabadalmazható kiskun mezőváros fejlődési folyamatait ne akarják a szerzők ráhúzni egy baranyai jobbágyfalu történeti útjára! Akkor sem, ha a szabadalmazható kiskun mezővárosról készített kiváló monográfiát követendő példának tekintik.

HOGYAN KUTASSON, HOGYAN ÍRJON A HELYTÖRTÉNÉSZ?

Forrásfeltárás

A kezdő helytörténész dicsekedve meséli ismerőseinek, hogy ő mennyit jár a könyvtárakba, és ott milyen intenzíven kutat. A gyakorlott helytörténész mosolyog ezen a lelkendezésen, mivel tudja, hogy a helytörténet legfontosabb forrásait nem a könyvtárakban kell keresni. A könyvtári munka nagyon fontos, hiszen meg kell ismerni, hogy a kutató elődök mikor, hol, mit írtak a szóban forgó településről. Bizonyos jelenségek párhuzamainak keresése és némely módszertani nehézségek megoldása is a szakirodalom böngészése felé terelgeti a kutatót. Sajnos, sokan

elsődleges forrásnak tekintik a korábbi nyomtatott könyvek, tanulmányok néha ellenőrizhetetlen adatait, és csak azokra alapozva írnak újabb „helytörténeteket”. Pedig régi igazság, hogy összeollózott helytörténetekre végképp nincs szükség.

A helytörténésznek, ha maradandót akar alkotni, rengeteg munkával hosszadalmas levéltári forrásfeltárást és forrástanulmányozást kell végeznie. A munka megkezdése előtt levéltári fondjegyzékek és gyakorlott kutatók tanácsai alapján számba kell venni, hogy hol, melyik város, melyik levéltárban mit érdemes keresni. Irodalom tanulmányozásával meg kell ismerni a számba jöhető forrástípusokat. A levéltárban, vagy bármely más dokumentumőrző helyen, például a helyi plébánián, vállalati székházban stb., az előkerülő írásos dokumentumok jegyzetelve tanulmányozandók, lehetőség esetén fénymásolandók, fényképezendők, szkennelendők. Bármilyen technikai megoldást is alkalmaz a kutató az írott dokumentumok másolására, ne feledkezzen el a legrégebb, legklasszikusabb kutatási módszerről: a cédulázásról. Az a helytörténeti kutató, aki munkája során valamennyire is törekszik arra, hogy a szakszerűség látszatát keltse, nem spirálos füzetbe, hanem cédulákra jegyzetel. Az egyforma méretűre vágott cédulákat dobozokban, leginkább cipősdobozokban tárolja. A feldolgozás, a tanulmányírás során a tematikusan rendszerezett cédulák alapján idézi, hivatkozza levéltári forrásait, és cédulák segítségével eleveníti meg a leírt jelenségek irodalmi párhuzamait. A korszerűnek mondott technika nem pótolja a cédulázás valamilyen formáját. Néhány levéltári irat másolatával mutatók nélkül is megküzdhet a szerző. Ha viszont több száz, vagy több ezer oldal fénymásolat fekszik körülötte, kénytelen a fénymásolatokat valamiféle számrendszerrel ellátni, és ennek alapján legalább mutatócédulákkal kezelhetővé tenni.

ÍRÁS, A MONDANIVALÓ KIFEJTÉSE, STÍLUS

A helytörténeti könyv, tanulmány írásának első lépése a feltárt adatok sokaságának logikus elrendezése, csoportosítása, illetve ezzel párhuzamosan, az anyagra alapozva, a fő- és alfejezetek gondos megtervezése. Amikor már világos a szerző számára, hogy mit, milyen csoportosításban, milyen terjedelemben fog megírni, elkezdődhet a tanulmány szövegének fogalmazása.

A jó helytörténet műfaja az ún. értekező próza. A mondanivalót viszonylag rövid, világos szerkezetű, könnyen értelmezhető mondatok egymásutánjával adja elő a szerző! Ne akarjon fölöslegesen tudóskodni, de ne akarjon lekezelően „néphez szólni”, „gagyogni” sem. Fogalmazzon úgy, hogy elmélyült, figyelmes olvasással bármely foglalkozású, középiskolát végzett olvasó megértse! Kerülje a tudálékoskodó és a tudományosság látszatát keltő idegen szavakat, illetve ha az idegen szó használata elkerülhetetlen, szője úgy a mondatot, hogy kiderüljön belőle az idegen kifejezés jelentése.

Manapság rengeteg rossz stílusú, nyelvi hibák sokaságával teletűzdelt helyismereti könyv jelenik meg. Ha ezt valaki szóvá teszi, valamiféle kegyes mosolygást érzékelhet az érintett szerzők arcán. Ezért itt is szükséges hangsúlyoznunk: a rossz stílus, a nyelvi hibák sokasága nem bocsánatos bűn. A legszakoszerűbb helytörténetet is „agyonvágja” a gondatlan, pongyola, rossz fogalmazás.

Jellemző nyelvi hibának számít a jelen idő és a múlt idő, valamint az egyes szám és a többes szám egy mondaton belül, illetve egymás közelében történő keverése. Nem kívánatosak helytörténeti tanulmány szövegében a pesti utca divatos szlengjei, mint például az „érzelmek *mentén*” az „5 óra *magasságában*”, a „*kerül* megrendezésre”, a „*fagerendákat vasgerendákkal váltották ki*”, a „*problémás öltözet*” stb.

Nem szerencsés történelmet jelen időben előadni. Az efféle szöveg csúcsmondata: „A következő évben a földesúr meghal”, inkább valamiféle jóslatnak tűnik, mint történelmi tényközlésnek. Egy hiányzó „t” betű pótlásával a morbidan nevetséges mondat okos történelmi kijelentéssé válik.

APPARÁTUS-KÉSZÍTÉS

A könyvben szereplő jegyzeteket és bibliográfiát együttesen, apparátus néven emlegeti a tudományos közvélemény. Az apparátust olyanok is látják, akik a könyvet nem olvassák, csak lapozgatják. Következésképp, igaz az a régi megállapítás, hogy a kutatók és a kutatásra fogékony olvasók az apparátus színvonalából ítélik meg a könyv színvonalát. Éppen ezért az apparátust nagy gonddal kell elkészíteni. Régi szabály, hogy a jegyzeteket és az irodalomjegyzék céduláit mindig a tanulmánnyal együtt, annak szövegezésével párhuzamosan kell írni.

A helytörténész lehetőleg óvakodjon a XX. század közepe után már divatjamúltnak számító „idézett műve” jellegű hivatkozásoktól. A jegyzetekben alkalmazza a megjelenési évre való hivatkozást. Vagyis az átlagos irodalmi hivatkozás tartalmazza a szerző családi nevét, keresztnévét, a megjelenés évét és az oldalszámot. Ebben a hivatkozási rendszerben az irodalom tulajdonképpen a jegyzetekben alkalmazott irodalmi rövidítés feloldását jelenti. Mindebből következik, hogy az irodalomjegyzékbe csak azokat a műveket érdemes fölvenni, amelyekre a jegyzetekben hivatkozás történt.

A XX. században sok olyan helytörténeti könyv született, amelyben alig használható, némi lekezeléssel odavetett, adathiányos bibliográfia jelent meg. Sajnos, efféle irodalomjegyzék előfordul a XXI. század eleji könyvekben is. A bibliográfia, vagyis a hivatkozott művek ábécébe állított jegyzéke akkor jó, ha a felsorolt művek könnyen azonosíthatók. Ezért a bibliográfiai tételnek tartalmaznia kell a szerző családi nevét, keresztnévét; a megjelenés előreemelt évét (mivel az a jegyzetek hivatkozásának alapja); a könyv vagy tanulmány címét, alcímét; tanulmány esetén a folyóirat, évkönyv, gyűjteményes kötet címét, szer-

kesztőjét, a tanulmány kezdő és befejező oldalszámát; a megjelenés helyét. A legtöbb esetben a megjelenés helye előtt érdemes feltüntetni a kiadó nevét is.

A helytörténeti kutatók egy része az irodalomjegyzékben szerepeltetett könyveket, tanulmányokat kizárólag „forrás”-ként értelmezi, sőt „forrásművek”-ként emlegeti. A jó helyismereti könyv irodalomjegyzékébe nem „forrás”-ként, hanem a könyvben kifejtett állítások, adatközlések párhuzamainak fórumaként kerül a bibliográfiai tételek többsége. A szerző miközben tanulmányában fontos összefüggésekre mutat rá, vagy kapcsolatokat villant fel, párhuzamokra való hivatkozásokkal csillogtatja tájékozottságát, összefüggéseket felfedező képességét.

Helytörténeti könyvben nem tanácsos zárójelbe tett szövegekői hivatkozásokat alkalmazni. Helyette lehetőleg kisméretű, „felütött”, ún. indexszám jelezze a szövegben, hogy a lap alján vagy a tanulmány végén a számmal megjelölt helyhez jegyzet tartozik. Arra a kérdésre, hogy *lábjegyzet* vagy *végjegyzet* formájában jelenítse-e meg a jegyzetszöveget a szerző, egyértelműen és kizárólagosan a *lábjegyzet* szorgalmazása a válasz. A végjegyzet, különösen a fejezetenkénti végjegyzet használata nehézkes, körülményes. Ráadásul a számítógépes szövegszerkesztés korában a jegyzetek lapalji elhelyezése csak a számítógépnek adott megfelelő instrukciók kérdése. Ugyanakkor a lábjegyzet könnyebben érzékelhető, gyorsabban megtalálható, jobban használható, mint az eldugott végjegyzet.

Régi balhiedelem, hogy a lábjegyzetekkel ellátott könyv nem „olvasmányos”. Ezzel szemben bátran kijelenthető, hogy az „olvasmányosság” nem az aprócska jegyzetszámokon, hanem a mondanivalón, a nyelvhasználaton, a stíluson múlik. Talán ezzel a balhiedelemmel vagy egyszerű trehányssággal, lustasággal magyarázható, hogy még a XXI. század elején is jelennek meg lábjegyzet nélküli helytörténeti könyvek, amelyek regényszerűen akarják elmesélni egy-egy helység történetét. Az ilyen, lábjegyzet nélküli helytörténeti könyv a tudomány számára jószerével használhatatlan, pedig a jó helytörténet a helység népének és a tudománynak egyaránt íródik. Egy rövid, jegyzet nélküli történeti esszébe bele lehet fogalmazni az említett levéltári forrás előfordulási helyét, de egy nagyméretű könyv több száz, vagy több ezer forráshelye nem „lopható bele” a tanulmány szövegbe. A lábjegyzetek nélkül útjára bocsátott helytörténeti könyv jóval kevesebbet ér, mint a jegyzetekkel ellátott, mivel az alapjául felhasznált levéltári források azonosíthatatlanok, visszakereshetetlenek.

A jó helytörténész érzi és érti, hogy hova kell tenni jegyzetet. Ahova és amikor föltétlen kell a jegyzet, például egy idézett levéltári szöveg után, vagy egy fontos megállapítás tudományos háttérének biztosítása gyanánt, oda és akkor lábjegyzetet tesz. Hanyagolja viszont az öncélú, jegyzetszaporító lábjegyzetelést.

Mindig az elsődleges forrásra kell hivatkozni! Például népszámlálási adatokat ne más történeti feldolgozásokból idézzon, hivatkozzon a helytörténész, hanem tanulmányozza az ezeket közlétező statisztikai kiadványokat! Például

egy bácskai falu népesedési, nemzetiségi, vallási adatait nem Borovszky Samu vármegye-monográfiája alapján kell bemutatni, hiszen Borovszky Samu is a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal népszámlálási kiadványaiból bogarászta ki az efféle adatokat. Ezek a statisztikai kiadványok, mint elsődleges források, a XXI. század elején is elérhetők. Ugyancsak elérhetők a kalocsai érsekség rengeteg bácskai népességi adatot tartalmazó XIX–XX. századi schematismusai is. (E régi schematismusok némelyike ott alussza háborítatlan álmát a bácskai magyar plébániák régi könyvtáraiban, hiszen annak idején szokás volt a fontosabb schematismusokat eljuttatni Kalocsáról az egyházmegye plébániái számára.)

SZERKESZTÉS

A XX. században sok olyan helytörténeti könyv jelent meg, amelyiken első látásra feltűnik a szerkesztés hiánya. Mi jellemzi a szerkesztetlen helytörténeti könyvet? Nincs „rendes” címnegyede. Nincs megjelenési ideje. Nincs megjelenési helye. Nincs kiadója. Betűnagysága, betűtípusa változó, nem a könyv mondanivalójához illő. Pontatlanok a képek aláírásai. Hiányos, szakszerűtlen, pontatlan az irodalomjegyzék. Rossz minőségű, semmitmondó, oda nem illő képek szerepelnek a lapjain. Valahonnan átmásolt térképei használhatatlan sötét plecsnik. A címek hierarchiája, vagyis alá- és fölérendeltsége megállapíthatatlan, kaotikus. Hiányzik a tartalomjegyzék. Többszerzős mű esetén megállapíthatatlan, vagy csak filológiai elemzéssel állapítható meg, hogy melyik fejezetet ki írta stb. A napokban kezembe került egy történeti forrásokat közreadó helytörténeti könyv, amelynek, bármily meglepő, sem a borítóján, sem a címlapján, sem a negyedik oldalán nem szerepel a szerző, az összeállító helytörténész neve. Csak az előszó végén olvasható aláírásból gyanítható, hogy ki volt a keményítáblás könyv megalkotója, pedig a szerzőséget manapság nem szokás titkolni. Egyelőre nem szégyen helytörténeti könyv szerzőjének lenni.

A helytörténeti könyveket legtöbbször a helyi önkormányzatok adják ki. Néha a helyi politikusok, hivatalnokok a szerzőt, szerkesztőt kihagyják a könyv nyomdai megvalósításának előkészítéséből, lebonyolításából. Az önkormányzati vezető lelkesülten fölkapja a kéziratot vagy a digitális szöveg CD-jét, elviszi az ismerős nyomdába mondván: Csináljatok ebből könyvet! Ilyenkor aztán könnyen bekövetkeznek a fentebb felsorolt szerkesztési hiányosságok.

Ha a szerző nem maga tördeli és szerkeszti könyvét számítógépen, üljön oda a számítógépes szakértő mellé, és figyeljen arra, hogy a műszaki szerkesztés színvonala a könyv formai követelményeivel kapcsolatos elvárásoknak megfelelően. Ha erre az együttműködésre nincs lehetőség, nyomtatás előtt a szerző alaposan nézze át a megszerkesztett kéziratot, hogy a fentebb jelzett és hasonló hibákat, hiányosságokat észrevegye, kijavíttassa!

ETIKA

A tudományban is kevés szó esik a könyvírás, könyvkiadás etikai kérdéseiről, pedig az etikai vétségek száma nem kevés. A helytörténetírásban néha a naivitás, a tudatlanság vezet etikai vétségekhez.

Azt talán minden helytörténész tudja, hogy ha valamely könyv megállapítását, adatát idézi, illik a könyv szerzőjére hivatkozni. A szellemi jogvédelem azonban ennél tágabb „mezőkre” is vonatkozik. Mondhatnánk, ennél bonyolultabb területeken is illik és etikus tiszteletben tartani a szellemi alkotás személyéhez kötöttségét. Néhány példa:

– Nemcsak egy adat, adatsor, tudományos megállapítás, hanem egy forrás-elemzési, következtetési módszer, egy logikus gondolatsor is védelem tárgya. Ha alkalmazza a szerző, illik hivatkozni a kitalálójára.

– Ha egy különleges, ritka történeti forrást felhasznál a szerző, illik tudni, hogy ki használta évekkal előbb, ki közölte először, ki „fedezte föl” a tudományos irodalom számára. Ilyen esetben illik hivatkozni arra, aki bevitte a dokumentumot a történeti köztudatba.

– Publikált fényképet nem illik a fényképező nevének és a közlés helyének megjelölése nélkül átvenni, újraközölni.

– A tudományos ábra (egyedi jelekkel ellátott térképvázlat, grafikon stb.) a tervező személy szellemi tulajdona. Következésképp, nem etikus az élő tervező, szerző vagy a kiadó engedélye nélkül átvenni, pláne átalakítva, megcsonkítva, jeleit, feliratait elhagyva, hivatkozás nélkül újraközölni.

Vesződéses, nehéz, hosszadalmas munka a helytörténeti kutatás és a helytörténetírás, de a jó helytörténeti könyv „aranyat ér”. Tudatformáló, identitástudatot növelő olvasmány az érintett helység lakóinak és elszármazottainak. Ugyanakkor hivatkozható adattár a történeti tudományok számára. Ezért jó, ha a csüggedésre hajló helytörténész munka közben többször arra gondol, hogy kiválóan megírt helytörténeti könyve mekkora szolgálatot tesz majd az érintett település valós és virtuális közösségének, valamint a magyar történeti tudományok előrehaladásának.

A SZÖVEGBEN EMLÍTETT HELYTÖRTÉNETI KÖNYVEK BIBLIOGRÁFIAI ADATAI²

- BALÁZS Lajos (szerk.) 1999. *Csíkszentdomokos*. Csíkszereda
 BÁRTH János (szerk.) 1984. *Kecel története és néprajza*. Kecel
 BÁRTH János (szerk.) 2010. *Dusnok története és néprajza*. Dusnok

² A könyvek nagy többségét az érintett város, község tanácsa, önkormányzata adta ki, azért ezt a tényt helykímélés céljából nem tüntetem föl.

- BENCsik János (szerk.) 1974. *Polgár története*. Polgár
- BLAZOVICH László (szerk.) 1993. *Makó története a kezdetektől 1849-ig* (Makó monográfiája 4.) Makó
- CZAGÁNYI László é. n. *Bugyi község története I–II*. Bugyi
- DANKÓ Imre (szerk.) é. n. *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló
- DOBOS János (szerk.) 1995. *Kanizsa monográfiája I*. Kanizsa
- ÉRDÚJHELYI Menyhért 1894. *Újvidék története*. Újvidék
- FODOR István et al. (szerk.) 2000. *Zenta monográfiája I*. Zenta
- GALGÓCZY Károly 1896. *Nagy-Kőrös város monographiája*. Budapest
- GARDA Dezső 1998. *A falutörvénytől a közbirtokosságig. Gyergyóújfalu monográfiája*. Csíkszereda
- GARDA Dezső 2003. *Munkarend és hagyományörzés a székely faluközösségben. Gyergyóremete monográfiája I–II*. Csíkszereda
- IVÁNYI Béla 1926. *Göncz szabadalmas mezőváros története*. Debrecen
- IVÁNYI István 1886–1892. *Szabadka szabad királyi város története I–II*. Szabadka
- JANKOVICH B. Dénes – ERDMANN Gyula (szerk.) é. n. *Békéscsaba története I*. Békéscsaba
- JUHÁSZ Antal (szerk.) é. n. *Tápé története és néprajza*. Tápé
- JUHÁSZ Antal (szerk.) 1976. *Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből*. Kistelek
- Id. JUHÁSZ Antal (szerk.) é. n. *Sándorfalva története és népelete*. Sándorfalva
- KISS Mária Hortensia é. n. *Kiszombor története*. Makó
- B. KOVÁCS István (szerk.) 1991. *Vály-völgy*. Pozsony–Rimaszombat–Felsővály
- KRISTÓ Gyula et alii (szerk.) 1983–1994. *Szeged története I–4*. Szeged
- LICHTNECKERT András (szerk.) 1996. *Alsóörs története*. Veszprém
- LICHTNECKERT András (szerk.) é. n. *Csopak története*. Veszprém
- LICHTNECKERT András (szerk.) 1999. *Balatonfüred és Balatonarács története*. Veszprém
- MAGYARI András 2005. *Gyergyóalfalu a történelem sodrában*. Csíkszereda
- MILLEKER Bódog é. n. *Versecz szab. kir. város története I–II*. Budapest
- MUHI János 1944. *Zombor története*. Zombor
- NAGY Gyula (szerk.) é. n. *Orosháza története és néprajza I–II*. Orosháza
- PÁL-ANTAL Sándor (szerk.) é. n. *Backamadaras 600 éve*. Backamadaras
- PÁL-ANTAL Sándor (szerk.) é. n. *Csikmadaras. Egy felcsiki falu hét évszázada*. Marosvásárhely
- PÁL-ANTAL Sándor é. n. *Marosvásárhely története I*. Marosvásárhely
- PÜSPÖKI NAGY Péter é. n. *Püspöki mezőváros története*. Pozsonypüspöki
- PÜSPÖKI NAGY Péter é. n. *Boldogfa*. Pozsony-Bratislava
- REIZNER János 1899–1900. *Szeged története I–IV*. Szeged
- SCHERER Ferenc 1938. *Gyula város története I–II*. Gyula
- SZABÓ Ferenc (szerk.) 1973a. *Mezőberény története I–II*. Mezőberény
- SZABÓ Ferenc (szerk.) 1973b. *Vésztő története*. Vésztő
- SZABÓ Miklós – JAKAB Sámuel 2001. *Mesél a múlt. Csikjenőfalva 800 éves története*. Marosvásárhely
- SZENDREY István et alii (szerk.) 1984–1997. *Debrecen története I–5*. Debrecen
- SZEPES (Schütz) Béla 1940. *Hatvan község története*. Budapest
- SZTRIHA Kálmán 1937. *Kiskundorozsma története*. Kiskundorozsma
- VARGA Gyula (szerk.) é. n. *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu

---

Local History Writing and Monograph Editing

The author reviews the 20th century regarding the “ebbs and tides” of Hungarian local history research. The paper resolves a few popular misconceptions in relation to local history studies. It outlines the features, knowledge, skills and abilities essential to the work of a local historian. It also points out the types of local history books, as well as the most important methodological aspects of local history writing.

Keywords: local history research, local history writing, misconceptions regarding local history studies, methodology of local history writing

Kónya Sándor

∴ Vegyészeti-Élelmiszeripari Középiskola, Csóka
 ∴ konyacsoka@gmail.com

SZENT ANNA-ÉNEKEK CSÓKÁN

St. Anne Songs in Csóka

Csókán a múltban gyökerező, igen jelentős Szent Anna-kultusz létezik, ez mind a templomi, mind a házi ájtatosságok végzése során megnyilvánul. A szent közösségi tisztelete abban csúcspontot ért el, hogy a város napját néhány éve hivatalosan is július 26-án, Szent Anna napján ünneplik. Itt több Szent Anna-éneket ismernek, mint a Vajdaság más tájain. Az énekek jelenlétét az élő hagyományban helyszíni hangfelvételek útján is rögzítettük. Az énekszövegek – közköltészeti alkotások – tartalmukat tekintve könyörgésekből, fohászokból és Szent Annát dicsőítő strófákból épülnek föl leggyakrabban. Sajnos nincs „saját” dallamuk, így más dallamokhoz kapcsolódnak.

Kulcsszavak: Szent Anna, hagyomány, kedd, kilenced, népének

SZENT ANNA TISZTELETE

Szent Anna vidékünk máig legtiszteltebb szentjei közé tartozik. Kultusza sokrétű, színes és változatos: az *asszonyok oltalmazója* (áldott állapotban lévők, magtalanok, női betegségekben szenvedők tekintik pártfogójuknak), az *asszonyi gondoskodással kapcsolatos foglalkozások* (szövőmunkások, csipkeverők, szabók, söprűkötők, kádárok) *védőszentje*, a *haldoklók patrónája*. A hét napjai közül szinte egy félezreden át a *kedd* a Szent Annának szentelt nap. A Teleki kódex szerint „Szent Emerencia asszony teröbe esék és szülé ő első leányát keddön, melyet nevezé Annának. Szent Anna a hétnek neminemű keddin szüle. Egészségbe szülé az igaz Dávidnak királyi plántáját, ez világnak előtte választott leányt, az édes Szíz Máriát. Mária keddön választaték Istennek szülőanyjává és keddön szabadula meg a testnek tömlöceből” (BÁLINT 1997).

A csókai Szent Anna-napi fogadalmi okmány szövege is a keddi napot jelöli ki Szent Anna tiszteletére:

A kolera, mely az 1836. évben Bánátot (Temesköz vidékét) leginkább pusztította, Csóka községét sem kímélte meg. Az okmány aláírói a község nevében kijelentik, hogy ezt bűneikért érdemelt isteni látogatásnak és osto-

rozásnak tartják. Ezért menyeyi orvosi szerhez – az imádsághoz – folyamodnak, és különösen Szent Anna asszonynak és makula nélkül fogantatott leányának, Jézus Krisztus és mindnyájunk édesanyjának, a Boldogságos Szűz Máriának közbenjárásáért esedeznek, és fogadják, hogy Szent Anna asszony napját örök időkre ünnepelni fogják. Hogy pedig ezen fogadalmuk utódaik által sem másoltathassék meg, és ne hanyagoltassék el, alapítványt (egyszáz pengő forintot) tettek, melynek kamatjából Szent Anna asszony napján a csókai római katolikus élő és elhunyt hívekért a mindenható Istennek évenként énekes szentmise áldozat mutatandó be. Egyben fogadták, hogy amennyiben lehetséges, minden hétnek keddi napján a csókai templomban levő Szent Anna mellékoltáron szentmise alatt, mely naponként a főoltárnál bemutatatik Szent Anna tiszteletére, és ezen fogadás emlékeztető jeléül két gyertya gyújtassék meg, akár mondatik ezen oltárnál mise, akár nem.

Kérték egyszersmind a bűn nélkül fogantatott Boldogságos Szűz Máriát, hogy különösen édesanyja, Szent Anna asszony tiszteletére szentelt csekély szolgálatukat kedvesen vevén, leghathatósabb közbenjárása által Szent Fiának isteni kegyelmét nyerje meg számukra, mi által a bűntől megőriztetvén, annak szomorú következményétől is mentek lehessenek.

Kelt Csókán, 1855. december 1-jén

Kegyelmes Püspök Úr Temesvárott 1856. január 4-én hagyta jóvá 65. szám alatt és az utódokra is kötelező voltát megerősítette.

Csehák Mihály s. k. mezővárosi főnök

Vrábel János esküdt s. k.

Pája Onyin esküdt s. k.

Bartalos Ferenc s. k. választmányi tag

A hagyomány szerint Szent Anna napján halt meg az utolsó kolerabeteg Csókán.

A csókaiak mindmáig tartják fogadalmukat olyannyira, hogy néhány éve már Szent Anna napján (július 26-án) ünneplik városuk napját. A katolikus templom sekrestyése pedig minden kedden a Szent Anna-mellékoltáron meggyújt két gyertyát, melyek a miseidő alatt égnek. Előfordul az is, hogy a hívők kimondottan Szent Annának szánt gyertyákat ajándékoznak a templomnak.

A csókai Szentháromság-templom Szent Anna-mellékoltára

Keddi napon

Ma, amikor ki vagyunk téve a szándékos, tervezetten adagolt ízlés- és emberiességmentő hatásoknak, s kevés példáját látjuk a könyörületességnek, nagyon fontos Szent Anna tisztelete, hiszen az idősök megbecsülésére is tanít.

A KILENCED

A vallásos népi gyakorlat szerint Szent Anna napja előtt kilenc napon át végzik a hívők házaknál a Szent Anna-kilencedet. Megkezdése előtt az asztalra helyeznek egy Szent Annát ábrázoló képet, feszületet, kis edényben szenteltvizet, gyertyát. A résztvevők az asztal körül foglalnak helyet, meggyújtják a gyertyát, keresztet vetnek a szenteltvízzel, majd az előre megbeszélt sorrend szerint elvégzik az ájtatosságot. A kilenced 2008. július 23-án a következőkből állt:

1. Ének *Jertek ide Szent Annának öröm tiszteletére* kezdettel
2. Felajánló ima
3. Ének *Szent Anna, drágalátos kincs* kezdettel
4. Szent Anna-olvasó
5. Ének *Rózsaszínben jött fel a kelet hajnala* kezdettel
6. Napi ima
7. Ének *Ma van Szent Anna asszonyinak dicső névnapja* kezdettel
8. Litánia
9. Ének *Üdvöz légy, Szent Anna, ó, mi édesanyánk* kezdettel
10. Befejező ima
11. Ének *Szent János áldása* kezdettel.

A Szent Anna imafüzet címlapja

Az imacsoport minden tagjának megvan az ájtatosság teljes szövege (imák, énekek) fénymásolt formában, és természetesen olvasója (rózsafüzére) is van mindegyiküknek. A szövegek a Szent Anna imafüzetben találhatóak. Az imafüzetet *Szent Anna asszony tiszteletére kilencnapos ájtatosság* címmel Wátz Oszkár szentszéki tanácsos, plébános állította össze, kiadója 1935-ben a magyarkanizsai (Stara Kanjiža) Katolikus Hitélet könyvkereskedés, készült Dinka Péter és Társsai könyvnyomdájában Zentán.

A füzetben meglepően sok, huszonöt énekszöveg található, így naponként változhatnak az énekek. A gyakorlatban élnék is ezzel a lehetőséggel, de nem cserélik mindegyik éneket, esetleg egyet-kettőt. A kilenced végzése során készült az itt közölt 4., 5. és 7. sz. ének felvétele.

ÉNEKTÁRAINK SZENT ANNA-ÉNEKEI

A régebbi és újabb jóváhagyott énektárakban mindössze három ének található, ezek a *Krisztus Jézus nagyanyjának*, a *Gerjedezzen minden szív* és az *Üdvöz légy, Szent Anna, Jézus nagyanyja* kezdetű énekeink. Lásd: ÉNEKLŐ EGYHÁZ 280., 279. sz.; HITÉLET 214. sz.; SZENT VAGY, URAM! 214. sz.; TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSKY 312., 311. sz.

Mindegyik ének dallama „kölcson van véve” más énekektől, sorrendben: *Dicsértessél, ó, Mária* (TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSKY 234. sz.), *Keresztények, sírjátok, mélyen szomorkodjatok* (TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSKY 143. sz.), *Üdvöz légy, Krisztusnak drága, szent teste* (TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSKY 70. sz.).

A SZENT ANNA-ÉNEKEK CSÓKAI VÁLTOZATAI

Az itt következő énekek szövegének kezdete címként van fölírva a sorszámmuk után, a dallamokat a népzeneben szokásos g¹-es záróhangra transzponáltam. Az ének alatt a gyűjtés helyszíne, az énekes neve, életkora, a gyűjtés éve vagy más forrás van föl tüntetve.

1. DICSÉRTESSÉL MAGAS MENNYBEN

$\text{♩} = 80$

1. Di-csér - tes - sél ma-gas menny-ben,
 Ör-ven - dez - zél a föl - ség - ben,
 Szent An - na, a fê - nyes-ség - ben,
 Vi-gadj drá - ga gyü-möl - csöd - ben.

1. Dicsértessél magas mennyben,
 Örvendezzél a fõlségben,
 Szent Anna, a fényességben,
 Vigadj drága gyümölcsõdben.

2. Mert malasztnak anyját szülted,
 Szûz Máriát fölnevelted,
 Kiért mindenkinél neved,
 Igen nagy a dicsõséged.

3. Méltán mondatol anyánknak,
 Kegyelem bő adójának,
 Nagyanyja lettél Krisztusnak,
 Szent anyja Szûz Máriának.

4. Izaiás rólad szólott,
 Mídon egy gyökeret látott,
 Melybõl szép vesszõ származott
 És kedvesen kivirágzott.

5. Te voltál a példázatja
E gyökérnek, ó, Szent Anna,
Vesszőszál a Szűz Mária,
Kinek Jézus a virága.

6. Ó, Szent Anna, arra kérünk,
Hogy légy szószólónk minékünk,
Legyen tiszta a mi lelkünk,
Midőn letesszük életünk.

7. Hogy teveled az Istennél
Lehessünk és a szenteknél,
Kikkel együtt tiszteltessél,
Szent Anna, és dicsértessél.

Csóka, Jasura József (56) – 1999. VI. 17.

2. NAGY HÁLÁKAT ADJUNK

1. Nagy há - lá - kat ad - junk az E - gek U - rá - nak,
Ki oly szent ma - lasz - tot a - dott Szent An - ná - nak,

Hogy méltó lett szül - ni,
mé - hi - ben hor - doz - ni

Az E - gek Ki - rály - né - ját, szent - sé - ges Szűz Má - ri - át.

1. Nagy hálákat adjunk az Egek Urának,
Ki oly szent malasztot adott Szent Annának,
Hogy méltó lett szülni, méhiben hordozni
Az Egek Királynéját, szentséges Szűz Máriát.

2. Ó, dicső Szent Anna, Szűz Mária anyja,
Ájtatos, jólelkű asszonyok példája,
Szent malasztot kérünk, ne vond meg mitőlünk,
Szűz Mária szent anyja, özvegyeknek gyámola.
3. Te szent oltalmadba ajánljuk magunkat,
Testi-lelki jókkal áldj meg mindnyájunkat,
Hogy kik most tisztelünk, tégedet dicsérünk,
Szent Anna, emlékezzél, rólunk ne feledkezzél.
4. Szent nevednek napját mai nap tiszteljük,
Hogy az örök éltet tőled elnyerhessük.
Halálunk óráján, végső minuttáján,
Szent Anna, meglátogass, mennybe jó utat mutass.

Csóka, Jasura József (56) – 1999. VI. 17.

3. JERTEK, HÍVEK, KERESZTÉNYEK

1. Jer - tek, hí - vek, ke - resz - té - nyek,
Ó, Szent An - nát tisz - tel - jé - tek.

Most mi - tő - lünk di - csér - tes - sék a Szent An - na,

Bol - dog - sá - gos Szűz Má - ri - a é - des - any - ja.

1. Jertek, hívek, keresztények,
Ó, Szent Annát tiszteljétek.
Most mitőlünk dicsértessék a Szent Anna,
Boldogságos Szűz Mária édesanyja.

2. Ó, Szent Anna, édesanyánk,
 Kegyes szemmel tekints reánk,
 Esedezzel miérettünk, ó, Szent Anna,
 Az Úr Jézus Krisztusunknak szent nagyanyja.

3. Szent képedet itt szemléljük,
 E szép oltáron tiszteljük.
 Esedezzel miérettünk, ó, Szent Anna,
 Özvegyeknek, árváknak gyámolítója.

4. Jertek, szüzek és özvegyek,
 Zöld koszorúkat kössetek,
 Hintsetek szép virágokat Szent Annának,
 Kövessétek szép nyomdokát Máriának.

Csóka, kéziratos kántorkönyv

4. SZENT ANNA, DRÁGALÁTOS KINCS

$\text{♩} = 60$

1. Szent An - na, drá - ga - lá - tos kincs, Ké-rünk, meny-nyek-ből ránk te-kints.

Il - la - toz - zál, szép ró - zsa, Üd-vöz légy, ó, Szent An - na.

1. Szent Anna, drágalátos kincs,
 Kérünk, mennyekből ránk tekints.
 Illatozzál, szép rózsza,
 Üdvöz légy, ó, Szent Anna.

2. Rózsafüzért most készítünk,
 Azzal néked kedveskedünk.
 Vedd kedvesen, Szent Anna,
 Mária édesanyja.

3. Szentolvasód a kezünkben,
Illatozzál a szívünkben,
Ó, asszonyok gyémántja,
Úr Jézus öreganyja.

4. Gyöngyfüzérünk szálljon hozzád,
Ékesítse szent koronád,
Illatozó, szép rózsza,
Áldott légy, ó, Szent Anna.

5. Tárd ki karjaid fölöttünk,
Míg e koszorút készítjük.
Annál ékeesebb legyen,
Hogy ragyogjon fejedén.

Csóka, asszonyok csoportja – 2008. VII. 23.

5. RÓZSZASZÍNEN JÖTT FÖL A KELET HAJNALA

$\text{♩} = 68$

1. Ró-zsa - szín - ben jött föl a ke - let haj - na - la,
Min-den i - gaz ke-resz - tény ö - röm - mel mond - ja:

R.

Üd-vöz légy, e - gek a - ra - nya, di - csó Szent An - na,
menny-or - szág haj - nal - csil - la - ga,

Ó, hall - gass meg, ké-rünk, áldj meg, Jé - zus nagy-any - ja.

1. Rózsaszínben jött föl a kelet hajnala,
Minden igaz keresztény örömmel mondja:
Üdvöz légy egek aranya, mennyország hajnalcsillaga, dicső Szent Anna,
Ó, hallgass meg, kérünk, áldj meg, Jézus nagyanyja.

2. Szívünknek virágából koszorút kötünk,
Lelkünk lángszerelmével téged köszöntünk. R.
3. Jessze törzsén viruló illatos rózsza,
Dávid király házának gyöngylilioma. R.
4. Üdvösség érett fája, terajta termett
Az üdvösség virága, mely nyitott eget. R.
5. Mária volt neve a szűz rózsaszáznak,
Mely öröme vált az egész világnak. R.
6. E szűz virág bimbója lett a Megváltó,
A te dicső unokád, a szabadító. R.
7. Kivirágzott pálmaág, mennyország gyöngye,
Ragyogjon rá lelkünkre szerelmed fénye. R.
8. Névnapi ajándékul mi is szívünket
Tenéked följajánljuk, egész éltünket. R.
9. Képednek szent oltárát égi hálával
Ékesítjük, szerelmünk szép virágával. R.
10. Oltárod virágain hű imánk ragyog,
Koszorúba fűzik az angyali karok. R.
11. És a hajnal szárnyain az égbe viszik,
S miérettünk szent trónod elébe teszik. R.
12. Mi is hisszük, reméljük, hogy könyörgésed
Egykor megnyeri nekünk az üdvösséget. R.

Csóka, asszonyok csoportja – 2008. VII. 23.

6. A SZENTESI NAGYTEMPLOMBAN

1. A szen - te - si nagy-temp-lom-ban Szent An - na
Je - lent - ke - zett, Má - ri - a é - des - any - ja.

Ez - rek aj - kán zeng az i - ma,
a - mint Szent Er - zsé - bet mond - ja:

Üd - vöz légy, ó, di - cső - sé - ges Szent An - na!

1. A szentesi nagytemplomban Szent Anna
Jelentkezett, Mária édesanyja.
Ezrek ajkán zeng az ima, amint Szent Erzsébet mondja:
Üdvöz légy, ó, dicsőséges Szent Anna!
2. Ó, Szent Anna, ki e helyen magadat
Mindnyájunknak a templomban mutattad,
Ó, légy jelen miköztünk is, kik ma köszöntünk téged itt,
Üdvöz légy, ó, dicsőséges Szent Anna!
3. Itt régen te ezerszámmal tiszteltünk,
Kik Máriával anyánknak ismerünk,
Szenvedéssel fáradoztunk, Isten után benned bízunk,
Üdvöz légy, ó, dicsőséges Szent Anna!
4. Midőn eljön a mi utolsó óránk,
Számon kérni jön majd ítélő bíránk,
Arra kérünk, édesanyánk, kegyes szemmel tekints reánk,
Hogy szerencsés legyen utolsó óránk.

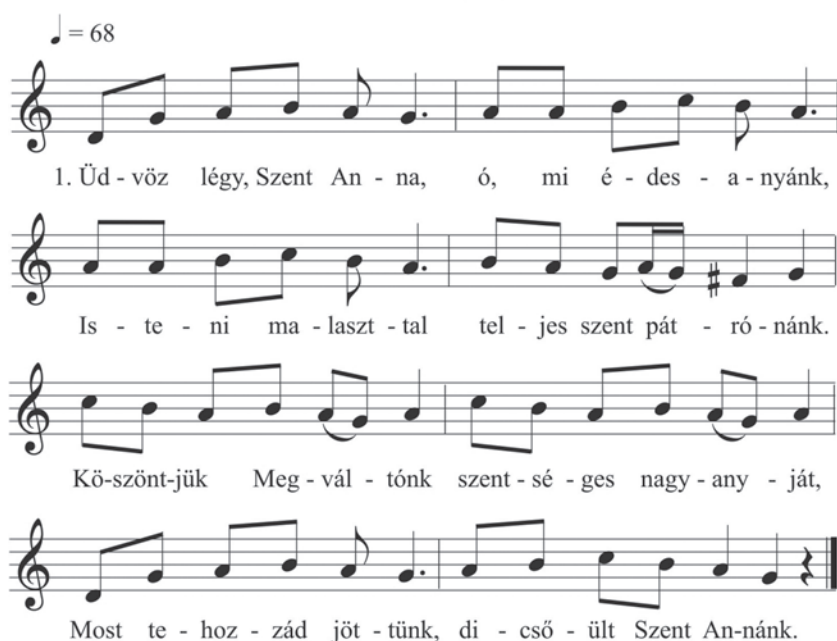
A dallam második felére:

Ó, Szent Anna, édesanyánk, e földre tekints le reánk,
Hogy szerencsés legyen utolsó óránk.

Csóka, Jasura József (56) – 1999. VI. 17.

7. ÜDVÖZ LÉGY, SZENT ANNA, Ó, MI ÉDESANYÁNK

$\text{♩} = 68$

1. Üd - vöz légy, Szent An - na, ó, mi é - des - a - nyánk,
Is - te - ni ma - laszt - tal tel - jes szent pát - ró - nánk.
Kö - szönt - jük Meg - vál - tónk szent - sé - ges nagy - any - ját,
Most te - hoz - zád jöt - tünk, di - cső - ült Szent An - nánk.

1. Üdvöz légy, Szent Anna, ó, mi édesanyánk,
Isteni malasztal teljes szent pátrónánk.
Köszöntjük Megváltónk szentséges nagyanyját,
Most tehozzád jöttünk, dicsőült Szent Annánk.

2. Bár méltó nem vagyok a te kegyelmedre,
Ó, dicső Szent Anna, Mária szülője,
Hogyha meg nem hallgatsz, ugyan hová legyünk,
Ó, dicső Szent Anna, könyörögj érettünk.

3. Kérjed miérettünk édes Jézusunkat,
Mutasd be öneki sóhajtásainkat,
Üdvösség hajnala, dicsőült Szent Anna,
Keresztény szülőknek tündöklő csillaga.
4. Hosszú évek múltán is magtalan voltál,
Sok keserúséget, bánatot kóstoltál.
Ó, kegyes Szent Anna, légy mi erősségünk,
Midőn téged kérünk, légy a segítségünk.
5. Az életnek anyja tetőled született,
Ki nekünk a földre hozott új életet,
Te vagy az a drága gyönyörű Szent Anna,
Kinek ágán termett a mennyei manna.
6. Mert Szűz Máriától lett kegyes Istenség,
Ki nálunk van rejtve: az Oltáriszentség.
Dicséret, dicsőség a Szentháromságnak,
Sok ezer üdvözlét dicső Szent Annának.

Csóka, asszonyok csoportja – 2008. VII. 23.

8. ÜDVÖZ LÉGY, Ó, FÖLD ÖRÖME

$\text{♩} = 100$

1. Üd - vöz légy, ó, föld ö - rö - me, bol-dog Szent An - na,
Szűz - a - nyánk-nak szent szü - lö - je, Jé - zus nagy - any - ja.

Tisz - ta é - let pél - dá - ja, min-den szü - lők fák - lyá - ja,
(Mag - ta - la - nok)

A szü - lés - től ret - te - gők - nek gyám - ja s daj - ká - ja.

1. Üdvöz légy, ó, föld öröme, boldog Szent Anna,
Szűzanyánknak szent szülője, Jézus nagyanyja.
Tiszta élet példája, minden szülők fáklyája,
A szüléstől rettegőknek gyámja s dajkája.
2. Boldog Anna, olvadoz ma benned a szent szív,
Hogy maradtál, bár zokogva, Istenedhez hív.
Azért jön a kegyelem, azért árad szerelem,
Hogy szüntelen az Úr félelme volt szívedben.
3. Látod immár az egekben azt, akit szültél,
Bús, de buzgó könnyeiddel megérdemeltél.
Nézzed a gyöngyalakot, ki szülőttedben lakott,
Ki nekünk is a mennyekhez szent reményt adott.
4. Nézz e földre, vannak itt is hív unokáid,
Néznek a szent égre most is bágyadt árváid.
Érdemidet dicsérik és követve kísérik,
Menteni kész karjaidat várják és kérik.

Csóka, Jasura József (56) – 1999. VI. 17.

9. KOSZORÚT KÖT NEKED

$\text{♩} = 80$

1. Ko - szo - rút köt ne - ked min - den hív lé - lek,
É - gen s föl - dőn ró - lad zeng ma az é - nek,

R.

Szent An - na, Szent An - na, Meg-vál - tónk nagy - any - ja!

1. Koszorút köt neked minden hív lélek,
Égen s földön rólad zeng ma az ének,
Szent Anna, Szent Anna,
Megváltónk nagyanyja.

2. Az angyalok királynéját nevelted,
Kit anyjának választott a legszentebb. R.
3. Dicsérünk hát, s tiszta szívből köszöntünk,
Szent emléked örök leszen közöttünk. R.
4. Unokádat s Szülöttedet kérd értünk,
Hogy bűnökkel Istent többé ne sértsük. R.
5. Szószólásunk, hogyha eljön majd végünk,
Nyisson utat mennyországba minékünk. R.

Csóka, Jasura József (56) – 1999. VI. 17.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS AZ ÉNEKEKRŐL

Az *énekszövegek*, bár közköltészeti alkotások, szépek és ízlésesek (ez nem mondható el mindegyik népénekünkről). Tartalmukat tekintve könyörgésekből, fohászokból és Szent Annát dicsőítő strófákból épülnek föl leggyakrabban. Különösen megkapó bennük az ősgenezis motívuma (1., 5., 7. sz.), mely csókai *népi imákban* is föllelhető:

*Pálmafa szülte ágát
Ága szülte levelit,
Levele szülte bimbóját,
Bimbója szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Szent Fiát.
(SILLING 2003. 141. sz.)*

A szövegek kedves színfoltjai a virágénekszerű részek:

*Jertek, szüzek és özvegyek,
Zöld koszorúkat kössetek,
Hintsetek szép virágokat Szent Annának,
Kövessétek szép nyomdokát Máriának.
(3. sz., 4. vsz.)*

*Illatozó, szép rózsza,
Áldott légy, ó, Szent Anna.
(4. sz., 4. vsz.)*

*Kivirágzott pálmaág, mennyország gyöngye,
Ragyogjon rá lelkiinkre szerelmed fénye.*

*Oltárod virágain hű imánk ragyog,
Koszorúba fűzik az angyali karok.
(5. sz., 7., 9. vsz.)*

Sajnos egyetlen ének esetében sem találkozunk eredeti *dallammal*, mind-egyik szöveg már ismert dallamhoz párosult:

1. sz.: *Üdvöz légy, édes Jézusunk* (SZENT VAGY, URAM! 132. sz.)
2. sz.: *Minden alkotmányok, az Urat áldjátok* (TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSZKY 43. sz.)
3. sz.: *Áldjad, ember, e nagy jódat* (TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSZKY 31. sz.)
4. sz.: *A mennyei szent városnak* (TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSZKY 218. sz.)
5. sz.: *Aranyszínű köntöst vett az ég magára* (Lourdes-i ének)
6. sz.: *Üdvöz légy, ó, drágalátos, nagy szentség* (SZENT VAGY, URAM! 135. sz.)
7. sz.: *Szent József, Szent József, drága családanya* (KÓNYA 2004. 198. sz.)
8. sz.: *Dicséjétek, tiszteljétek, ti, keresztények!* (TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSZKY 301. sz.)
9. sz.: *Nyújtsd ki mennyből, ó, szent Anyánk kezedet* (SZENT VAGY, URAM! 189. sz.)

Az áttekintés után kézenfekvő a következő zárógondolat: reménykedjünk abban, hogy létezik olyan ének – bár még nem leltünk rá –, melynek szövege és *dallama* is egyedül Szent Annához szól.

ADATKÖZLŐK, FORRÁSOK

Asszonyok csoportja, a Jasura imacsoport – Jasura József iránti tiszteletből vették fel halála után a nevét.

Csókai kézíratos kántorkönyv

Jasura József (1943–2007) a Rózsafüzér Társulat és a Ferences Világi Rend tagja, a vallásos élet egyik fő művelője és szervezője volt Csókán búcsúvezetőként, előimádkozóként, előénekesként. Több munkámban támaszkodtam az ő énektudására (KÓNYA 1999: 2004).

Mellár József (1966) általános helynök, plébános Csókán, Szanádon és Törökkanizsán.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor 1977. *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából I–II.* Szent István Társulat, Budapest
- BÁLINT Sándor 1980. *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete 3. rész.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79–2. Szeged
- ÉNEKLŐ EGYHÁZ 1986. Katolikus Népelektár. Szent István Társulat, Budapest
- HITÉLET 1990. Imakönyv népelekeskönyv melléklettel. Impr. Msgr. Ladislaus Huzsvár 3. kiadás. Agapé, Újvidék
- KÓNYA Sándor 1999. A csókai búcsújárók énekei = *Létünk 1–2.* 24–70.
- KÓNYA Sándor 2004. *Harmatozzatok, egek! Népünk vallásos énekei Észak-Bánságban.* Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta
- SILLING István 1994. *Templomok, szentek, imádságok.* Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság/Logos, Újvidék/Tóthfalu
- SILLING István 2002. *Vallási néphagyomány.* Forum, Újvidék
- SILLING István 2003. *Vajdasági népi imádságok és nyelvzetük.* Forum, Újvidék
- SZENT VAGY, URAM! 1941. Ősi és újabb énekkincsünk tára. Eger
- TÁRKÁNYI Béla – ZSASSKOVSZKY Ferenc és Endre 1874. *Katolikus egyházi énektár.* 2. kiadás, Eger

St. Anne Songs in Csóka

The town of Csóka has a very strong cult of St. Anne that originates far back in the past. It is manifested in worship practiced both at church and home. This further serves as a foundation to the public reverence, which peaked in the fact that since a few years ago 26th July, St. Anne's Day, has officially been celebrated as the Day of the Town. A much greater number of St. Anne songs are known here than in other parts of the Province. The songs present in contemporary tradition have also been sound-recorded on the site. By their content the lyrics, which are of popular origin, are mainly composed of prayers, supplications, and verses glorifying St. Anne. Unfortunately, they do not have a tune of their "own", so they are attached to the tune of other songs.

Keywords: St. Anne, tradition, Tuesday, ninth, to the people

Pásztor Kicsi Mária

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
∴ samageto@eunet.rs

MONDATSZERKEZET ÉS TEMPÓ

Sentence Formation and Pace

A szövegrészlet azt vizsgálja, hogyan befolyásol(hat)ják a rádió és a televízió híradóiban elhangzott informatív szövegek mondatszerkezeti sajátosságai a szemlélt szövegek kommunikativitását, illetve a bemondók felolvasási tempóját. Ilyen szempontból pedig különös figyelmet szentelünk a mondatok telítettségének és zsúfoltságának, mivel az egy-egy mondategységre, illetve szószervekre jutó tartalmas szavak száma konkrét akadályt jelenthet, amikor a bemondó felolvasás közben értelmesebben szeretné tagolni (hangsúlyozni) az adott szerkezeti egységeket. A vizsgált hangzó anyag mondatszerkezeti mutatóinak és az adott szövegszakaszokon mért időértékeknek párhuzamba állítása pedig arra enged következtetni, hogy a mondatok telítettségének és zsúfoltságának növekedése a bemondók egy részénél gyorsulást, másoknál viszont lassulást idéz elő a felolvasásban.

Kulcsszavak: informatív szövegek, kommunikativitás, mondatszerkezet, telítettség, zsúfoltság, a felolvasás tempója

BEVEZETŐ

Az alábbi szövegrészlet *A mai vajdasági magyar napi sajtó és elektronikus média informatív szövegeinek szintaktikai, intonációs és kommunikatív jellemzői* című doktori értekezésemnek egyik fejezete.

Az értekezés általában véve az informatív szövegek kommunikativitásával foglalkozik. Az informatív szövegek alapvető funkciója, hogy érthetően, tárgyilagosan, elfogulatlanul tájékoztassák az olvasókat/hallgatókat (széles körű közönséget) az eseményekről, közérdekű dolgokról. Ezért nem mindegy, hogy ezek a szövegek hogyan vannak megszerkesztve, és – a hangzó szövegek esetében – hogyan olvassák fel őket.

Ilyen szempontból a doktori értekezés külön fejezetben foglalkozik a szövegmondatok kommunikatív tagolásával (a szórend és a kommunikatív szempontból hangsúlyos mondatelemek különféle vonatkozású összefüggéseivel, melyek a hangos felolvasás intonációs jegyeit is alapvetően befolyásolhatják), illetve a mondatszerkezetek bonyolultsági tényezőivel, melyek viszont a bennük foglalt információ átláthatóságára vagy átláthatatlanságára vannak kihatással. Ez utóbbiak közé tartozik a mondategységek szerkesztettsége (hány mondategységből

– tagmondatból – áll a mondat), az összetett mondatokra jutó tagmondat-kapcsolódások száma és fajtánkénti megoszlása, a tagmondat-szerkezetek mélysége, továbbá a telítettség (a mondatégszerekre és mondatégségekre jutó tartalmas szavak száma), a tagoltság (a mondatfunkciós részek – a mondat szinten található mondatrészek – mennyisége mondatégségeként), illetve a zsúfoltság (a mondatfunkciós részek alászerkesztettségi foka).

A mondat szerkezeti sajátosságok gyakorisági viszonyainak kimutatására szolgáló statisztikai módszer Deme László nevéhez fűződik a magyar nyelvészetben (DEME 1971; 1983), így az értekezés mondat szerkezeti kérdéseinek vizsgálatában is ezt a módszert választottam viszonyítási alapul az egyes szöveg csoportok összehasonlítására.

A vizsgált korpusz, melyen az elemzéseket végeztem, összesen 9 szöveg csoportból, 206 szövegből, illetve 1784 mondatégszéből épül fel, úgy, hogy a csoportok egymás között kölcsönösen kontroll csoport-funkciót tölthessenek be (forrásnyelvi – célnyelvi; nyomtatott – felolvasott; informatív – publicisztikai; vajdasági – magyarországi stb.). Az itt következő szövegrészlet viszont csak a VRT híradóiból válogatott hírek intonációs átírással lejegyzett szöveg csoportjait vizsgálja, melyek jelölése HANGK (29 szöveg, 206 mondatégsz 2002-ből, 2003-ból és 2005-ből), illetve HANG (21 szöveg, 200 mondatégsz 2009-ből), mégpedig olyan szempontból, hogy milyen befolyással van a mondatokba/mondatégségekbe foglalt tartalmas szavak száma (telítettség), illetve a mondatfunkciós részek szószerkezeti bonyolultsága (zsúfoltság) a bemondók olvasási tempójára.

A TELÍTETTSÉG ÉS ZSÚFOLTSÁG HATÁSA A BEMONDÓK OLVASÁSI TEMPÓJÁRA

Hogy kideríthessük, vajon lehetséges-e az általunk vizsgált hangzó anyagban számszerűen is kimutatni a telítettség és a zsúfoltság befolyását a bemondói szöveg olvasás tempójára, mindenképpen először le kell mérnünk, mennyi idő alatt olvassa fel egy-egy bemondó a neki kiosztott szövegrészletet, majd az adott szövegrészlet telítettségi és zsúfoltsági mutatóit párhuzamba állítanunk a mérés eredményével.

Mivel ez az elemzés nem fonetikai tárgyú, és nem laboratóriumi (műszeres, illetve számítógépes) méréseken alapul, nem egyedi, hanem középértékeket figyelünk meg, az olvasás tempóját pedig a szemlélt szövegrészlet átlag karakterszámának és felolvasási idejének hányadosaként (*Ákar/s*) fejezzük ki.¹ Ehhez azonban indoklásképpen hozzá kell fűznünk, hogy bár a beszédtempót általában a másod-

---

¹ Átlag karakterszámnak tekintjük a hézagokkal és hézagok nélkül számlált karaktermennyiség középértékét.

percenként kiejtett beszédjelek viszonylatában szokták kifejezni (GÓSY 2004: 203), melyek lehetnek szavak, szótagok, vagy hangok, a felolvasásra szánt (írott) szövegekben a beszédhangok mennyiségét átvitt értelemben a betűhelyek száma képviseli. Ez ugyan a két-, illetve háromjegyű betűk miatt leginkább nem azonos a kiejtett beszédhangok mennyiségével (a leírt betűhelyek száma ennél nagyobb vagy legfeljebb egyenlő), de hangos felolvasás esetében (a bemondó dekódolási műveletének szemszögéből nézve) a leírt karakterek száma mégiscsak fizikai valóságnak (és potenciális akadálnak) számít, s így konkrét viszonyítási alapot és mennyiségi támpontot nyújthat az absztrakt összehasonlításhoz.

Az így kapott eredményeket tehát nem abszolút egzaktsággal nyert értékeknek, hanem elsősorban indikátoroknak kell tekintenünk, melyek egyrészt a másmilyen aspektusból való láttatás indokával adalékként szolgálnak a vizsgált téma árnyalásához, másrészt viszont további, részletesebb kutatások kiindulópontjai lehetnek.

A korpusz hangzó szövegcsoportjainak (HANGK, HANG) szövegeit összesen 29 bemondó olvasta fel, közülük néhányan mindkét szövegcsoportban szerepelnek, némelyek viszont csak az egyikben a kettő közül. Jelölésükben az *N*, illetve *F* a bemondó nemét, a mellette levő szám pedig azonosságát kódolja, melyet itt diszkréciós okokból nem tárunk fel. A férfiak és a nők részesedési aránya ugyan nem azonos (11 férfi, 18 nő), de itt nem a téma genderspektusa érdekel bennünket, tehát az eltérés nem lényeges.

Az alábbi két táblázatban a HANGK (1. táblázat), illetve a HANG (2. táblázat) csoport bemondói által felolvasott szövegrészletek mennyiségi adatai láthatók:

1. táblázat

BEMONDÓ	ME	me	auk	össz szó	Ákar	IDŐ (s)	szó/s	Ákar/s
F9	29	57	31	489	3609,50	286,05	1,71	13,64
F1	34	64	42	508	3647,00	306,48	1,66	12,36
N7	15	31	16	260	1830,00	147,54	1,76	12,43
N15	12	30	15	260	1869,50	144,83	1,80	13,01
N18	3	7	3	60	417,00	32,25	1,86	12,93
F5	7	14	9	132	979,50	79,46	1,66	12,33
N1	4	10	5	85	671,00	50,48	1,68	13,53
R. ÖSSZ.	104	213	121	1794	3023,50	1047,09	1,71	12,89
N14	17	26	19	233	1669,00	125,87	1,85	13,57
F10	19	30	23	278	2106,50	158,77	1,75	13,27
N7	3	11	3	120	913,00	76,74	1,56	12,43
F2	18	38	18	304	2190,50	159,08	1,91	13,82
N16	8	19	9	155	1173,50	86,41	1,79	13,51

N17	30	79	36	602	4152,00	292,34	2,06	14,19
F11	3	5	4	37	247,00	19,03	1,94	12,98
N1	3	8	4	65	433,00	35,71	1,82	12,13
TV ÖSSZ	101	216	116	1794	12884,50	953,95	1,88	13,24
Σ	205	429	237	3588	25908,00	2001,04	1,79	13,07

2. táblázat

BEMONDÓ	ME	me	auk	össz szó	Ákar	IDŐ (s)	szó/s	Ákar/s
N1	4	9	5	78	565,00	38,39	2,03	15,00
N7	10	17	12	148	1110,00	84,44	1,75	13,15
N9	7	18	8	163	1200,00	84,52	1,93	14,20
N11	14	18	14	127	846,00	69,06	1,84	12,41
N12	17	28	22	212	1607,00	113,46	1,87	14,34
N13	9	14	11	88	589,00	47,83	1,84	12,31
F1	21	43	21	290	2060,00	178,49	1,62	11,63
F5	8	13	10	110	830,50	65,59	1,68	12,60
F6	6	10	10	75	548,50	38,13	1,97	14,38
F7	4	9	4	71	498,50	34,30	2,07	14,53
F8	6	11	7	80	509,00	34,60	2,31	14,71
R. ÖSSZ.	106	190	124	1442	10364,00	788,81	1,83	13,57
N2	11	17	14	139	1043,50	74,93	1,86	13,93
N3	6	12	9	81	610,00	39,66	2,04	15,38
N4	13	18	13	186	1274,00	85,52	2,17	15,07
N5	7	11	7	136	959,00	72,14	1,89	13,52
N6	17	28	18	253	1872,50	121,63	2,08	15,58
N8	5	5	5	49	340,50	23,38	2,10	14,56
N10	8	18	7	153	1151,00	76,84	1,99	14,90
F2	13	22	14	226	1582,50	108,13	2,09	14,95
F3	6	13	7	72	453,50	28,12	2,56	16,13
F4	8	15	11	172	1239,50	74,46	2,31	16,65
TV ÖSSZ	94	159	105	1467	10526,00	704,81	2,08	15,07
Σ	200	349	229	2909	20890,00	1493,62	1,95	14,29

A táblázatokban látható az egy-egy bemondó által felolvasott mondatrészek (*ME*), mondatrészletek (*me*), autonóm közlések (*auk*), valamint a felolvasott szövegrészeket alkotó összes (tartalmas és egyéb funkciójú) szó (*össz szó*), illetve karakterátlag (*Ákar*) száma, ezenkívül a bemondók felolvasási időinter-

vallumainak összesített tartama másodpercekben kifejezve ($ID\ddot{O}/s$), valamint a felolvasás átlagtempójának jelölője, az egy másodperc alatt kiejtett szavak (szó/s), illetve karakterek ($\acute{A}kar/s$) számában kifejezve.

Számunkra itt a másodpercenként felolvasott karakterek száma a fontos. A táblázatokból látható, hogy a felsorakoztatott értékek igencsak ingadoznak, sőt ugyanannak a bemondónak a különböző csoportokra kiszámított középértékei is eltérnek.

A két táblázatot összehasonlítva láthatjuk, hogy a későbbi (2009-es) mintavétel anyaga átlagban valamennyivel gyorsabb tempóról tanúskodik (14,29 $\acute{A}kar/s$), mint a korábbi (2002–2005-ös) csoport (13,07 $\acute{A}kar/s$), mindkét helyen azonban a tévémondók összesített középértéke gyorsabb, mint a rádióbemondóké, s ez az eltérés a HANG csoportban valamivel kifejezettebb (HANGKR: 12,89 $\acute{A}kar/s$; HANGKTV: 13,24 $\acute{A}kar/s$; HANGR: 13,57 $\acute{A}kar/s$; HANGTV: 15,07 $\acute{A}kar/s$).

Az átlagtempó csoportviszonylatban számított *minimális* és *maximális* értékei is eléggé ingadoznak (HANGKR_{min}: 12,33 $\acute{A}kar/s$; HANGKR_{max}: 13,64 $\acute{A}kar/s$; HANGKTV_{min}: 12,13 $\acute{A}kar/s$; HANGKTV_{max}: 14,19 $\acute{A}kar/s$; HANGR_{min}: 11,63 $\acute{A}kar/s$; HANGR_{max}: 15,00 $\acute{A}kar/s$; HANGTV_{min}: 13,52 $\acute{A}kar/s$; HANGTV_{max}: 16,65 $\acute{A}kar/s$), a HANGK csoportban azonban a két érték közötti különbség valamennyivel alacsonyabb (2,07 $\acute{A}kar/s$), mint a későbbi gyűjtésű HANG csoportnál (5,02 $\acute{A}kar/s$). Ha azonban az egyedi felolvasási szakaszok minimális és maximális értékeit vesszük szemügyre, a két csoport közötti különbség kevésbé kifejezett. A HANGK csoportban ugyanis az egyedi minimum 11,12 $\acute{A}kar/s$, a maximum pedig 17,99 $\acute{A}kar/s$, a HANG csoportban viszont a legalacsonyabb érték 10,60 $\acute{A}kar/s$, a legmagasabb pedig 17,45 $\acute{A}kar/s$. A két szélső érték közötti különbség tehát a HANGK csoportban 6,87 $\acute{A}kar/s$, a HANG csoportban viszont 6,85 $\acute{A}kar/s$, ez viszont már csupán $2 \cdot 10^{-2}$ nagyságrendnyi eltérést tesz ki.

Mindez azonban nem meglepő, hisz a beszéd tempója különféle belső és külső körülmények hatására változhat.

Ilyen szempontból tesznek különbséget a fonetikusok *beszédtempó*, illetve *artikulációs tempó* között, melyek közül az előbbi a teljes beszéd sebességére vonatkozik, a szünetek időtartamát is beleértve, az utóbbi viszont a beszédjelek képzésének a sebességét fejezi ki, a szünetek ideje nélkül (Vö.: LACZKÓ 1993: 186; GÓSY 2004: 203; OLASZY 2007).

Olaszy Gábor szerint „a beszélő egyik legjellegzetesebb időszerkezeti paramétere az artikulációs sebesség” (OLASZY 2007), s ez a hírolvasásban is fokozottan megmutatkozik. Mint mondja: „az artikulációs tempó beszélőfüggő, azon belül is széles skálán valósul meg mindegyik bemondónál. A közlemény elejét a beszélők a rájuk jellemző átlagos artikulációs tempónál magasabb értékkel, azaz gyorsabban indítják. Ha hangsúlyozott szóval kezdődik a mondat, akkor ez különösen jellemző lesz. A közlemény hosszától és összetettségétől függően relatíve széles tartományban (20% körüli eltérések is lehetnek) variálódhatnak az artikulációs tempók. A változások természetesen összefügghetnek a szöveg

tartalmával. A mondat belseji szerkezethatár előtt lassítás, illetve szinten tartás tapasztalható. A lényeges információt hordozó szövegrésznél, főleg a mondat belsejében, a hangsúlyozás a tempó lassításában jelentkezik a hangsúlyozni kívánt szótagban. A nem hangsúlyos rész pedig gyorsul. Ezt a stratégiát fordítva is alkalmazzák, a lényeg a tempóváltoztatás. A szünettartással kapcsolatban is jellegzetes tendenciák állapíthatók meg. A szerkezethatárokon megjelenő szünetek hossza mondatokon belül is módosul. A szünetek időértékei jellemzők a bemondó személyre. A mondatközi szünetek lényegesen hosszabbak, mint a mondat belsejiek. A hangnyújtást rejtett szünet kialakítására használják, ezzel ritmikai és hangsúlyozási komponenset visznek a beszédjelbe” (OLASZY *uo.*).

Az általunk vizsgált adatok a *beszédtempó* kategóriájába sorolhatók, az *artikulációs tempó* megállapításához szükséges eszközök (hardver és szoftver) ugyanis jelen pillanatban nem állnak rendelkezésünkre. Mindamellet azonban a bemondók által felolvasott mondategységekre és szakaszokra kiszámított tempóátlagok is valamiképpen tükrözhetik mindezt.

Olaszy Gábor észrevétele, miszerint „a mondat belseji szerkezethatár előtt lassítás, illetve szinten tartás tapasztalható”, valamint, hogy „a lényeges információt hordozó szövegrésznél, főleg a mondat belsejében, a hangsúlyozás a tempó lassításában jelentkezik a hangsúlyozni kívánt szótagban”, indokoltá teszi a feltevést, hogy ennek valahol az átlagértékekben is számszerűen meg kell mutatkoznia, mégpedig oly módon, hogy a telítettebb és zsúfoltabb szakaszok átlagtempójának észrevehetően lassúbbnak kellene lennie a kevésbé zsúfoltak tempójánál. Mutatókban kifejezve pedig ezt úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a telítettségi és zsúfoltsági mutatóknak a felolvasás tempójával ellentétes növekedési (csökkenési) tendenciát kellene mutatniuk. Ezt az összehasonlítást azonban nyilván csak ugyanannak a bemondónak különböző szövegszakaszokra mért középértékei között indokolt elvégezni, máskülönben a túl sok független változó a „fa és az erdő” effektusát eredményezné.

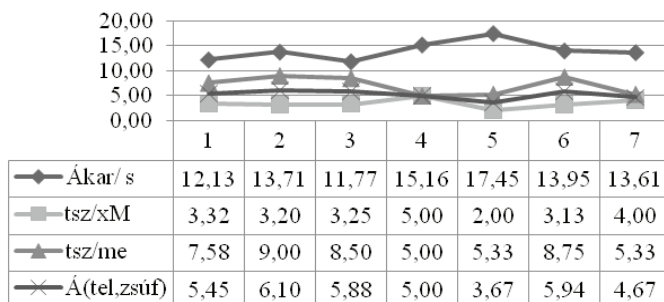
Hogy a feltevést igazoljuk (illetve a kapott eredményekkel összhangban cáfoljuk), párhuzamba állítjuk három bemondónő és ugyanannyi bemondó által felolvasott szövegszakaszok telítettségi mutatóit (tsz/me) és szerkesztett mondatfunkciós részeinek zsúfoltsági mutatóit (tsz/xM)², valamint ezek középértékét [$\bar{A}(tel, zsúf)$] az adott szakaszra vonatkozó beszédtempóval ($\bar{A}kar/s$). Az eredmények az alábbi grafikonokon láthatók:

² A szerkesztett (tömbös) mondatfunkciós részek zsúfoltságát, nem pedig az általános zsúfoltsági mutatót vizsgáljuk, mert az általános zsúfoltsági mutató vegyesen mutatja ki az alszerkesztett és nem alszerkesztett mondatfunkciós részek mennyiségét (ez utóbbiak nem okvetlenül akadályozzák a szöveg áttekinthetőségét), viszont éppen a tömbökben koncentrálódik a mondatrészeknek az a mennyisége, mely a felolvasás tempójának potenciális lassító tényezője lehet.

A bemondónők adatai:

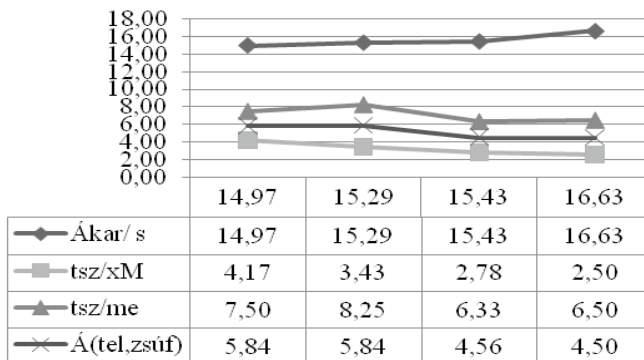
1. grafikon

A telítettség és zsúfoltság hatása az egyéni olvasási tempóra (N1)

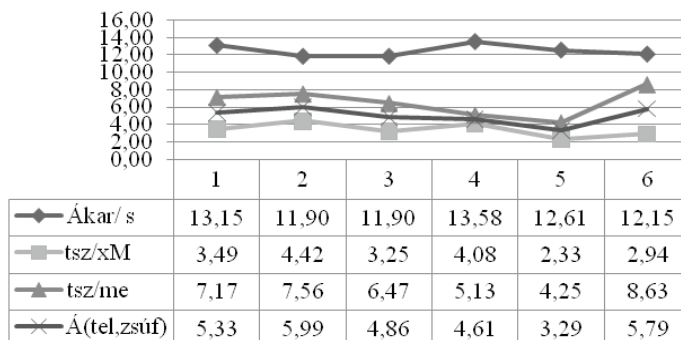
2. grafikon

A telítettség és zsúfoltság hatása az egyéni olvasási tempóra, növekedési rendben (N6)

3. grafikon

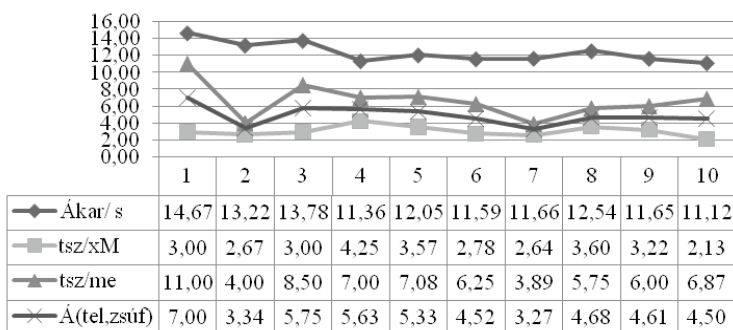
A telítettség és zsúfoltság hatása az egyéni olvasási tempóra (N7)

A bemondók adatai:

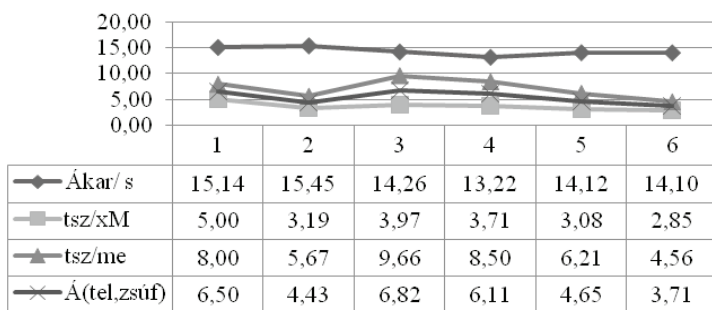
4. grafikon

A telítettség és zsúfoltság hatása az egyéni olvasási időre (F1)

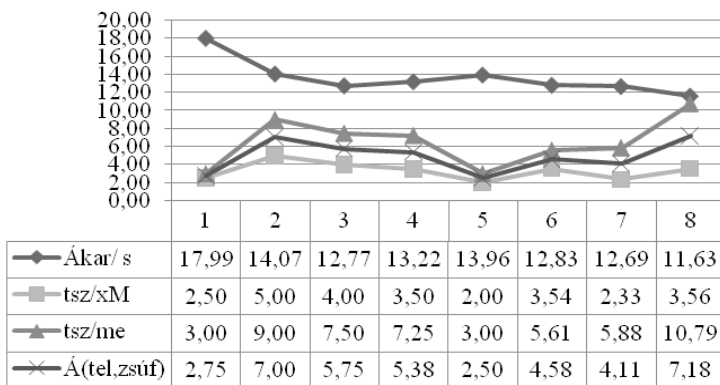
5. grafikon

A telítettség és zsúfoltság hatása az egyéni olvasási időre (F2)

6. grafikon

A telítettség és zsúfoltság hatása az egyéni olvasási időre (F9)

A grafikonokon a legtöbbet szereplő bemondók és bemondónők mutatói szerepelnek, mivel az ő esetükben rendelkezünk elfogadható összehasonlítási alappal. A mutatók egyike sem követ az ábrákon nagyság szerinti rendet, csupán a megfelelő szakaszokat, szövegmondatokat jellemző értékek vannak egymás alá rendezve.

Ha megfigyeljük a grafikonokat, láthatjuk, hogy a tempó (*Ákar/s*) összekötött értékei által kirajzolt vonalak nagyjából szimmetrikus képet mutatnak a telítettségi és zsúfoltsági mutatók középértékének vonalával [*Á(tel, zsúf)*]. Ha pedig korrelációba állítjuk a hat bemondó tempómutatóit zsúfoltsági és telítettségi mutatóiknak sorával, illetve azok középértékeivel, a következő egyezési arányokat kapjuk:

3. táblázat

	tel	zsúf	Á
N1	-0,61	-0,25	-0,76
N6	-0,56	-0,82	-0,73
N7	-0,47	0,12	-0,34
F1	0,56	-0,04	0,50
F2	-0,24	0,25	-0,10
F9	-0,65	-0,28	-0,58

Mint láthatjuk, *N7* és *F2* esetében mindhárom sor 50% alatti értékben korrelál, az ő esetükben tehát igen alacsony fokú az összefüggés a mutatók alakulása között. A többi bemondónál viszont általában több mint 50%-os párhuzamot találunk a tempó és valamelyik mutató értékének viszonyában, többnyire ellentett előjellel. A legmagasabb értékű ellentett korreláció ilyen értelemben *N6*-nál észlelhető, ahol a zsúfoltsági mutató magasabb értékei állíthatók párhuzamba a tempó alacsonyabb értékeivel (és fordítva). Nála ugyanakkor a két mutató átlaga is 73%-os ellentett párhuzamot (illetve szimmetrikus tendenciát) mutat. Ebben az esetben tehát mondhatjuk, hogy számszerűen is kimutatható a telítettség és a zsúfoltság hatása az olvasási tempóra. De ugyancsak magas fokú (76%-os) szimmetria észlelhető *N1*-nél az olvasási tempó és a két mutató átlaga között, amiből arra következtethetünk, hogy nála mindkét paraméter együttes hatása váltja ki a tempó lassulását.

A hat bemondó közül viszont egyedül *F1*-nél található pozitív előjelű nagyjából 50%-os korreláció, mind a telítettségi, mind pedig az átlagértékek irányában, viszont a zsúfoltság tekintetében alig érzékelhető (4%-os) ellentett tendencia tapasztalható. Az adatok alapján azt is mondhatnánk tehát, hogy a szavak számának növekedése gyorsításra ösztönzi ezt a bemondót. Nála azonban az adatokból (4. grafikon) az is megfigyelhető, hogy lassan olvas: a tíz feltüntetett

tempóérték közül öt nem haladja meg a 12 Ákar/s sebességet, s egyéni átlagtempójára is ez jellemző, ugyanis annak az összes felolvasásra kiszámított középértéke csupán 11,99 Ákar/s-t tesz ki. (Viszonyításképpen ismételjük itt meg, hogy a két hangzó csoport abszolút értelemben vett minimális értékei közül a HANGK csoportban 11,12 Ákar/s, a HANG csoportban pedig 10,60 Ákar/s a legalacsonyabb kiszámított olvasási sebesség.) Az általában lassan, vontatottan olvasók esetében pedig csak némi gyorsítás töltheti be a kiemelés funkcióját, mert egy bizonyos határon túl már lassulni nem lehet.

Ha viszont tovább figyeljük a grafikonokat, észrevehetjük, hogy bár sok esetben a telítettség és a zsúfoltság magasabb értékei valóban alacsonyabb tempóértékkel állnak párhuzamban, ez korántsem általános érvényű tendencia. Van olyan eset is (mégpedig *FI*-nél figyelhető meg), hogy éppen a legmagasabb értékű egyedi telítettséggel (11,00 tsz/me), illetve telítettségi-zsúfoltsági átlagértékkel (7,00) áll párhuzamban a legmagasabb egyéni tempóérték is (14,67 Ákar/s). Ugyanakkor több esetben megfigyelhető, hogy a zsúfoltsági, a telítettségi és az átlag paraméter alacsony értékszínten történő torlódása magasabb tempóértékkel áll párhuzamban, ugyanakkor a paraméterek értékének távolodása alacsonyabb tempóértékkel kapcsolódik, nyilván mert a telítettségi és a szerkesztett zsúfoltsági mutatók értékbeli egyezése arra utal, hogy a mondat egység általában nem tagolódhat több mondatfunkciós tömbre. Viszont amikor a telítettségi mutató lényegesen nagyobb a szerkezetek zsúfoltsági mutatójánál, elvben több mondatfunkciós szintagma férhet bele, melynek tagolása lassuláshoz vezethet.

Mindebből pedig következik, hogy valóban léteznek olyan esetek, melyekben a telítettség és a zsúfoltság tempóbefolyásoló hatása csupán az átlagértékeket alapul véve is kvantitatív módon kimutatható. Ez a módszer azonban elsősorban ugyanazon személy produkcióján belül képzeltethető el. Ha ugyanis a felmérést kiterjesztjük a teljes szövegcsoporthoz, ahol több bemondó teljesítménye is szerepel, a független változók száma meghatározódik, és a viszonyítás ellehetetlenül. Így ha a két hangzó csoportra kiterjesztve végezzük el az előbbi korrelációt, a következő eredményt kapjuk:

4. táblázat

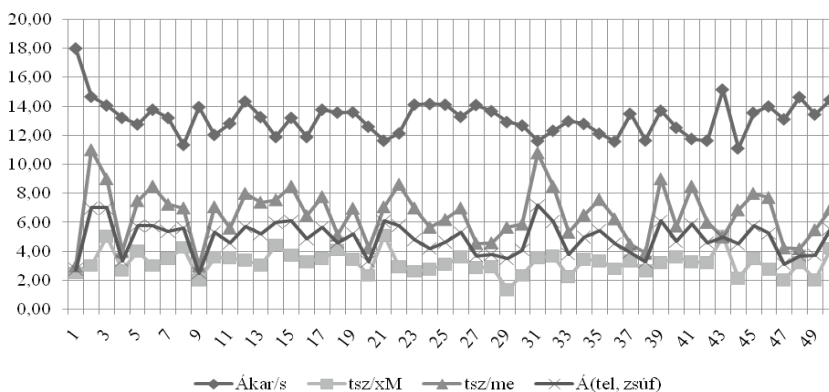
	tel	zsúf	Á
HANGK	-0,24	-0,06	-0,21
HANG	0,19	0,12	0,18

Mint láthatjuk, a korreláció eredményeiben teljesen ellentétes előjelű és nem túl magas fokú egyezési tendencia észlelhető a két csoportban. Mindkét esetben azonban a felolvasások mintegy ötöd részénél mégiscsak létezik némi összefü-

gés, mégpedig a telítettségi és az átlag mutatók irányában. Azzal, hogy a korábbi gyűjtés anyagában a mutatók értékének a növekedése a tempó lassulásával korrelál, míg az újabb csoportnál ennek pont a fordítottja érvényesül: a telítettség és a zsúfoltság növekedése tempógyorsulással társul. Ez azonban avval az észrevétellel is összefügg, miszerint az újabb gyűjtés anyagában egyébként is általában a tempógyorsulás jelei fedezhetők föl, s ez a 7. és 8. grafikonon is, az olvasási tempó (Ákar/s) vonulatának intervallumából világosan észlelhető: míg a HANGK csoportnál az értékek alig néhány helyen lépik át a 14,00 Ákar/s-ot, addig a HANG grafikonján nagyobb részét 15,00 Ákar/s körül gyülekeznek.

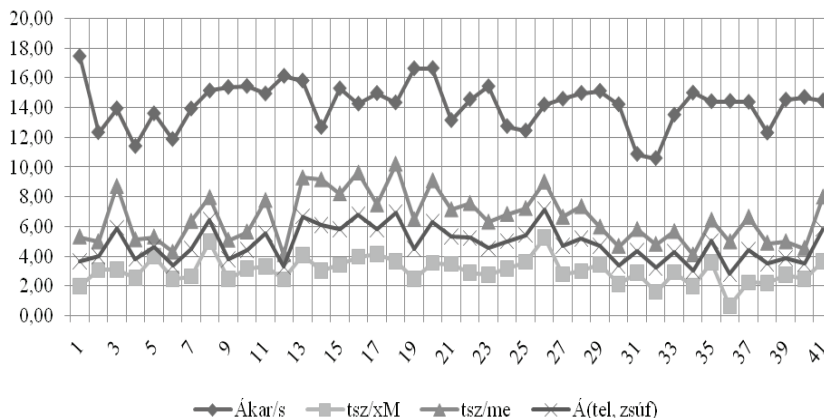
7. grafikon

A telítettség és zsúfoltság hatása az egyéni olvasási tempóra (HANGK)

8. grafikon

A telítettség és zsúfoltság hatása az egyéni olvasási tempóra (HANG)

Egyébként a két grafikon értékei között néhol markánsan kitűnik a telítettség mutatók magasabb, illetve a tempó alacsonyabb értékeinek egybeesése – ez pl. a HANGK csoport grafikonjának 31. vízszintes beosztásánál a legszembe-tűnőbb. Ez a csúcspodás a csoport 18-as számú szövegére vonatkozik, ahol a szöveget alkotó, összesen hét mondategészből kettő kétagú, a többi viszont egyszerű bővített mondat, átlagban 10,79 tsz/me-nyi telítettséggel (egyik közülük 19 tartalmaz szóból épül fel). Ugyanebben a szövegben a szerkezetes mondatfunkciós részek zsúfoltsága 3,56 tsz/xM, felolvasásának átlagtempója pedig 11,63 Ákar/s, ugyanakkor a csoport összes egyedi átlagának középértéke 13,18 Ákar/s-ot tesz ki. A felolvasás tempója ezek szerint az átlagnál 1,55 Ákar/s-mal lassúbb, a csoportra kiszámított minimális, 11,12 Ákar/s-nál azonban 0,51 Ákar/s-mal gyorsabb.³

Másutt a tempó és a telítettség-zsúfoltsági paraméterek értékeinek extrém eltávolodása is szemmel láthatóan manifesztálódik a grafikonokon – pl. mindkét szövegcsoporthoz a grafikon legelső vízszintes beosztása feletti értékeknél, ahol a tempó mindkét esetben a 18,00 Ákar/s felé közelít (HANGK: 17,99 Ákar/s; HANG: 17,45 Ákar/s), a telítettség mutató értéke viszont (a másik két paraméterhez hasonlóan) a legelső határértékét érinti, vagy közelíti meg (HANGK: 3,00 tsz/me; HANG: 5,33 tsz/me).⁴ Egyébként mindkét szövegrészletre jellemző, hogy párban, váltakozva felolvasott, rövidebb kezdőszekvenciákról van szó (HANGK1: 2 ME, 2me, 6 tsz, 3,00 tsz/me; HANG1: 1 ME, 3me, 16 tsz, 5,33 tsz/me), melyek mondat szerkezetükön kívül rövidségükkel és pozíciójukkal is befolyásolhatják a tempót. – Mint ugyanis ebben a fejezetben említettük, Olasz Gábor szerint „a közlemény elejét a beszélők a rájuk jellemző átlagos artikulációs tempónál magasabb értékkel, azaz gyorsabban indítják”, ha pedig „hangsúlyozott szóval kezdődik a mondat, akkor ez különösen jellemző lesz” (OLASZY 2007).

Legtöbb esetben azonban, mint látható, a paraméterek és az olvasási tempó értékei között nem mutatható ki a fentiekhez hasonló egyértelmű kvantitatív viszony. Ez esetben azonban annak pusztán ténye, hogy akár az esetek ötöd részénél is észlelhető ilyen fajta reláció, igazolja a feltevést, hogy a mondat-egységek belső szerkezetének bonyolultsága igenis hatással van az írott szöveg hangos megszólaltatására, s ezáltal az információ átadásának hatékonyságára, kommunikativitára is.

Ugyanakkor ezeknek a mutatóknak a relációja a felolvasás közben elkövetett hangsúlyeltolódásoknak, téves dallamoknak a gyakoriságával a vizsgált csoportokban hasonló módszerrel nem igazolható.

³ Ez ugyanaz az értékkitűzés, melyet a 6. (F9-re vonatkozó) grafikonon figyelhetünk meg, a grafikon 8. vízszintes beosztása felett.

⁴ A telítettség minimális csoportértékei: HANGK: 3,00 tsz/me; HANG: 4,11 tsz/me.

KONKLÚZIÓ

A mondat szerkezet mondatszint alatti bonyolultsága (telítettsége és zsúfoltsága) sok esetben számszerűen is kimutatható módon befolyásolja a bemondók felolvasási tempóját: az esetek egy részében lelassítja, míg más esetekben éppenséggel gyorsítja, attól függően, hogy a bemondó – egyéniségétől függően – miképpen próbál túljutni a szöveg támasztotta szerkezeti nehézségeken. Ez viszont mindenképpen igazolja annak szükségességét, hogy az informatív szövegek szerkesztői tudatosítsák a nyomtatott, olvasásra szánt, illetve a rádióban, televízióban felolvasott, auditív befogadásra szánt szövegek szerkezetének kommunikatív ismérveit és követelményeit.

IRODALOM

- BAKOS József 1983. Felolvasásra és előadásra szánt szövegek alkotása, értelmezése és hangosítása. = Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 5–14.
- DEME László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- DEME László 1973. A bemondói munka mondatfonetikai kérdéseiről. = Wacha Imre (szerk.): *A rádióbemondó beszéde*. MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja, Budapest, 71–101.
- DEME László 1979. Grammatikai képlet és akusztikai képlet kapcsolatához. *Magyar Fonetikai Füzetek*, 3., 7–13.
- DEME László 1983. A szöveg és a szövegegység néhány jellemzője. = Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 31–60.
- ELEKFI László – WACHA Imre 2003. *Az értelmes beszéd hangzása*. Szemimpex Kiadó, Budapest
- GÓSY Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris, Budapest
- LACZKÓ Mária 1993. A tempó és a szünet viszonya a hangos olvasásban. = Gósy Mária – Siptár Péter (szerk.): *Beszédkutatás*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 185–193.
- OLASZGY Gábor 2007. Beszédstratégiák a prozódia tükrében. *Magyar Tudomány*, 2007/01. 58.; URL:<<http://www.matud.iif.hu/07jan/15.html>
- PÁSZTOR KICSI Mária 2002a. Sajtószövegek hírértéke nyelvi formájuk függvényében. *Hungarológiai Közlemények*, 4., 70–75.
- PÁSZTOR KICSI Mária 2003. Aktuális tagolás–intonáció. (A bemondói szövegolvasás információs jellemzői). *Hungarológiai Közlemények*, 2., 121–129.
- PÁSZTOR KICSI Mária 2005. A médiaszövegek aktuális tagolásának kvantitatív vizsgálata. *Tanulmányok*, 38., 133–143.
- PÁSZTOR KICSI Mária 2007. Vajdasági magyar médiaszövegek mondat szerkesztésének összehasonlító kvantitatív elemzése. *Hungarológiai Közlemények*, 2., 71–85.
- PÁSZTOR KICSI Mária 2008. A mondat szerkesztés kvalitatív és kvantitatív összefüggései, valamint azok kihatása a funkcionális perspektívára. *Hungarológiai Közlemények*, 4., 74–90.

- WACHA Imre 1973 (szerk.). *A rádióbemondó beszéde*. MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja, Budapest
- WACHA Imre 1973a. A bemondói beszéd akusztikumának stílusgondjairól. = Wacha Imre (szerk.): *A rádióbemondó beszéde*. MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja, Budapest, 103–170.
- WACHA Imre 1974. *Az elhangzó beszéd főbb akusztikus stílus kategóriáiról*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok X., Akadémiai Kiadó, Budapest; 203–216.
- WACHA Imre 1994. Norma és/vagy kommunikativitás. = Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.): *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. *Linguistica, Series A, Studia et dissertationes* 16., MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 31–42.
- WACHA Imre 1994a. A tömegtájékoztató műfajok. = *A korszerű retorika alapjai II*. Szemimpex Kiadó, Budapest, 146–216.
- WACHA Imre 1999. *A szöveg és hangzása*. Cikkek, tanulmányok a beszédről. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár
- WACHA Imre 1999a. Gondolatok a rádióhírek nyelvéről és kommunikativitásáról. = Uő: *A szöveg és hangzása*. Cikkek, tanulmányok a beszédről. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 233–275.
- WACHA Imre 1999b. Gondolatok a retorikának, valamint a „segéd- és határtudományoknak” kapcsolatairól, a retorika kompetenciájáról. = Uő: *A szöveg és hangzása*. Cikkek, tanulmányok a beszédről. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 294–315.

Sentence Formation and Pace

The paper examines the way that the features of sentence formation in informative texts broadcast in radio and television news programs influence the communicability of the analyzed pieces, as well as the pace of the presenters' reading. From this standpoint, the author takes a specific look at sentence density and fullness, considering that the number of lexical words per one sentence entity or phrase can present a significant problem when the presenter wants to group (i.e. stress) the given structural entities in a meaningful way. Comparing the features of sentence structure and the measured time values of the examined recordings leads to the conclusion that higher density and fullness of sentences lead to faster reading in one group of presenters, as opposed to slower reading in the other.

Keywords: informative texts, communicability, sentence structure, fullness, density, pace of reading

Romoda Renáta

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
∴ r.reni89@gmail.com

ORVOSI MAGATARTÁS ÉS REFLEXIÓK MUNK ARTÚR IRODALMI MUNKÁSSÁGÁBAN

Medical Conduct and Reflections in Artúr Munk's Literary Works

A vajdasági magyar irodalom csak szűk körben ismert szerzője Munk Artúr. Nagy íróvá lett barátai mellett munkássága az idők folyamán feledésbe merült. Az első világháborús regényeket ma már kevesen olvassák, így Munk írásait is egyre kevesebben veszik kezükbe, pedig a szerző teljesen saját tapasztalataira hagyatkozva írta műveit. Katonaorvosként megjárta az orosz frontot, s éveket töltött fogságban. A tanulmány orvosi pályáját előtérbe állítva foglalkozik műveivel, életútját végigkísérve, szabadkai diákéveitől, Adyval és Csáthtal való személyes és orvosi kapcsolatán át, a háborús időkhöz keresztül, hazatéréséig és haláláig.

Kulcsszavak: orvos, Ady Endre, hajó, világháború, katona, elhivatottság, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, regény

ÉLETE ÉS PÁLYAKEZDÉSE

1886. május 25-én született Szabadkán nem vallásos zsidó polgárcsaládban. Az elemi iskolát és gimnáziumot szülővárosában végezte. Tízéves korában vette magához nagyanyja az árván maradt fiút, s igen nagy szegénységben nevelte.

Később híressé vált diáktársaival – mint Kosztolányi Dezső s annak unokatestvére, Brenner József, akit ma Csáth Gézaként ismerhetünk – dolgozott a *Bácskai Hírlap* szerkesztőségében, ahol csatlakozott hozzájuk a náluk két évvel idősebb Havas Emil. Együtt írták folytatásokban *A repülő Vucsidol* című művet, mely a sci-fi-szerű satirikus kisregény ősenek is tekinthető.¹ Bori Imre szerint a várost repülő csodájával felkavaró főhőst Munk alkotta meg, mivel neki volt legtöbb érzéke a humorhoz; Csáth műveire inkább a groteszk tragikum jellemző (BORI 1981: 235). A XII. folytatás után a regény hirtelen megszakadt, mert két szerzője, Csáth és Munk a pesti orvosi egyetemen folytatják tanulmányaikat. Havas Emil ugyan Szabadkán maradt, de nem folytatta a művet. A regény önálló formában csak 1980-ban jelent meg.

¹ Csáth Géza, Havas Emil, Munk Artúr: *A repülő Vucsidol*. Szabadka, 1978, Budapest, 1980

A *Bácskai Hírlap* mellett a *Szabadkai Közlöny*, a *Bácsmegyei Napló* és a *Bácsorszag* is közli írásait. Tárcákat, röpke dialógusokat, párbeszédese humorreszkeket írt az ekkor tizennyolc éves ifjú, melyeknek legtöbbször helyzet- és alaktanulmány.

Saját bevallása szerint diákkorában a világ minden kincséért sem érintett volna hullát, s mégis az orvosi pályát választotta. Legvalószínűbb, hogy azért, mert legjobb barátja, osztálytársa, Csáth Géza is orvosnak készült. A két jó barátot tizenkilenc éves korukban Kosztolányi vitte a *Budapesti Napló*hoz. Csáth zenekritikákat, Munk tárcákat, humorreszkeket írt a lap számára. Itt kapták az első tisztességes honoráriumukat. A lap szerkesztői Kabos Ede és Bíró Lajos voltak. Utóbbit Munk korábbról is ismerte, hisz annak öccse, János, évekig dolgozott a szabadkai *Bácskai Hírlap*nál. Cikkei ekkor egy időben jelentek meg Szabadkán és Pesten, bár a hazai honorárium jóval csekélyebb volt. Kabos Edét *Vér* című novellájával sikerült meggyőznie. Ezekben az időkben kezdődött az első igazi munkásmozgalom, s Munk néhány tanulságos s provokatív „állatmeséje” ekkor jelent meg a *Pesti Napló*ban.

Kosztolányi a *Budapesti Napló* belső munkatársa lett, s itt találkozott Munk többek között Jászi Oszkárral és Ady Endrével is. Munk és Csáth többször kisebb vitába keveredett Kosztolányival, aki nem kedvelte Adyt. Talán mert benne találta meg vetélytársát, s ő inkább Karinthy Frigyes és Somlyó Zoltán barátságát kereste. Munk véleménye szerint: „A legfőbb baj abban rejlett, hogy a magyar középosztály nem értette meg Adyt, aki felrúgta a század elején a régi versformákat, valami egészen újat alkotott. Bűnéül rótták, hogy megtagadta osztályát, forradalmár, internacionalista, istentagadó, pogány volt. Kora valósággal gyűlölte Adyt, kinevette, kigúnyolta legszebb alkotásait. Amikor mi, Ady lelkes hívei, nagyobb társaságban Ady verseit ismertettük, rendszerint kinevettek, kigúnyoltak bennünket is” (MUNK 1956: 21).

A SZANATÓRIUM ÉS ADY

Az orvosi diploma megszerzése után mint cselédkönyves orvos dolgozott a budapesti János Kórházban. Ezért fizetés nem járt. Egy véletlen szerencse folytán alorvosi állást kapott a kórházzal szomszédos Városmajor Szanatóriumában, ahol délutánonként dolgozott. Itt a fizetésen kívül lakást és ételt is kapott.

Ennek a sanatóriumnak a betege volt ekkor Ady Endre. Barátja, Hatvany Lajos helyezte itt el elvonókúrára. 1912 februárjától nyár végéig, majd 1913 augusztusában ismét itt kezelték. A költő az alkoholt és a nikotint minimálisra mérséklő komoly kúrát tartott, kezelőorvosa dr. Schmidt Ferenc volt. Verseken kívül rendszeresen írt leveleket ismerőseinek titkos kúrájáról, hogylétéről:

„Kedves Lacim!

Szomorú szanatóriumi fogságomból szeretettel köszöntlek...

Három hete vagyok már itt, s vagy hét-nyolc hétig kell még itt maradnom. Egyelőre biztató javulást konstatalok magam is, a doktorok is, de hogy az ilyen ütemű gyógyulás meddig fog tartani: nem tudom...” (ADY: HATVANY LAJOSNAK 1912. március 18.: 339).

„Kedves, kis húgom, Bertuka,

több mint három hete fekszem egy kis szanatóriumban. Az utolsó előtti lépésnél megfogtam magamat, s kimondtam: hogy megpróbálom a gyógyulást. Egy kedves professzor s még három orvos rohant meg kissé már túlságos buzgalommal. Különösen az első tíz nap volt szörnyű, szinte tébolyító. Ma már kezdek bizakodva nézdegni, tervezni...

Én itt titokban vagyok, két-három emberemen kívül senki se tudja hollétemet. A Nyugat-tól az öcsém szokta leveleimet elhozni...” (ADY: BONCZA BERTÁNAK 1912: 339).

A klinikán ismerkedett meg Bisztriczky Józsefné Csutak Médivel, a „remegő kézből habzó serleggel”, egy aradi férjes nővel, jövőjének „kikedvelt asszonyával”. A nő ihlette az Ada-verseket: (*Hűség aranyos kora, Imádság a csalásért, Az ismeretlen Ada, Adának, Kérdés kék szemekhez* stb.).

„Hadd nevezlek téged Adának,
Nevem olvasztván és neved,
E titkos, drága asszony-névvvel
Ne tudják
Soha, hogy én kit keresztelek.”
(*Hűség aranyos kora*)

Ady Lajos szerint *A magunk szerelme* kötet *Imádság a csalásért* ciklusának legtöbb verse Adához és egy meg nem nevezett lányhoz íródott. A költő életében a „robajos viharok elültek”, s az új szerelmekben a „csöndes, tiszta, derűs” eget találja meg, a „béke és boldog áhítat” óráit.

A Léda-szerelem ekkor ért véget. Ady élete e ponton kisiklott, s talán a versei miatt ért támadások is hozzájárultak az élvezetek halmozásához, amik a függőségbe taszították őt. De lehet, ezek a csalódások térítették a helyes útra, s beláttatták a költővel, segítségre van szüksége. Annyi bizonyos, újabb szerelemre vágyott, kereste a nők kegyeit, ezért ostromolta még a kezeléseket idején, a kórházban is a női szíveket, levelekben és versekben is.

Ady, Munk megállapítása szerint, eleinte fegyelmezetlenül viselkedett. Az estéket a szanatóriumon kívül töltötte, kocsmákban iszogatót, bolyongott a városban, s csak hajnalban tért vissza, általában ittasan.

„Népszerűtlenségének csúcspontját élte meg a nagy költő. Talán bánatát fojtotta alkoholba... A kertrenéző társalgó egyik intim asztalánál írt néha verset. Ritkán látogatta vendég. Hatvanyn kívül Révész Béla, Bíró Lajos, Reinitz Béla és az örök bohém Téglás mester érdeklődtek néha hogyléte felől” (MUNK 1956: 42).

A HAJÓORVOS MUNK

Kitűnő angol nyelvismeretének köszönhetően Munk alkalmat kapott, hogy hajóorvos válhasson belőle. Így kerül a Saxonia nevű hajóra. Kolerajárvány tör ki egy alkalommal, így orvosi teendői nagyarányban megnöttek. Sokan meghaltak a veszélyes fertőző betegségben, miután pedig kikötöttek, az életben maradtakra a járvány elmúlásáig kéthetes vesztegzár várt. A „halálhajón” való utazás kedvét szegte. Kerülve a vizet, kisebb szünetet tartva, Párizsba utazik orvosi gyakorlatra. A város elbűvölte. Ezután mégis ismét enged a víz és nem utolsósorban a nagy kereset csábításának, s így kerül a Fiume és New York között közlekedő óceánjáróra, a Carpathiára, mely elsőként sietett a Titanic-tragédia színhelyére, hogy mentse az utasokat.

„Hajnali két órakor a steward kopogott ajtómon:

– Alarm! Alarm!... Mindenki a fedélzetre!...

[...]

Marconi-tisztünk S.O.S. jeleket fogott fel a Titanicról, a White Star Line új luksushajójáról.

A Carpathia irányt változtatott: kelet helyett északra fordult.

[...]

Hat óra volt, amikor hajónk megközelítette az első három mentőcsónakot.

A Titanic eltűnt.

Mély megdöbbenéssel állapítottuk meg, hogy a mentőcsónakok félig üresen közeledtek felénk.

[...]

Csakhamar megtelt a Carpathia fedélzete didergő, síró asszonyokkal és gyermekekkel.

[...]

Orvosi munka csak annyi volt, hogy segítettünk a hajótöröttek ellátása körül.

[...]

Másfélezer ember lelte halálát a hullámsírban.

[...]

Hajóm, – legkedvesebb hajóm, – a Carpathia, amelynek fedélzetén olyan felejthetetlen heteket töltöttem...” (MUNK 1956: 101–109).

Objektív szemlélője volt a tragédiának, aki bár együttértett a körülötte szenvedőkkel, orvosként nem hagyta magát sodródni a fájdalom árjával. A kataszt-

rófa bármily megrázó és szívszorító az író tollából, gyorsan átfut az ember tudatán, az okok magyarázatával inkább mint egy tényfeltáró tanulmány marad meg az emlékezetben. Mégis hagy valami fájdalmas érzést, s megvetést a gondatlan emberek, a sorozatos hibák elkövetői iránt.

Miután a Carpathia kikötött Fiumében, Munkot az Al-Dunára rendelték ki kolera-orvosnak, mivel a Saxonia egyik útján már kezelt kolerás betegeket.

A HÁBORÚBAN

1914-ben, a világháború kitörésekor, a totális mozgósítás után az egyik gyalogezred orvos-főhadnagya, a *Ludwig Baka* című tábori újság szerkesztője.

1917. július 8-án fogságba esik a Monarchia 65. gyalogezredének egyik előretolt zászlóaljánál, s hadifogolyként kerül Szibériába. Itt válik igazi íróvá. Ezekről az időkről emlékezik meg *A nagy káder* című regénye, melyben egy pleni feljegyzéseit olvashatjuk a forradalmi Oroszországról (MUNK 1930: 3).

Négyéves fogság után térhetett haza Szabadkára, de immár nem egyedül, orosz feleségével és kisfiával.

A háborúban nagy szükség van a szerencsére, mikor az ember látja, körülötte egyre csak fogynak a társak, barátok, ismerősök, kényszeredetten átadva magukat a hősi halálnak. Munk Artúrt egyáltalán nem nevezhetnének gyávának, nem saját „hibájából”, vagy gyávaságból maradt életben, csak a szerencse csillaga állt mellé, ami több ezer embernek nem adatott meg a szörnyűséges harcokban.

A legkétségbeejtőbb helyzetekben is hű maradt hivatásához és a rászoruló emberekhez. Mikor mindenki futott, ő maradt. Dolgozott. Ha egy felettesnek volt rá szüksége, kiment hozzá a harctérre, golyók repkedtek körülötte, ő mégis ment. Félelmet nem ismerve, életét kockáztatva is kiállt betegei mellett, nem hagyhatta őket sorsukra, azt nem is viselte volna el lelkiismerete. Bírálóan írt mindig a harcok alól magukat kihúzó katonákról, szinte megvetéssel, szatirikus humorát kihasználva rántja le a leplet. A cserbenhagyás, a kötelességek alóli kibúvás nem volt az ő stílusa.

„A visszavonulás ellensége a kolera is. A rosszul táplált és rosszul elkvártélyozott emberek között kiüt a kolera.

[...]

Igen sokat szenvedtünk a hidegtől. Nekem, mint orvosnak külön mellékfoglalkozás jutott. Össze kellett szednünk a kolerásokat.

[...]

A lövészárkokat nekem naponta végig kellett jánom, délelőtt, mert typhus volt az ezredben. Sőt flecktyphus is.

Az út, amely a lövészárkokhoz vezetett, egy körülbelül 300 lépésnyi darabon teljesen szabadon feküdt, ahová az oroszok kényük kedvük szerint löttek. Nem

egyszer porzott fel előttem a hó – február lévén – amint mentem a lövészárók felé” (MUNK 1999: 24–25, 34).

Örömet okoz a hónapok óta a fronton szolgáló katonarvosnak egy főorvosi kinevezés, de Munk tudott örülni a kis dolgoknak is, egy kellemes társaságban eltöltött estének, egy jobb lakomának, disznótornak, a szépen kivilágított városoknak is. A kis dolgok néha óriásivá nőnek, ha az ember rájön, mik is a valódi értékek. Leginkább azt becsülte, hogy él. Ő ezt is meg tudta becsülni. Tudta, az élet nagy kincs. Gondolatai nem csak a szenvedések, nélkülözések, a holnap nyomorúságának talánya körül keringtek, bízott a jobb jövőben, és érezve az elmúlás, a halál nyomasztó terhét a bűzös, puszkaporos levegőben, megbecsült mindent, mitől szíve gyorsabban kezdett dobogni. Talán nem is mert szemrehányást tenni a Sorsnak, ki addig megvédte őt a porrá válástól. És habár veszteségek, nélkülözés és szenvedések árán, de túlélte a háborút. Tanult tévedéseiből, s más emberekből is, nem követte el kétszer ugyanazt a hibát, s odafigyelve másokra, okulhatott az ő botlásaikból is. Megküzdött életéért.

CSÁTH ÉS A MESTERSÉGES GYÖNYÖR

Az orvosi diploma átvétele után, 1912-ben, Csáthtal szétváltak útjaik. Csáth ekkor már befutott novellista és zenekritikus a *Nyugat*-ban. A századforduló felfogása szerint az abnormalitás, az alkoholizmus, az idegbajok és a betegségek általában, a normáktól való eltérés a zsenik kiváltsága. Ez a felfogás uralkodik Ady és Csáth életében és művészetében is. Az örült zsenik kultusza él ekkor. Csáth szárnyaló fantáziáját még színesebbé tette morfinfüggősége, mely egyre csak a pusztulásba taszította a kitűnő író. Saját bevallása szerint azért nyúlt először a szerhez, hogy megfeleljen diagnosztizált betegségéről. A felfogás, hogy a betegségekkel való félelem egyik indoka lehet az önpusztításnak, szintén a kor egyik eszméje. „Valójában az történt, hogy már ekkor menekült »A varázsló kertje« és a »Délutáni álmom« lélekjárásától, attól az ideges túlfűtöttségtől, melyet a morfiummal gyógyítani akart” (KOSZTOLÁNYI 1919: 1106). Csáth lassan és fokozatosan a mámor rabságába került, ahonnan egy idő után már nem tudott szabadulni. „Egyrészt az unalom az üres fürdőn, másrészt az aggodalom az orvosi siker, karrier miatt és a biztos, nyugodt fellépés elérésének vágya vitte rá, hogy abba ne hagyjam” (CSÁTH 1989: 120). Filozófiája a totalitás, a teljes élet elérésének eszméjéhez kapcsolódott. Az ópium egy más világba repítette, ahol a kiteljesedés már nem tűnt olyan lehetetlennek, mint a való életben. A nagy titkokat, az igazságot, a szavak mögötti rejtelmet kereste, amiket a bódult gyönyörben vélt megtalálni. Ahelyett, hogy a munkának rendelte volna alá magát, vagy az alkotás gyötrelmeinek, szorongásának, mely a teljes élet hiányából adódott, a mesterséges gyönyörrel akarta megszüntetni. Munk ezzel szemben mindig

megmaradt a realitás talaján, s bár nem aratott akkora sikereket műveivel, mint jó barátja, élete végéig a tiszta elme hatalmát birtokolhatta. Csáthot egy idő után felemészttette a mérég. A morfium megsemmisítette érzékenységét, habár a művek miatti feszültséget sikerült megszüntetnie. Munk Artúrnak ezzel szemben nem volt szüksége a szerre orvosi és pszichológiai megfigyelések elvégzéséhez, mint annyi más szerzőnek. Nem is vágyott mindenáron a sikerre, nem az írói sikerek éltették. Kudarcot sem vallott, hisz a megélt események elég támpontot és témát szolgáltatnak írásaihoz. Élete nem volt viszontagságoktól mentes, de a legkilátástalanabb helyzetekben sem gyengült el. A megrázkódtatások után sem próbálta magát különböző szerekekkel gyógyítani, s a mámor bódult állapotába emelni lelkét, eszméjét s így egész lényét. Talán erős lelkiállapotának is köszönhető, hogy élete nem ért oly tragikus véget, mint diákkori legjobb barátjának. 1914-ben Csáth Gézárt is behívták frontszolgálatra, katonarvosnak, de szenvedélybetegsége és rossz idegállapota miatt sűrűn kellett szabadságotolni, 1917-ben pedig végleg leszerelték. Munk életének legmeghatározóbb élménye a frontszolgálat és fogsága, ahol munkáját lelkiismeretesen mindig elvégezte. Ő, Csáthtal ellentétben, teljes emberként volt jelen a háborúban mint katona és mint orvos.

ORVOS ÉS ÍRÓ

Nem tartozott a termékeny írók közé. Elsősorban orvos volt. Műveiben nem fektetett nagyobb hangsúlyt az orvosok munkájának, vagy életének leírására, de természetes, hogy az ő élethelyzeteiket tudta legjobban ábrázolni, hisz közéjük tartozott. Nem véletlen, hogy élete végéig műveiben megemlékezik azokról a nyomorúságos időkről, melyeket az orosz fronton töltött. Az első világháború eseményeivel és átélőivel foglalkozik, róluk ír. Élményeit és a világ sorsának alakulását is meghatározó háborús helyzeteket tartósítja, mitegy „az emlékezet fényképezőgépét elkattintva lerögzítette” (SZIRMAI 1956: 85).

Orosz fogságának élményeiből merítve fogalmazza meg *A nagy káder* című regényt 1921 után. Sokáig nem is gondol a mű kiadására, viszont az 1920-as évek végén megnő az érdeklődés a háborúról szóló irodalom iránt. A *Napló* néhány fejezetet tesz közzé, úgy vélték, hogy a viszonyok nem megfelelőek az egész mű közzétételére. Viszont megjelenik néhány mű a témában, s ekkor már érdemesnek látták megjelentetésre, 1929 őszén. A háborús regények fénykorukat élik ebben az időben, s Krúdy, Móricz, Móra, Tersánszky, Markovics Rodion, Remarque, Arnold Zweig is ír a témáról, mégis Munk adja meg a legteljesebb képet, mert ő át is élte mindazt, amit leírt, emlékeiből táplálta írását.

A *Bácsmegyei Napló* 1929. május 16-i számában így ír a műről, még megjelenése előtt:

„Munk Artúr könyve: emlékirat, nem regény, nem riport, hanem emlékirat, becsületesen megírt őszinte élmény. Túlzás és ferdítés nélkül...”

A *Nyugat* nagy kritikusa, Schöpflin Aladár így fogalmazott: „Annyi renga-teget írtak a forradalmi Oroszországról anélkül, hogy képet tudtak volna adni az egészről; Munk Artúr előadásában, éppen azért, mert nem kever bele ideológiát, s csak a tényeket mondja el, és az emberek helyzetét a tények forgatagában, feleletet kapunk arra a kérdésre, hogy éltek az emberek a forradalom alatt” (SCHÖPFLIN 1929: 649). A könyv fő érdemének Schöpflin azt tartja, hogy írójaja nem használja ki helyzetét, hogy írói mivoltával hasson, csupán a felsorakoztatott tényekkel éri el célját. Oroszországi feljegyzésekből született a mű, mely a hadifoglyok életét vázolja, érdekes mozzanatokkal, izgalmas történetekkel szól emberekről és szibériai tájakról. Alakjai is hadifoglyok.

„A *nagy káder* sikere az író-t ébresztette fel Munk Artúrban, s most már ambiciózusan valóban regényt készül írni...” (BORI 1981: 237). Már 1930 tavaszán felröppentek hírek az új műről, a *Napló* 1932 novemberében kezdi közölni, könyv alakban pedig 1933 tavaszán jelenik meg a regény, mely a „Hinterland regénye, a civilek, az alkalmatlanok és a lógósok háború elleni háborúját festi” (BORI 1981: 237), mint címe is mondja: A mögöttes országrész háborúja, a háborús korrupciók lexikonja, egy látlelet a hátszág eseményeiről. A kórtermeket járva alkotta meg hőseit. Igazából nem a háború érdekelte, hanem a háborúban résztvevők életét, a hadsereg viselkedését kísérte figyelemmel. Szenteleky Kornél szerint: „Fájdalmasan igaz annak az ostobán vakmerő magyar hadnagynak alakja is, akinek fél arcát viszi el a gránát, és igazak azok a nők is, akik kihasználják a háború bomlott erkölcsi rendjét, a halál árnyékában tobzódó nemiség, vöröskeresztes ápolónők, orvosok, szimuláns katonák, rossz illatú suta hadigazdagok” (SZENTELEKY 1933: 348). Olyasmit mutatott be, ami addig ismeretlen volt az olvasóknak. A fogolytáborok, lövészárkok, a katonakórházak vér- és halálszagú rejtett képeit ábrázolta. Rámutatott, miként vonják ki magukat a háborúból, akik megtehetik, s hárítják a felelősséget másokra. Összegyűjtötte a háború jeleneit, de nem hagyott ki egyetlen fontos mozzanatot sem.

Habár nem kapott rossz kritikákat, megjelenése után az író mégis csak mérsékelt sikerről beszélhetett.

1915. október 28-án, még a fronton, kapja tábori postán naplóját hűgától, Jolántól, melyben az élmények frissességében biztosítja az írott szó erejét a felejtés ellen.

„Hivatása volna, hogy magába szedje a háborús élményeim javát – valószínűleg – azzal a célzattal, hogy késő vénségemre legyen mit olvasni az unokáimnak” (MUNK 1999: 15).

Első oldalára egy latin közmondást jegyzett: Sors bona – nihil aliud,² mint egy életem áll ott, a múltra tekintve és bízva a jövőben.

Munk már praktizálásának kezdetekor sikereket ért el, s megtörtént, hogy megérzéseire támaszkodva mentett emberi életet. A kezdetektől ráérezett hivatására, és sikeresen gyógyított. „Az orvos élete olyan, mint a gyertyaláng: világít, de közben önmagát emészti el” (MUNK 1956: 479). Viszonylag kevés számú műve is azt igazolja, hogy hivatása és betegei mellett nem sok ideje maradt írásra. Inkább kedvtelésből vetette papírra gondolatait és emlékeit, mintsem tudatos írói mivoltát hangsúlyozva. Elsősorban orvos volt, hétköznapi ember, aki katonatársaival a háború végét várja. Számlálja a napokat szabadságáig, s találgatja a háború végének napját, hónapját, majd feladva a gyors befejezés reményét, az évet próbálja kitalálni. Remél és bízik. Ahogy minden ember a nyomorúságos időkben.

A bakák sorsa nem könnyű, melegben, hidegben, esőben, hóban, forróságban, szomjúságban, éhínségben tenni kell, amit elvárnak tőlük. Az orvosi hivatást választó ember nem engedheti meg magának az állandó szentimentalitást. Az orvosnak főleg akkor kell elhatárolnia magát az érző lénytől, s az emberre csak mint organizmusra gondolnia, mikor mindenki más elérzékenyül. Aki katona és orvos is, az tanulja meg leghamarabb érzéseit elvonatkoztatni a látott emberek fájdalmas szenvedésétől, és csak a gyógyításra koncentrálni. Hisz a háborúban ezrével hálnak az emberek, s százszámra akadnak haldoklók, akiken segíteni már nem lehet, s a gyógyító nem állhat meg egy-egy embert sajnálni, folytatnia kell az orvoslást, s menteni azokat, akik számára még maradt remény. Munk teljesítette feladatait, a legnagyobb viszontagságok közepette is, ami nemcsak katonai, de orvosi munkálatokból is állt. Tudta, mire esküdött fel, s miért van épp akkor éppen ott. Hippokratészi esküjéhez híven és legjobb tudása szerint gyógyított. Egyébként „...mindenki úgy ismerte, hogy legkedvesebb alanya az ember” (LÉVAY 1982: 155), bármely nemzethez tartozott is, fogoly, katona vagy civil volt a rászoruló. Soha nem tagadta meg önmagát, s elveit sem. Hivatásából adódóan sem ítélkezett, csak szolgálatot teljesített, ami az orvos számára egyet jelent esküjének megtartásával, s mint ember is a sors kegyeire bízva magát reméli a boldog végkimenetelt, ahogy a beteg is bízik gyógyulásában.

HAZATÉRÉSE UTÁN

A két világháború között orvosként dolgozik, közben a *Bácsmegyei Napló* szerkesztőségében is megtalálta helyét, ahol az Orvosi dolgok című rovatot szerkesztette, hódolva hivatásának és kedvelt elfoglaltságának, az írásnak is.

---

² Jó szerencse – semmi egyéb.

A harmincas években novellákat írt. Régi barátjáról, Kosztolányi Dezsőről is megemlékezett, betegségét és haláltusáját megírva.

Halála után, 1961-ben jelent meg *Bácskai lakodalom* című regénye.

A betegek szokásos hálamondatát Munk Artúr is jól ismerte, s ezen címmel jelentette meg életrajzi regényét: *Köszönöm addig is...* A mű posztumusz kötetként 1956-ban jelent meg. Egy élet szenvedésekkel, fogságban töltött évekkkel, a megtalált boldogság s a szürke hétköznapok valósága mind benne van, mégsem altat, inkább elgondolkodtat. Nem bölcseleti értekezés, mégis egy sokat megélt, bölcs ember szavai, aki két lábbal áll a földön, s kinek tanácsait, ha nem is fogadjuk meg, azért elgondolkodhatunk rajtuk.

Munk Artúr 1955. május 8-án hunyt el hosszú betegeskedés után szülővárosában, Szabadkán, „porvárosban”, amit annyira szeretett.

Temetésén a Szabadkai Írók Klubja nevében Kvazimodo Braun István mondott búcsúbeszédet.

„Tudtad, hogy az író nem halhat meg, tudtad, hogy nem halhatsz meg, mert sok évtized fog még elmúlni és a betűt olvasó emberek tömkelege, a régi újságok papírlapjain, könyveid fedőlappjain ott találja a jelzést, hogy írta, Munk Artúr” (BRAUN 1955: 945).

IRODALOM

ADY *Endre levelei*, szerk.: Belia György, 1956.

<http://mek.niif.hu/06000/06054/06054.htm>

http://www.nagyitas.hu/common/main.php?pgid=cikk&cikk_id=95

<http://mek.niif.hu/00500/00588/html/versek08.htm>

<http://www.scribd.com/doc/25837936/Ady-Endre-osszes-koltemenyei-Meg-nem-jelent-versek>

BORI Imre 1981. Utószó = Munk Artúr: *A hinterland*. Forum, Újvidék

BORI Imre 1998. *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum, Újvidék

BRAUN István 1955. Munk Artúr – halotti búcsúztató = *Híd*, 1955/12.

CSÁTH Géza 1989. *Napló (1912–1913)*. Babits Kiadó, Szekszárd

GEROLD László 2001. *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum, Újvidék

HÓDI Éva 1987. „Ó vad szerelmese az örült morfiumnak”, („Kortársunk” – Csáth) = *Üzenet*, 1987/1–3.

HÓDI Sándor 1987. Vágy és realitás (A pszichotikus konfliktus Csáth életében és munkáiban) = *Üzenet*, 1987/1–3.

KOSZTOLÁNYI Dezső 1919. Csáth Géza betegségéről és haláláról = *Nyugat*, 1919/16–17.

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00271/08036.htm>

LÉVAY Endre 1982. Jugoszláviai magyar regénykönyvtár = *Üzenet*, 1982/3.

LÉVAY Endre 1985. Harminc éve hunyt el Munk Artúr (1886–1955) = *Üzenet*, 1985/11.

MUNK Artúr 1930. *A nagy káder*. Pantheon, Budapest

MUNK Artúr 1956. *Köszönöm addig is...* Minerva, Szabadka

MUNK Artúr 1981. *A hinterland*. Forum, Újvidék

MUNK Artúr 1999. *Napló 1915–1916*. Életjel, Szabadka

- SCHÖPFLIN Aladár 1929. Hadifogoly-könyvek = *Nyugat*, 1929/22–23.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- SZÁLLÁSI Árpád 1998. Magyar orvosíró és az orosz forradalom – Munk Artúr (1886–1955)
= *Magyar írók orvosai és a magyar orvosírók*. Magyar Tudománytörténeti Intézet
http://mek.oszk.hu/05400/05439/pdf/Szallasi_MunkA_orszforr.pdf
- SZENTELEKY Kornél 1933. Munk Artúr: A hinterland = *Kalangya*, 1933/5.
http://dda.vmmi.org/kal1933_05_20
- SZIRMAI Károly 1956. A nagy káder írója = *Híd*, 1956. (84–88)
- VAJDA Gábor 1982. Árnyoldalak = *Híd*, 1982/5.

Medical Conduct and Reflections in Artúr Munk's Literary Works

As a Hungarian writer in Vojvodina, Artúr Munk is known only to a very small circle of readers. His works have by time fallen into oblivion beside his highly accomplished fellow writers and friends. Novels on World War I are scarcely read today, therefore Munk's works have also come to raise less and less interest, although the writer based his works completely on his own personal experiences. As a military doctor, he served on the Russian front, and he spent several years as a war prisoner. The paper examines Munk's works from the standpoint of his medical career, following the course of his life from his student years in Szabadka, personal and medical professional relations with Ady and Csáth, through wartime, his return home, until his death.

Keywords: doctor, Endre Ady, ship, World War, soldier, professional calling, Géza Csáth, Dezső Kosztolányi, novel

Törteli Telek Márta

A SZÉPHALMI MESTER

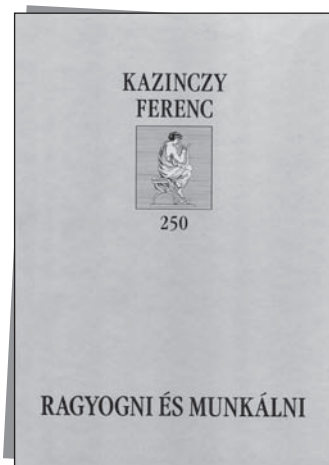
The master of Széphalom

Debreczeni Attila – Gönczy Monika szerk. *Ragyogni és munkálni*. Kultúra-tudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010

A Kazinczy-émlékévben, az író születésének 250. évfordulójának évében több monográfia, számos tanulmánykötet, tematikus folyóiratszám és szövegkiadás jelent meg. Kazinczy kapcsán az irodalomtörténet-írásban megszokott témák mellé csatlakoztak eddig elhanyagolt vagy nem is nagyon érintett vizsgálati körök. Mindez természetesen nemcsak tematikai újdonságot jelent, ugyanis a témák megkívánták a megközelítések és módszerek terén is az innovációt, a szokatlan nézőpontok alkalmazását. Összességében a legjelentősebb hozadék, hogy a régóta meglévő felismerés, mely szerint Kazinczy életműve olyannyira a különböző művészeti ágak határterületein mozog, hogy megközelítésében szükséges az interdiszciplinaritás, szélesebb körben elkezdett a szakirodalmi gyakorlatban is működni.

Ilyen interdiszciplináris jellegű a jelen tanulmánykötet is. A tanulmányok első változatai előadás formájában hangoztak el a 2009. október 15-e és 17-e között Debrecenben megrendezett Kazinczy-konferencián. Nyelvészek, történészek, művészettörténészek és irodalmárok kísérelik meg eltérő szaktudományos megközelítéseiket összehangolni, párbeszédre készíteni.

Az első látásra széttartónak tetsző anyagot a szerkesztők jó érzékkel négy nagyobb fejezetbe sorolták. A *Nyelvújítás és fordításirodalom* című részben az íróknak a magyar nyelv helyzetéről alkotott véleményéről, stíluszményéről és néhány nevezetes fordításáról értekeznek a szerzők. A többi fejezethez hasonlóan – általános, átfogó problémát vizsgáló (elméleti nézőpontú) tanulmánnyal kezdődik, ezután következnek az esettanulmányok, a filológiai mélyfűrészek.

Bíró Ferenc rámutat, hogy a nyelvújítás – különösen, ha csak új szavak alkotását értjük rajta – a magyar felvilágosodás nyelvi küzdelmeinek, de Kazinczy munkásságának az értelmezésében sem igazán szerencsés fogalom. Az ő esetében célszerűbb „neológiáról” beszélni, mert megszilárdult és rendszerré szerveződött elméletének a nyelvújítás csak egyik eleme. A neológia legfontosabb fogalma az írói szabadság lesz. Tudomásul kell vennünk, hogy ő maga is íróként kívánta alakítani a nyelvet. „A neológia elsősorban írói program, abban az értelemben, hogy az irodalom felől közelít a nyelvhez.”

A *Tövisek és virágok* 1811-es megjelenése irodalmunk első „látványos” paradigmaváltása. Bence Erika azokat a momentumokat tárja fel és értelmezi Kazinczy költői és irodalomszervezői tevékenységében, amelyek a meglévő művészeti és irodalmi paradigmák elmozdulásához, az eszmények újraalkotásához és -írásához vezettek. Az epigrammagyűjteményben a lírai én egyfajta objektív értelmezői szerephez helyeződve egyszerre teremt újat és bont le hivatalos, aktuális kánonokat. Elutasítja a hagyománykövetésben, a kollektív megelőzöttségben rejlő normalehetőségeket, az egyén zsenijét tartja legfontosabb elvnek az újításban. Azonban Kazinczy nem az alkotói egyéni szabadság képzeleti tartományaira gondol, hanem a tanult készségek és a tudós hozzáállás révén megvalósítható nyelvteremtésre, nyelvi szuverenítésre.

A *Tövisek és virágok* a szerző költészetről alkotott eszményképét és esztétikai nézeteit magába sűrítő epigrammaciklus; poétikája a görögös műveltség letéteménye. De a kutatások alátámasztják, hogy a költeményekben kifejezésre jutó szépség- és tökéletességek nemcsak az irodalomra vonatkoznak, de a pictura és a sculptura irányában kifejlődve közvetítenek intermediális művészeti elveket.

Szikszainé Nagy Irma a széphalmi mester tevékenységi köréből epigrammái stílusszerkezetének, versnyelvének vizsgálatára vállalkozott, kimutatva, hogy ezekben jól nyomon követhetők nyelv- és stílusújítási küzdelmei, valamint a minél hajlékonyabb irodalmi nyelvért folytatott törekvései, ízlésreformjának elképzelései.

A tanulmány írójának elemzése és megközelítése nyelvközpontú. Az epigrammaműfajnak a neoklasszicista stílusirányzat hatására, de ugyanakkor a költő egyéni stílusában megvalósuló stílusszerkezetét vizsgálja, azaz a stílusirányzatra jellemző és az egyéni stílust jelző stiláris eszközök egymásra, egymásba építettségét, valamint a művek ebből következő stílusértékét. Az epigrammák művészi erejét szóválasztásuk, világos stílusuk, a stílusárnyalatok váltása, a rendkívül gazdag alakzathasználat, a feltűnő retorizáltság, a szerkezeti szilárdság és sűrítettség, valamint a csattanós zárlatok nyelvi ereje adja.

„Mint kortársai közül jó néhányat, Kazinczyt is foglalkoztatta Herder sugallata a magyar nyelv lehetséges eltűnéséről” – írja Hites Sándor. Jellemző, hogy a jóslatot, a magyar nyelv megszűnésének lehetőségét pontosan a saját nyelv-

újításba vetett hite okán kellett képtelen lehetőségként elhessegetnie. Hangsúlyozza, hogy a nyelvnek nincs saját története, saját sorsa, nem a maga erejéből marad fenn, pusztul el, válik olyanná, mint amilyen. Politikai döntést hoznak felette, filozófiai okokból, az egyetemesség nézőpontjából. Ez a beállítás a széphalmi diktátor nyelvújításról alkotott nézeteivel is összecseng: a keveseknek, a kiválasztottaknak, a „philosophusi szellem” reprezentánsainak a joga és lehetősége (ha erőt és hatalmat tudnak mellé állítani), hogy felülről döntsenek a nyelvről; alakítsák, formálják azt. Másfelől viszont amint a nyelvújítók a nyelv mibenlétére nézve törvénykeznek, úgy a nyelvtörténetben a politikai hatalom kulcsszerepet játszik.

Nyiri Péter értekezésének tárgya az idegenszó-purizmus, illetve a nyelvi purizmus a német felvilágosodásban és a magyar nyelvújításban. Kazinczy meggyőződése, hogy az idegen nyelvi elemek elfogadása a saját nyelv (stílus) gazdagítása: a nyelvi horizont tágítása. Purizmus-felfogása számos ponton Goethéével érintkezik, sőt megegyezik. Az idegenszó-purizmust, pontosabban a szókészlet lehetőség szerinti magyarítását elfogadja, a nyelvi purizmust, az idegenszerűségek elutasítását azonban – a nyelv- és stílusgazdagítás érdekében – nem.

„A magyar nyelvújításban nem beszélhetünk a német Campééhez hasonlóan kidolgozott és megvalósított purizmus-programról.” Azonban a nyelvújítás résztvevői belátták, hogy a purizmus kérdése alapvető nyelvelméleti és gyakorlati kérdés. A jelenkor purizmusa számára is tanulság, hogy az idegenszó-purizmus csak a nyelvi purizmus részeként, vele egységben válhat a nyelv tisztaságának, belső ereje (génusza), magyarsága megőrzésének hatékony eszközévé.

A XIX. század utolsó harmadában indított *Magyar Nyelvőr* programjának megvalósításából következően nagy teret szentelt a nyelvújításnak (történetének, elveinek) és a nyelvújítás korában alkotott szavaknak. Láncz Irén rámutat, hogy Szarvas Gábor nem képviselt szélsőséges nézeteket, nem volt újításellenes. Nem tagadta a nyelv gazdagításának lehetőségét. Az új fogalmak megjelenésére szükséges szavak alkotásakor azonban fontosnak tartotta, hogy ne a nyelv törvényeinek mellőzésével készüljenek, a magyar szó fedje az idegen szót és forrása legyen eredeti. A korabeli írók (Kazinczyhoz hasonlóan) esztétikai szempontokra hivatkoztak, és az ízlés, széphangzás meg a nyelvérzék volt útmutatójuk, Szarvas Gábor azonban nem fogadja el őket irányadónak. Azt meg egyenesen veszedelmesnek tartja, hogy az író ura legyen a nyelvnek, hogy a szabályok ellen teremthessen. Szerinte a nyelv természetes fejlődését nem szabad erőszakosan más irányba terelni, így a nyelv törvényeinek megfelelően történő szóalkotást nyelvbővítésnek, nyelv gazdagításnak, nyelvművelésnek vagy nyelvfejlesztésnek nevezi.

Gerold László Sinkó Kazinczy-tanulmánya recepcióját és a tanulmány szempontjait mutatja be. Sinkó Ervin dolgozatát a következőketesen végigvitt gondolati

koncepció jellemzi, és több vonatkozásban is új aspektusokat kínál Kazinczy Ferencnek nemcsak az irodalomban, hanem a magyar kultúrában betöltött szerepe megítéléséhez. Az irodalmi közélet megteremtésén szívós szorgalommal és szinte eszelős makacssággal fáradozó író az őt megillető rangra emeli. Bori Imre szerint a teljes Kazinczyt megrajzoló, ragyogó tanulmányt szentel neki. B. Szabó György meglátása, hogy új összefüggéseket tár fel: eszméltet, állásfoglalásra kényszerít, és teremtő, aktív gondolkodásra indít. A Kazinczy-irodalom és a magyar irodalomtörténeti gondolkodás Sinkótól olyan szemléletbeli impulzusokat kapott, melyek alapján, függetlenül, hogy átveszik őket, vagy vitatkoznak velük, a Kazinczy-jelenség, ezzel együtt élet és mű, értelmezése árnyaltabb, teljesebb.

Ajkay Alinka egyfelől Dessewffy Józsefnek a tübingai pályázathoz való viszonyát, másfelől Dessewffynek a Kazinczy-pályaművel kapcsolatos véleményét, magatartását mutatja be, újabb adalékot szolgáltatva a tübingai pályázat mindmáig homályos folyamatának tisztázásához.

A beküldött pályamunkákban – provokatív módon – arra keresték a választ, lehetséges-e a magyar nyelv hivatalossá tétele Magyarországon. Dessewffy egyrészt azért kapcsolódik a pályázathoz, mert ő maga is írt egy választ a feltejt kérdésre, csak nem küldte el Tübingenbe, s bár Kultsárnál szerette volna kinyomtatni, végül kéziratban maradt. Másrészt pedig azért, mivel – messze meghaladva korát – a legfelsőbb politikai fórumon, a diétán kortársa Tübingai pályaművére hivatkozott érvelésében, s ezzel összekapcsolódott személyében a reformországgyűlésig két különálló, nyelvért küzdő csoport, vagyis az írók és politikusok csoportja.

Kazinczynak pontos elképzelései voltak a fordítás szerepéről. Demeter Júlia abból indul ki, hogy a fordításoknak a szép origináloknál is fontosabb kultúra-teremtő erőt tulajdonított, választásai tehát rendkívül tudatosak voltak. Hasonló tudatosságot tételezünk fel a fordítandó Molière-drámák kiválasztásában is. A tanulmány szerzője vizsgálja a fordítások létrejöttének kulturális hátterét. Keresi a nyelvteremtés nyomait, hiszen a klasszicista komédiához elengedhetetlenül szükséges megfelelő, a társadalmilag alacsony szereplők hétköznapi, komikus nyelvének a megteremtése, megtalálása. Ehhez kapcsolja a két Molière-dráma Magyarországon kivételes műfajának, a comédie-farce honosításának (az urbanus komikus nyelv elterjesztésének) problémáit, keresi a magyar műfajmegjelölést és azt, hogyan illeszkednek a fordítások egyrészt a kor kontextusába, a magyar színháztörténetbe, másrészt a Kazinczy formálta irodalmi, stílári és nyelvi kánonba.

A róla megjelent tanulmányokat felhasználva, azokat alapul véve (levelezésének részleteivel kiegészítve) Szörényi László azt mérlegeli, miért volt annyira fontos az írónak a Sallustius-fordítás, illetve a több mint harminc év alatt, amíg vele foglalkozott, milyen stratégiákat követett a befejezés, illetve a megjelen-

tetés érdekében. A fordítás keletkezéstörténetét követve munkamódszerére is rávilágít. Véleménye szerint Sallustiust saját kora értelmezésére használta fel, vagyis az ön- és világertelmezés eszközévé válik.

A szövegvizsgálat akkor jelent különös nehézséget, így Kazinczy drámafordításainak esetében is, amikor a szerző életművébe több ponton illeszkedik a műalkotás: vagy más művekkel egy időben dolgozik a szövegen, vagy élete során többször előveszi munkáját, többször javítja, több variációt készít belőle. Ezért lényeges, hogy Lessingből vett drámafordításait nem pusztán az egyes drámák (*Miss Sara Sampson, Emília Galotti, Minna von Barnhelm*), hanem a fordítások egymáshoz való viszonyában is tekinti Czibula Katalin. Az *Emília Galotti* nyíltan felvállalt uralkodókritikájával vívta ki korszakot nyitó jelentőségét. Ugyanakkor fordításában azt is végigkövethetjük, hogyan befolyásolja (inspirálja) a művészi környezet a fordítót, mire is irányítja a figyelmét a színházak programja.

Margócsy István felhívja a figyelmet, hogy Kazinczy Ossián-fordításának irodalomtörténeti feldolgozása lényegében máig nem történt meg. Mindez meglepő és igazságtalan. Az író a fordítást bizonyos értelemben provokációnak szánta. Számára az ossziáni mű leglényegesebb mozzanata az az esztétikai autonómia lehetett, amelyre oly kevés példát láthatunk a kor irodalmában. Neologizmusoknak tűnő archaizmusokkal él. Opponálja és kerüli a lineáris történetmondás narratívájának csábítását – „elsősorban az ismétléses variáció szerkesztési elvére épül, folyamatosan szubjektivizálja az elbeszélte történetet, gyakori víziókat illeszt be a narrációba, s állandóan cserélgeti a narrátor beszédsszituációját”.

Mindez azért érdekes a mai irodalmiság számára, mert Kazinczy, mikor újításainak a közérthetőség szerinti vádoltatását visszautasítja, megelőlegezi a befogadás-esztétikák szemléletváltását is – addig szokatlan módon –, az íróval analóg elvárásokat fogalmaz meg a befogadóval szemben is. A mű nyelvi megformáltságát nem egy általános és absztrakt nyelvi norma szempontjából kívánja meghatározni, hanem a szerzői szándék, a mű szövege és a befogadói elvárás hármasságának összjátékából eredezteti. A szerző állásfoglalásában ma már az irodalom befogadó-központú szemléletének képviselőjét látja. Igen figyelemreméltó, hogy a posztmodern irodalomnak igen sok játéka idézi fel Kazinczy ekkori egyszerű próbálkozását, s a kitalált nyelv gesztusa ma különlegesen érvényesül.

Feltehetően azért választotta épp Ossziánt a kísérlet tárgyául, mert nemzetközi és hazai elismertsége mintegy garanciát nyújthatott arra, hogy nagy és jelentős mű is szólhat úgy, ahogy a megszokott hazai kánon nem szokott. Bizonyára az is közrejátszhatott választásában, hogy Osszián „eredetije” ismeretlen volt, ismeretlen nyelven íródott, a művet mindenki csak fordításokból ismerhette – így a közvetlen fordítói-nyelvi kontroll érvénye eleve rendkívül szűken érvényesülhetett.

A *Medialitás és társművészetek* című fejezetben művészek és irodalomtörténészek kép és szöveg viszonyait próbálják feltárni. Ez az egyre inkább elterjedő elemzési szempont érdekes tanulságokkal szolgál, hiszen eddig az irodalomtudományi tanulmányokban az illusztrációk értelmezése igencsak háttérbe szorult, holott azok – a szöveggel szoros összefüggésben – jelentésképző erővel bírnak.

Király Erzsébet Kazinczynak a képzőművészetről vallott felfogásáról értekezik. Az író számos világirodalmi remekmű fordítása után egyre következetesebben hangsúlyozta, hogy többre tartja a nagy klasszikusok, elsősorban a régi görögök utánezését a hazai eredetiség születőfélben lévő produktumainál. A művészi másolatok számára egylényegűek a szépirodalmi átültetésekkel. „Mindkét eljárás a példakép követése, újra-alkotás, re-produkálás, akár kézműves formálásról, akár nyelvi teremtésről van szó.” A művészi kópia valójában a nyelv művelő program középpontjába állított műfordítás analogonja.

Onder Csaba tanulmányában a *Mondolat* címlapján szereplő rézmetszet félreértésének következményeit veszi sorra. Rámutat, hogy „fogadtatását tekintve a képi illusztráció a címlappal együtt paradox módon működött, erőteljesen és elmentésesen befolyásolva a szöveg olvasását”. A provokatív illusztráció nem egyszerűen képi módon jelenítette meg a szövegben leírtakat, mintegy kiszolgálva azt, hanem attól függetlenül is értelmeződve a szöveg egészének értékét és értelmét is megalapozó, azt felülíró önálló médiummá vált. Mivel az összetett képi és szöveges peritextusok (az idézet, a transzmutáció és az anagramma) indirekt módon, a név vagy az arc konkrét megrajzolása nélkül hozzák játékba Kazinczy (vagy akár Berzsenyi) alakját, szélsőségesen eltérő értelmezéseket generálnak, elbizonytalanítják a műfaji (paszkvillus vagy szatíra) és etikai megítélést.

Három tanulmány írója is arra figyel, hogyan jelenik meg a táj az irodalmi szövegekben. Granasztói Olga rámutat, hogy Kazinczy számára az angolkert kedvenc időöltést és műélvezetet jelentett egyszerre. Benyomásairól, élményeiről önéletrajzi írásaiban található feljegyzései tanúskodnak. Az új tájképi stílus elve, a genius loci figyelembevételével létrejött kertek elterjedésében a szabadkőműves háttér meghatározó szerepet játszott. Az „angolkert művészetfelfogásával, a természethez, az antikvitáshoz, a középkor örökségéhez való viszonyával, egész szellemiségével a progresszió jelképe lett”, így ennek a komplex jelenségnek a befogadását is sokkal szélesebben kell értelmeznünk.

Hermann Zoltán a *Bácsmegyeyben* olvasható tájleírások narrációban betöltött szerepét vizsgálja meg összehasonlítva az eredeti, német mű szövegét Kazinczy két magyar változatával. A kert a lelki betegségben szenvedőnek gyógyulást hoz, ugyanakkor az olvasás, elmélkedés helye. „Az angolkerteket az önszemlélet színtereként, életmodellként, a sors, a politikum, a hírnév, a szexualitás, az emlékezés stb. szimbolikus és valóságos tereként kell felfognunk.” A *Pályám emlékezetét* írni készülő férfiú számára „saját írói személyiségének és életútjá-

nak metaforája, modellje: egy összetett, minden emlékéből jelképeket fabrikáló személyiség és egy nem lineáris, nem töretlen pálya metaforája”.

Devescovi Balázs pedig a Gessner-fordítás ökokritikai olvasatát nyújtja. Figyelme a szövegben megjelenő természeti jelenségekre fókuszálódik. Elkötelezett ökokritikusként azonban annak további, a fenntarthatóság szempontjából lényeges rétegeit is feltárja. Az *Idylliumok* (sajátosan zárt) pásztori világa egy jól körülhatárolható, saját törvényekkel rendelkező közeg, a szövegben szereplő pásztorok pedig tudatos döntéssel elfogadják és megtartják ezeket a törvényeket, fenntartják világukat, anélkül, hogy változtatni akarnának rajta.

A *Politikum és identitás* című részben a történelmi események és a gazdasági mindennapok Kazinczyját ismerhetjük meg. Gergely András egyrészt az adott kor (az 1790 és 1830 közötti időszak) történelmi jellegét határozza meg, másrészt pedig a nemesi író személyét helyezi el a korszakban. Szalisznyó Lilla tanulmányában irodalom- és művelődéstörténeti aspektusból szemléli Kazinczynak és Kisfaludynak a gazdálkodói szerepkörhöz való viszonyulását. A hasonlóságokra és a különbségekre egyaránt figyelve vizsgálja, hogy egy főként mecenatúra alapú, íróit eltartani még nem tudó irodalmi életben hogyan alakultak írói és gazdálkodói hétköznapjaik. A korabeli nemesi író gazdasági problémáira (főleg a közép- és kismemeseket sújtó eladósodásra) két, különbözőképpen reagáló alakot mutat be. Birtoka nehezen fedezte megélhetését, nehéz anyagi helyzete ismeretes. Ifj. Barta János tanulmánya levéltári kutatásokon alapul, és a Kazinczy család birtokviszonyainak változását követi nyomon.

Madarász Imre komparisztikai tanulmányában az önéletíró európai formátumának feltérképezéséhez járul hozzá. Kazinczy *Fogságom naplója* és Silvio Pellico *Börtöneim* (Le mie prigioni) című kötetének (a magyar és olasz irodalom leghíresebb börtönkrónikáinak) összehasonlítását egész sor szempont, körülmény, „párhuzam és kereszteződés” figyelembevételével tárgyalja.

A záró fejezet – *Íróársak és leányok* címmel – az életrajzi és kapcsolattörténeti kutatások újdonságaiból ad ízelítőt, az irodalomszervező baráti és szerelmi kapcsolataiba enged bepillantást. A kiterjedt levelezés darabjainak nem a „forrásértékén” van a hangsúly, hanem a levelekben megalkotott személyiségen: a kutatók felfigyeltek a levelezés, a napló és az önéletírás mentalitástörténeti értékére.

Talán az egyik legjobb példa erre az érdeklődésre Porkoláb Tibor tanulmánya, aki Virág Benedekkel alakuló barátságát a korban meglévő (cicerói) barátságfelfogás kontextusába helyezi. A barátság formálódása közben a szerzői énformalás folyamatát (a nyilvánosságnak szánt imázs felmutatását) követhetjük nyomon.

Berzsenyi Dániellel folytatott levelezése során „levél kommunikál levéllel”, mondatokból képződnek meg nézeteik, véleményeik, sőt maguk a szereplők is, környezetükkel együtt. Zentai Máriát a leveleknek a hétköznapokra, életmódra,

családra vonatkozó részletei érdeklik. De nem a „hogyan élt Berzsenyi és Kazinczy?” a fő kérdése, hanem az, hogy erre vonatkozóan mit tartottak szükségesnek közölni a másikkal, hogyan működik az identitásképzés „nemirodalom oldala”. Az önkép stilizálása, idealizálása ugyan mindkettőjükre jellemző, de erős ellensúlyt ad neki az esendő, beteg test számtalan megjelenítése.

Kovács Ida tanulmányában az író Horváth Ádámnál tett látogatásának előzményeit, a látogatást, valamint kettejük kezdeti barátságának forrásokban megjelenő reprezentációját vizsgálja. Feltevése, hogy a szövegek retorizáltsága helyenként a mitológiai, illetve vallási kultusz mintázatát mutatja, igaznak bizonyult. Kazinczy és barátai olyan kifejezéseket használtak saját maguk megnevezésére, amellyel a görög mitológia Apollónjának papjaiként beszélhettek magukról.

Ungvárnémeti Tóth Lászlóval történő kapcsolatfelvétele 1814 márciusára esik. A levelek alapján Keisz Ágoston azt vizsgálja, hogy egy pályakezdő költő milyen módon kíván belépni az irodalmi nyilvánosságba (köztudatba), és hogyan teremti meg sajátos fiktív identitását bemutatkozó levelében.

Penke Olga tanulmányában két szempontot követ. Egyrészt arra a kérdésre keresi a választ, hogyan értékeli a széphalmi diktátor a *Mindenes Gyűjteményt* és Péczeli József munkáját az *Orpheusban* és levelezésében, hogyan alakul vele kapcsolata abban a két évben, amikor maga is folyóirat-szerkesztő. Másrészt megvizsgálja Péczeli írásait Kazinczy folyóiratában, illetve Kazinczyt a *Mindenes Gyűjteményben*.

A Hász-Fehér Katalin által megrajzolt szerkezet az irodalomszervező kapcsolatrendszeréről szükségszerűen vázlatos és hiányos, azonban annyi kivüláglik belőle, hogy élete folyamán a kulturális, irodalmi és szabadkőműves tevékenység nem választható szét egymástól. Hálózatépítési tevékenysége közepette a kommunikáció változékonyságára, a viszonyok, s ezen belül az önleírások képlékenységre több irodalomtörténész felhívja a figyelmet. Szociológiai alapú különbséget látnak a levelezőpartnerekkel szemben alkalmazott megszólításokban és hangnemekben. Mások a költői beavatás rítusainak, fokozatainak leképződését vizsgálják, a beszédképződményekben, toposzokban megnyilvánuló sajátosságokkal foglalkoznak; az önértelmezés szenvedélyéről beszélnek Kazinczy leveleivel kapcsolatban.

Orbán László arra kérdez rá, hogy a ránk hagyományozott szövegek hogyan mesélik el a nemesi író és Maris kapcsolatának történetét. Nyomozása során nem a valóságban keresi a különböző szövegek állításainak referenciáit, hanem az önéletrajzi szövegek világán belül. Fenntartással kezeli fennmaradt írásait, figyelembe veszi a különböző retorikai eszközöket, amelyekkel igazmondását igyekszik alátámasztani. A férfiú önmagát védi, és az önéletrajzok „szerző-elbeszélő=modell=főhős beszédhelyzetéből” szólal meg. „E többszörös összefonódás miatt a szövegek elbeszélői hangja elnyomja a »vád« bizonyítékait,

csak a »védelem« érvelését, cáfolatát és megsemmisítő visszatámadását érzékelhetjük. A megsemmisítés szó szerint is érthető, hiszen Kazinczy figyelme kiterjedt arra is, hogy megóvja a szövegek egy részét az utólagos vizsgálódástól.” Amikor az elbeszélni vágyott történet érdekei szerint válogat a napi eseményekből, megszünteti a szöveg diáriumkénti olvashatóságát. A Maris-história lezárásaként – anyja megnyugtatóására – Szentgyörgyihez írt levél is inkább kelti egy jól megírt novella hatását, mint egy misszilis levelét. Így aztán nem csoda, hogy a „nyomozás jelenlegi állása szerint” nem lehet tisztán látni, milyen volt a viszony a cselédlány és ura között.

Szabó Ágnes Kazinczy és Gyulay Lotti romantikus szerelmi kalandnak beállított kapcsolatát egy olyan esztétikai diskurzusban értelmezi, amely egyszerre hozza játékba a magánszféra dokumentumait, a leveleket, a feljegyzéseket, valamint a publikum elé szánt irodalmi szövegeket. Az író a fiatal lányban a báj, a kellem és az erény hármasságát, megjelenését, a gráciát véli felfedezni. A személyes találkozás után azonban Lotti végleg kiszorult gráciaszerepéből, a széphalmi mester sem verseiben, sem leveleiben nem említi többé ihletet adó műzsaként. A gráciaság tökéletes megtestesítője a fiatalkori kedves, Gyulayné Kácsándy Súsie maradt.

A nagyvilágra nyitott, nemzetnevelő költő egyike volt a világirodalom legszorgalmasabb levelezőinek. A tanítványok éltették és tették erőssé, akiknek a megszerzéséért minden áldozatra kész volt. „Ha a posta bojkottálta volna, [...] néhány hónap alatt elsorvad Széphalmon” – írta Szerb Antal.

„Kazinczy Ferenc enciklopédikusan gazdag életműve [...] a humán tudományok virtuális közösségének üggye volt és marad.” A jelen kötet kitűnő metszetét adja a tevékenységével foglalkozó kutatások jelenlegi állapotának. Az első látásra széttartó szövegek közötti párbeszédnek lehetünk tanúi: a tanulmányok gyakran foglalkoznak hasonló témával, bizonyos motívumok fel-felbukkannak, a szövegek egyes részletei egymást magyarázzák. A harmincnyolc dolgozat sokféleségében talán kicsit a jubileumi emlékévé természetének kicsinyített mása. A szerzői opus recepciója, megközelítésének módszerei változnak, s ezáltal egy életpálya teljesebb képe rajzolódik ki előttünk. Ezen az úton haladva, a további kutatási eredmények révén remélhetőleg újabbnál újabb részletre derül fény a széphalmi mester életéből.

Kölcseynek Kazinczy felett mondott emlékbeszédében kiemeli, hogy az író lelke „meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, míg a nemzetiség utolsó szikrája el nem hamvad”. Valóban tovább hat, nemzedékeken átívelve, életműve által inspirációkat, késztetéseket adva az utókornak.

Draginja Ramadanski

A FELVILÁGOSODÁS POSTALOVA(I)*¹

The Posthorn(s) of the Enlightenment

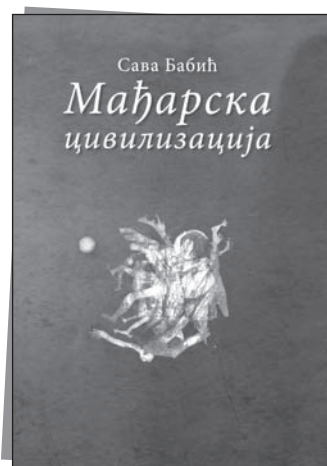
Sava Babić: *Mađarska civilizacija. Uvod u hungarologiju*. Zavod za kulturu vojvodanskih Mađara. Senta, 2009

Idegen kultúrák arculatának megrajzolását gyakorta elragadtatott kívülállók végzik, és ez inkább a szerelem, semmint a gyűlölködés fennhatósága alatt történik. A kötelező távolságtartáshoz szükség van bizonyos elfogulatlan kívülállásra és látnoki vakságra, szilárd külső nézőpontra és tárgyilagosságot megengedő önismeretre.

A könyv, amelyről ez alkalommal beszélünk, egyetlen hosszú, helyenként zavarba ejtő esszémondattal a magyar civilizációról. Hogy ez így van, alátámasztja az a tény, hogy az első kiadástól eltelt tizenöt év alatt a könyv egyetlen betűjét sem kellett módosítani a szerzőnek, csak kiegészítette a kéziratot egy szer-teágazó postscriptumszerű fejezettel, amelyet a kritikai fogadtatásnak és egy soktémájú adaléknak szentel.

Babić védőügyvédi attitűdje, ahogyan a könyv metodikáját elneveztem, átcsapott önzetlen karbantartásba. Mesterhez méltó hozzáállás. Meg gyermekhez. Ahogyan saját világát képviseli. Ezt a könyvet a szeretet apró megnyilvánulásai szervezik, amelyek természetesen többet árulnak el Sava Babić tanár úrról, a szerzőről magáról, mint a magyar civilizációról.

Az egyik kritikus véleményét idézve: ez egy szubjektív munka. A szívünkhöz közel álló témák közelíttetnek meg ily módon körbejárva, majd a szimpátia fonalának megragadásával és kiemelésével, ami valójában a mindenkori sztereotípiák közüli szabadulás eszköze. Ismerünk még ilyen mélyen odaadó köteteket, pl. amelye-

¹ Elhangzott a könyv balatonfüredi bemutatóján 2011. március 26-án.

ket Mila Stojnić és Biserka Rajčić professzor asszonyok az orosz és a lengyel civilizációk szenteltek.

Sava Babić egy kultúrát vont ki a hétköznapi blaszfémiák felségterületéről, s az imák, mesék, legendák, műalkotások, poémák, tézisek és filmek világába helyezte. A politika kérdésfelvetései és elvárásai iránt, akár a ló a legyekre, közömbös marad (pedig a fordító, ha hinni lehet A. Sz. Puskinnak, nem egyéb a felvilágosodás postalovánál). Sava Babić lehetetlent akar: hogy minden hűsvér ember költővé, bölccsé és tudóssá legyen. Ez természetesen nem sikerülhet neki, de ezen szándékával szembeszegülni kinek volna ereje?

Hogy az emberiség egy része ugyanazt szeretné, ha nem is valamennyi magyar és szerb, erről tanúskodik a Hamvas-hívők szerbiai serege, közöttük jelentős részt alkotó nőkkal. Ezért nincsenek jelen e könyvben, hiszen a kötet látószöge nem csupán gyermekien elfogult, de női gyöngédséggel is teli. Hadd nevezzük ezt a könyv ökológiai nézőpontjának.

Ez tehát a magyar civilizáció legszebb képe és képeskönyve, amelyről ma tudunk. Hogy homokra írott? Nem mondanám. Az egyetemi hallgatók, akik e könyvből tanultak és tanulnak, épp az ilyen olvasmányokat kedvelik, s hajlamot éreznek arra, hogy a mostohafiút az édesnél is jobban szeressék. Olyan módszertani fogás ez, amelytől a hallgató pupillája kitágul, a szíve pedig gyorsabban ver. Ragályos szerelemmel oktat és gyógyíthatatlan szerelemre tanít. És egyebek között arra, hogy ezt a szerelmet birtokosának meg kell osztania mással.

E könyvet olvasva már sem a szerb, sem pedig a magyar kultúrát nem fogjuk olyannak látni, amilyennek annak előtte tetszett. Felfrissülnek és megszépülnek benyomásaink. Összekötik őket a szellemi és az alkotói vonatkozások. Eltéphtetlenül.

Ily módon az illusztrációk között találta magát nagy költőnk, Jovan Jovanović Zmaj is. De ez már a műszaki szerkesztő előzékeny gesztusa, aki a könyv impresszionista stílusát lelkesen folytatta a maga területén, afféle másodszólamban.

A harmadik szólam szerénységemé, a karmesteri pálca a kiadóé.

(Beszédes István fordítása)

Kelemen Emese

UTAZÁS A ROMANTIKA VILÁGÁBAN

A Voyage into the World of Romanticism

Gurka Dezső szerk.: *A romantika terei*. Az irodalom, a művészetek és a tudományok intézményei a romantika korában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009

A Gurka Dezső által szerkesztett *A romantika terei* című kötet a 2008. április 23-án a Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Karán megtartott konferencia előadásait tartalmazza. A Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet által rendezett konferencia témája, ahogy a kötet címe is jelzi, a romantika volt. Sári László intézetigazgató a kötet előszavában elmondja, hogy az előadók az intézménytörténet perspektívájából világították meg a témát, ami Magyarországon egy még szokatlan nézőpontnak számít. A kötetben tíz szerző tanulmányát olvashatjuk az egyetem, a folyóirat, az irodalom és nyelvészet, valamint az irodalom és a személyes kapcsolatok hálózata, a kert, a bánya, a természettudományok és a műterem témakörben.

A kötet első tanulmánya Gurka Dezső *Az intézménytörténeti nézőpont aktualitása a romantika kutatásában* című szerkesztői bevezetője. Az intézménytörténet az 1970-es évektől kezdve vált aktuálissá a romantika kutatásában, mivel új szemléleteket olvasztott be a hagyományos vizsgálatba. A két világháború között a romantika korabeli átfogó egyetemtörténetek és egy-egy filozófus köré gyűlt iskolák álltak a kutatások középpontjában, míg egy-egy intézménytörténeti témát csak a mobernebb kutatások emelnek ki. A romantikus tudományok terminusát a múlt század '90-es éveiben vezette be a cambridge-i tudománytörténeti iskola, valamint 1990-ben kiadta az első olyan reprezentatív kötetet, amely széles körben terjesztette el az új fogalmat. Gurka Dezső még két nagyobb összegzésű tanulmánykötetet említ, az egyik Wolf Lепенies és Michel Foucault álláspontjának figyelembevételével kiegészített kötet, míg a másik kimondottan intézménytörténeti

szemléletű. Ezek a vizsgálatok viszont „az utóbbi két-három évtizedben egyre inkább átadták helyüket a diskurzusközösségek és az eszmetörténeti határterületek vizsgálatának; a helyszínek kontúrajait pedig felváltották a romantika (szín)-terei talán elmosódottabb, de gazdagabb átmenetei” (14–15).

Békés Vera az *Egyetemek a romantika korában* című tanulmányában a 18. században válságba került hagyományos egyetem helyzetének ismertetésével indít. A tudományos kutatás és az egyetemen folyó tanítás egymástól voltképpen különálló tevékenység volt. Attól függetlenül, hogy a professzoroktól elvárták, hogy minél jobban értsenek ahhoz a tárgyhoz, melyet előadtak, a tudományos kutatást már nem tették kötelezővé, és nem is támogatták. A modern egyetem a 19. század végére formálódik ki, a természettudomány egyre jobban előtérbe kerül, és az elméleti oktatás mellett megjelennek a laboratóriumi gyakorlatok is. A tudománytörténet által romantikának nevezett korszak épp e két időszak közé esik, amikor is megjelenik a kutatóegyetem fogalma. „A kutatóegyetemet a tudománytörténészek sokáig nem tekintették önálló, a modern egyetemtől független intézménytípusnak, noha ma már nyilvánvaló, hogy olyan jellegzetességek figyelhetők meg az új tudás megteremtésének és átadásának, sőt alkalmazásának tekintetében, amelyek elkülönítik ezt a képződményt mind a korábbi pl. barokk, mind a 19. század második felében megszilárdult, fent röviden jellemzett modern egyetemi formáktól” (19). Békés Vera a továbbiakban kiemeli az egész Európában tomboló egyetemalapítási hullámból a Hannover állam területén, Göttingenben alapított Georg Augusta Egyetemet, amellyel részletesebben foglalkozik. Gerlach Adolph von Münchhausen, az egyetem első kurátora már azon igyekezett, hogy az intézmény tudományos téren a többi európai egyetem fölé kerekedjen. Rövid idő alatt Göttinga a természettudományok és -kutatások központjává lépett elő, s a kezdetektől fogva már külföldi diákok is látogathattak. A tanárok és diákok között szoros kapcsolat állt fenn, a tanítás mellett kutatásokba is bevonták a diákságot. Az állam támogatta a professzorok vizsgálódásait, ezért cserébe nekik rendszeresen be kellett számolniuk nyilvánosan a kutatások eredményeiről. Göttingenben olyan diákok fordultak meg, mint a Humboldt és a Schlegel fivérek, Forster, Coleridge, Gauss, valamint Bolyai Farkas. A tanulmány egy Humboldt-idézettel zárul, miszerint a tanár is és a diák is a tudományért van.

Bartha Judit tanulmánya a német folyóiratok világába kalauzolja el az olvasót, ezen belül is az *Athenäum* és a Schlegel fivérek világába, ahogy ezt az *Athenäum folyóirat és a Schlegel fivérek esztétikája* cím is jelzi. Az *Athenäum* viszonylag rövid életű művészetfilozófiai, irodalmi, irodalomkritikai, politikai lap volt, amely először nyújtott teret a fiatal romantikusoknak, s „amely a későbbi romantikus gondolkodás fő irányvonalát határozza meg” (29). A tanulmány felveti a Schlegel testvérek „monopólium jogát”, ugyanis az volt a vágyuk, hogy

csak ők ketten írják és szerkesszék az újságot, viszont bevontak pár tagot a szűkebb baráti körből is. Az *Athenäum*-korszak esztétikai koncepcióit a szerző az *Athenäum-töredékek* egy-egy jellegzetes fragmentumán keresztül mutatja be, például a 116. fragmentumán keresztül, míg a 125. fragmentumban kiemeli az együttfilozófálást lényegét, ezzel megalakítva az új fogalmat. Zárásként a folyóiratot záró *Az érthetelenségről* szóló tanulmány elemzését olvashatjuk. Az utóbbi tanulmánnyal mintha diskurzív kapcsolatban állna Mester Béla írása, a *Szemere Pál Élet és Literatúrája*, amely a következő mondatokkal indul: „A romantika különböző tereit körüljáró konferenciánk résztvevőiben, konferenciakötetünk olvasóiban jogos hiányérzetet támasztana, ha a terek és térszemléletek sorából kimaradna a kor egyik jellegzetes szimbolikus terének, a *folyóiratok kommunikációs terének* a vizsgálata” (43). Mester Béla az *Élet és Literatúrát* a romantika nemzedékének áttörő dokumentumaként definiálja, amelyet magyar viszonylatban egyedinek és egyetlennek tekinthetünk. A tanulmány központi alakja Szontagh Gusztáv, aki részt vett a nyelvújítás körüli és a *Vallásfilozófiai töredékek* címen ismertté vált vitában egyaránt. Mindkét polémiát részletesen ismerteti a szerző. A véleménynyilvánítások és reflexiók vitacikkekben láttak napvilágot, melyeket az *Élet és Literatúrában* jelentettek meg.

Ha Grimm, akkor Grimm testvérek, ha Grimm testvérek, akkor mesék, segítségjtemények. Katona Krisztina viszont *Jacob Grimm máig meghatározó grammatikájáról* szól kiemelten. Az idősebb Grimm testvér jogász léte ellenére foglalkozott nyelvészettel és szótárírással is, az ógrammatikusok egyik legkiemelkedőbb képviselője volt. Legfontosabb műve, amely a német nyelvészetben máig alapmű, a *Deutsche Grammatik* (1819–1837). A mű négy kötetben jelent meg, megközelítőleg négyezer oldalon taglalva a német nyelvtant. Katona bemutatja a mű keletkezésének előzményeit, felvázolja a 19. századi grammatikusok nyelvelírását. Jacob Grimm szakít a hagyományos leírással, helyette kizárólag történeti perspektívából vizsgálja a germán nyelveket. A tanulmány második szakaszában a szerző táblázatok segítségével szemlélteti a négy kötet makroszerkezetét.

Nyilván a Jacob Grimmről szóló tanulmány során vártuk, hogy mégis lépjen a mese egy pillanatra a vizsgálódás horizontjába. A következő írás, ha nem is a Grimm fivérek interpretálásában, a *Seherezád ébresztése*, amelyben Timárné Hunya Tünde Wilhelm Hauff meséit elemezve keresi az orientalista és a romantikus elemeket. A vizsgálat középpontjában áll Hauff *Mesék almanachja, művelt ifjak és leányok részére* című kötetének kapcsolata az *Ezeregyéjszaka meséinek* gyűjteményével. „Az első két kötet helyszínéül az egzotikus keletet választja Hauff, s a harmadik kötettel »tér haza«, szülőföldjén keresve a csodákat, melyeket mindhárom almanachban meg is talál – ezek a mindennapokban, közöttünk bukkannak fel, akárcsak Hoffmann és Andersen meséiben” (71). A

Mesék almanachja című keretelbeszélés az első kötet bevezető története, amely szerkezetileg hasonlóságot mutat az *Ezeregyéjszaka* meséivel. Szimbolikus tartalmát az allegorikus alakok (Képzlet királynő, Mese, Álom) biztosítják. A keleti ihletésű mesékbe népmesei motívumokat is belesző, nyelvezete gazdagon díszített. Annak ellenére, hogy a szövegvilág hasonlatos az *Ezeregyéjszaka* meséinek szövegvilágával, mégis felfedezhető a mesékben az író egyedi stílusa. A továbbiakban a szerző részletesebben foglalkozik *A gólyakalifa története* című mesével, amelyben olyan romantikus elemekre bukkan, mint a latin nyelvű varázsige, a kíváncsiságból, kalandvágyból, a pillanatnyi szeszélyből kikerekedő kalandozás, az átváltozás. Hauff korán bekövetkezett halála miatt mesékben nem gyarapodhatott tovább a német romantika.

Ha a romantikáról beszélünk, és kitérünk a német romantikára, akkor a filozófia szempontjából kihagyhatatlan Jéna városa és a jénai egyetem. Weiss János *A jénai konstelláció* című munkájában rámutat arra, hogy „Jéna nagysága és a német idealizmus felvirágzásának kiindulópontja egyetlen eseményhez köthető, amely 1792 késő tavaszán játszódott le” (87). Az esemény főszereplői Carl Leonhard Reinhold, aki kialakította a jénai egyetem „forradalmi filozófiával” foglalkozó jellemét, és Reinhold tanítványai, akik utazgatnak a nagyvilágban, de nem tájékoztatják mesterüket útjaik sikerességéről, sem alakulásáról. Ebben az időben, amikor tanítványai elhagyják, megpróbálja kidolgozni az alaptétel-filozófiát. Szintén ebben az időben érkezik Tübingenből egy repetítor, Immanuel Carl Diez, aki „éppen annak a tanulókörnek volt a repetítora, amelyben Hegel, Schelling és Höderlin is tanult” (89). Diez ellenvetését az alaptétel-filozófiával szemben levélben fogalmazta meg, majd 1794 tavasza táján a korábbi tanítványok is felszólaltak Diez mellett. Ekkor távozik Reinhold Jénából, és helyére Fichtét nevezték ki, mint a jénai egyetem professzorát. „A jénai konstelláció így Tübingenből kapta a maga éltető erejét. És ez az erő jelent meg később az alaptétellel radikálisan szembehelyezkedő romantikus filozófiában is. Jéna így nem csak a német idealizmus székhelye, hanem az idealizmustól való eltávolodásé is” (93).

Fatsar Kristóf írása valóban a romantika tereibe vezeti az olvasót, amint ezt munkája címe is jelzi, *A romantika kertművészete*. Betekintést nyerhetünk az angolkert alakulásának történetébe, a geometrikus gondolkodástól való elszakadás időszakába. Külön foglalkozik a weimari kert és az Ilmpark kialakításával. Károly Ágost szász-weimar-eisenachi herceg fontos szerepet töltött be a kertművészet alakulásában, mivel gazdagon támogatta a kertek kialakítását. Goethe és Schiller kifejtette a kertművészettel kapcsolatos álláspontját. Schiller olyan kertművészetben gondolkozott, amely egyesíti az angol és a francia kertművészetet, e kettő összeolvastásából Christian Cay Lorenz Hirschfeld egy önálló német kertstílust szeretett volna létrehozni. „A kertalakítás két for-

mai véglete, tehát a teljesen geometrikus és a teljesen szabálytalan kialakítás, összekapcsolódott az egész földrésznek példát adó két kertművészeti nagyhatalom nevével” (104).

Az ásványtani tájékozódás szerepe a jénai konstellációban című Gurka Dezső-tanulmányban a bányák és a bányászok szerepéről van szó a német romantika irodalmában. A romantika korában központi szerepet foglaltak el a természettudományok, így a Jénai Ásványtani Társaságnak is központi szerepe volt. A német szerzők nemcsak műveikben kötődnek a bányászok világához, hanem tanulmányaikban is megemlítik. Ilyen szerző volt Novalis, Brentano, Schubert, Schelling is. A tanulmány központi alakja Abraham Gottlob Werner és az általa kidolgozott ásványok rendszertana. A szerző kiemeli, hogy mely írók műveiben jelenik meg a weneri szemlélet. Taglalja Novalis minerológiai tájékozódását, ami nem szűkül le csupán Werner eredményeire, hanem más akadémikusok vizsgálódásait is ismeri. Hosszabb rész szól Schelling tájékozottságáról, aki a jénai alkotói időszakának kezdetén kezd el jobban érdeklődni az ásványok iránt, részben a Goethével való kapcsolatba kerülésének következményeként.

A természettudományok témakörében olvashatjuk Martinás Katalin *Julius Robert Mayer, a romantikus tudós* című tanulmányát, amely az energiafogalommal és a romantikával foglalkozik. Mayer meghatározó alakja volt a romantika korszakának tudományában, jelentős eredménye az energia megmaradásának felismerése. Erre az 1840-ben Jáva felé tartó hajóútján jött rá, ahol hajóorvosként tevékenykedett. Valójából „Mayer az erő megmaradásáról beszélt. Az erő a mai szóhasználatban egyértelműnek tűnik: a newtoni erő, azaz az impulzus (lendület) megváltozása időegység alatt. Ez a jelentés azonban csak a 19. század második részében terjedt el. A század közepéig az erő diffúz fogalom volt, amely a változtatásképességnek feleltethető meg” (120–121). Három nagyobb elágazása van az energia vizsgálatának: a metafizikai vonal képviselői a németek, Robert Mayer és Hermann Helmholtz reprezentálásával. Az angol vonal képviselői James Prescott Joule és Lord Kelvin, valamint a francia képviselők a racionális mérnöki iskola hívei: Coriolis, Poncelot, Nicolas és Sadi Carnot. „Mayer felismerése egyesítette a metafizikai és a fizikai nézőpontot. Felismerte, hogy az erő mérhető, kvantitatívan jellemezhető. [...] Mayer értekezése megpróbál felelni ama kérdésre, hogy mit értünk erőkn, s hogy ezek egymással hogyan függenek össze. Arra törekszik, hogy az erő fogalmát éppoly szabatosá tegye, mint az anyagét” (125).

Az utolsó tanulmány Somhegyi Zoltántól származik, aki Caspar David Friedrich festészetének néhány jellemzőjéről számol be. A középpontban Friedrichnek a műteremhez és a műtermen kívüli világhoz való viszonyulása áll, illetve ennek megjelenése a festészetében áll. Művészetének kulcsfogalmai a megalkotás, átgondolás, átérzés. Az ösztönös alkotói periódus mellett a pontos,

precíz kompozíció is fontos szerepet kap. Somhegyi két műteremképet hasonlít össze. Az egyik kép a *Kilátás a műteremből. Bal oldali ablak*, míg a másik kép a *Kilátás a műteremből. Jobb oldali ablak*. Ismerteti Beke László és Földényi F. László értelmezését, valamint a Friedrich-kutató Werner Busch interpretációját, továbbá az ő megállapításából kiinduló Hilmar Frank és William Vaughan nézeteit. Érdekes párhuzamról olvashatunk, amely Georg Friedrich Kersting két képéről szól, melyeken megjelenítette a festő C. D. Friedrichet. Ugyanaz a műterem tárul a szemünk elé, csak nem kifelé tekintünk az ablakokon, hanem a belső teret és az alkotót szemléljük. „Visszatérve a kiinduló különbségtételre, egyben utalva arra a jellegzetességre, amely miatt sok kutató Friedrichben a modern (kortárs) művész egyfajta prototípusát is látja: a természetben más alkotási folyamat zajlott, mint a műteremben. Leképzésből képzés, alkotásból műalkotás lett” (141).

A tanulmánykötet utolsó részében az angol és német nyelvű összefoglalók találhatóak a szerzők felsorolásával. A kötet felépítésének köszönhetően mindenki el tud merülni a romantika különböző problémáiban, egy-egy tárgykört részletesebben át tud tekinteni, valamint a kötet szerzőinek lábjegyzetei folytán gazdag szakirodalmat kapunk kézhez. A könyvet egyaránt kézbe vehetik azok, akik csak szemezgetni szeretnének a romantika tárgyköréből, de azoknak is megfelelő szakirodalom, akik az egész korról átfogóan szeretnének foglalkozni.

Pál Tibor

A SZERBEK ÉS SZERBIA A XIX. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN

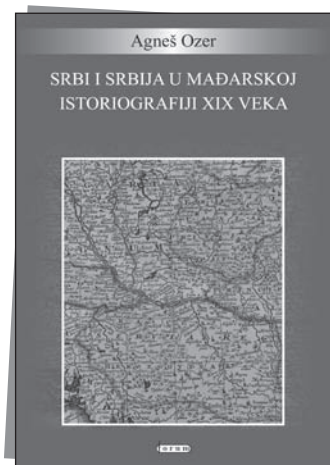
Serbs and Serbia in 19th Century Hungarian Historiography

Agneš Ozer: *Srbi i Srbija u mađarskoj istoriografiji XIX veka*. Forum Könyvkiadó Intézet, Újvidék, 2009

Az ún. hosszú XIX. század (1790–1918) történetírása múltjának feltárása igen összetett feladat elé állítja a kutató historikust. Szem előtt kell tartania mindazt, ami a nemzeti tudományokra – esetünkben a történettudományra – hatott társadalmi szempontból a nemcsak a nemzetek, hanem a „tudomány századá”-nak is nevezhető XIX. században. Hiszen Leopold Ranke német történésznek és követőinek jóvoltából a történettudomány is e század közepén vált igazán tudománnyá.

A magyar történetírás a XIX. század folyamán felzárkózott európai színvonalhoz mind szakmailag, mind az akkor aktuális és szükségesnek tartott témák felderítését illetően. Ez a fejlődés a XVIII. században kibontakozott felvilágosodásnak tulajdonítható. A kutatások élén – paradox módon – a magyarországi jezsuiták álltak. Nekik köszönhető a tudományos kutatómunka módszereinek kifejlesztése és az európaiság elérése. A református kollégiumok és kutatóműhelyek mellett ugyanis a jezsuita iskolák adták a legnagyobb lendületet a magyar tudomány általános felvirágzásának. A sok közül említsünk csak meg egy nevet, amelynek viselője a természettudományban, de a társadalomtudományban is jártas volt, és egyetemi oktatóként is jeleskedett: az 1795-ben kivégzett Martinovics Ignác.

Ózer Ágnes a magyar és a szerb történelemtudomány 1918-ig terjedő széles spektrumú áttekintését foglalta kötetbe. A magyar történetírásnak a szerbekkel foglalkozó témáiról mindmáig ilyen összefoglaló mű sem szerb, sem magyar nyelven nem jelent meg. A szerző érdeme, hogy feltárta mindazokat a tényeket,

melyek a „tudományá formálódó” magyar történetírást a XVIII. század vége felé felébresztették, és érdeklődését a szomszédos Balkán-félsziget felé irányították. Az érdeklődés elsősorban annak tulajdonítható, hogy az utolsó osztrák–török háborúnak jelentős számú magyar részvevője is volt, következésképp a magyar történetírás a saját nemzeti és állami létének feltárása során a szomszédos népekről, köztük a szerbekről, Szerbiáról és különösen a szerb–magyar kapcsolatokról is kialakított egyfajta sajátos képet, amelyet beépített a nemzeti történettudatba. Ennek egyik oka az volt, hogy a XIX. század első felében az ún. török veszély elmúltával törekvés indult a dél és kelet felé való terjeszkedésre, éspedig mindenekelőtt a Habsburg-uralkodók mint magyar királyok részéről. A területszerzési igényeket tápláló szemléletmód tehát bekerült a magyar történettudomány koncepciójába is, melynek a XIX. század folyamán, de a XX. század elején is a korábbi korokból átvett „történelmi jogosultság” volt a hivatkozási alapja. E jog elsősorban Szerbiára, Boszniára (és Hercegovinára), a Havasalföldre, Dalmáciára vonatkozott. E területeket a magyar királyok elsősorban a középkorban tartották ténylegesen vagy jelképesen rövidebb-hosszabb ideig az uralmuk alatt. Ennek ellenére a címeik között az újkorban is (itt elsősorban a Habsburgokról van szó) megmaradt az e területek feletti immár nagyrészt névleges felségjog egészen 1918-ig. E címek ösztönözték a romantika korában a magyar történettudományt is arra, hogy odafigyeljen e területeknek és országoknak a történetére, egyszersmind útmutatást is adjon a hivatalos politika irányvételére. A gyakorlati lépéseket a magyar történettudomány a XIX. század második felében és a XX. század elején tette meg a hivatalos politika irányába. Ez a szemlélet a jelzett korban nemcsak a magyar történetírást jellemezte, de a környező területek helyzetének értelmezésében megjelent a szerb, horvát, román és más nemzeti történetírásokban is. Emiatt többször is átfedésekre, végül nézeteltérésekre került sor a tudósok között. Mindezekhez hozzájárultak még a térség, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia és a Balkán-félsziget igen szövevényes etnikai viszonyai is, amelyek kihatottak az államok szervezeti felépítésére. Pl. a szerbek több hullámban történő tömeges betelepülése után a Habsburg-uralkodók a XVIII. században a magyar rendek és nemesség akarata ellenére létrehozták Magyarország déli, de egyes esetekben nem csak déli területein a katonai határőrvidéket, másutt a koronakerületeket, amelyek akadályozták az ország területének újraegyesítését és integritásának elérését. Ezek a folyamatok kihatottak a történetíráásra is.

A szerző tanulmánykötetében a magyar történetírás korszakolásához igazodott, eszerint 1790 és 1830 között megjelent a nemzeti eszme, megindult a művelődési és irodalmi mozgalom. 1830-tól 1867-ig létrejött a politikai gondolkodás, különféle koncepciók jelentek meg; 1867–1918-ban összefonódott a történettudomány és a politikai gyakorlat, aktívabb lett a Balkán iránti érdeklődés. A vizsgált majd másfél évszázad történéseiből valójában csak az 1848/1849-es

forradalom és szabadságharc, valamint a Bach-korszak emelkedik ki, illetve bír külön jelentőséggel. Ez a korszakolás egyébként emlékeztet Milorad Ekmečić szerb történésznek a jugoszláv állam kialakulásáról (Стварање Југославије (1790–1918), I–II, Београд, 1989) írt monográfiájában alkalmazott felosztáshoz, amely szerint 1790–1830 a hiedelmek kora, 1830–1860 a kultúra kora, 1860–1903 a politika kora és 1903–1918 az erőszak kora. Ha összehasonlítjuk a két periodizációt, nagy hasonlóságot találunk a magyarok és a szerbek nemzeti történelmének belüli korszakolásban és a két nép történelmi fejlődésében. Ez egyértelműen igazolja, hogy a két népnek nagyon sok „közös dolga” volt a múltban és van a jelenben, s a több évszázados együttélés arra kötelez bennünket, hogy megismerjük egymást és egymás múltját.

Történettudományi szempontból e követelménynek tett eleget Ózer Ágnes monográfiájával. Bemutatta a két nép mentalitásbeli, felfogásbeli különbségét, mégis szimbiozist vélt felfedezni a vizsgált korszakban a szerbek és magyarok között, elsősorban a történetírás témakörében. Egyaránt jó ismerője a szerb és a magyar történetírásnak. Ez adja meg könyvének azt a tudományos valorizációt, amely alapmű az olvasók és a tudománnyal foglalkozók számára, mégpedig magyar és szerb szempontból egyaránt. Nemcsak szerbül, de magyarul is meg kellene tehát jelentetni, mert hozzá fogható monográfia az anyaországban sincs. Kissé jobban oda kellene figyelnie a magyar történelemtudománynak a határontúli magyar történészekre, mert csak így beszélhetünk összmagyarságról, Európáról és szerb–magyar kapcsolatokról.

A XIX. századi magyar történetírás, még ha befolyásolták is elsősorban politikai motiváltságú érdekek, eredményeivel felülemelkedett a napi politikán, és korának európai színvonalán állt. Tudományos érdeklődését elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia által a XIX. század második felében megjelentetett forrásművek, illetve történeti forráskiadványok keltették fel, majd pedig azok a tudományos művek igazolták, amelyek a két népnek a történelem folyamán megélt kapcsolatát tárták fel.

Ózer Ágnes sikerrel mutatja be könyvében a XIX. századi magyar polgári történetírásnak a szerbekre vonatkozó ismereteit, az idevonatkozó tanulmányokat, monográfiákat, összefoglalva a magyar történetírás eredményeit. Vizsgálódása Horváth Mihálytól, Thim Józseftől és Szalay Lászlótól kezdve Hóman Bálinton és Szabó Ervinen át egészen Glatz Ferencig, R. Várkonyi Ágnesig, Gunszt Péterig terjed, sőt más későbbi (XX. századi) magyar történészek véleményét is idézi. E kiváló magyar történészek között külön helyet foglalnak el Kállay Béni és Thallóczy Lajos, akik a XIX. század második felében létrehozták a magyar történészek ún. bécsi körét, és behatóan foglalkoztak a balkáni népek, köztük a szerbek történetével, elsősorban a tudományos követelményeknek megfelelően, de nem utolsósorban politikai indíttatásból is.

Ózer módszere az elemzés: elsősorban az említett szerzőknek és kortársaiknak a szerb történelemtől magyarul megjelentetett tanulmányait, cikkeit, illetve monográfiáit tanulmányozta, emellett alapos kutatásokat végzett a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban és a Magyar Országos Levéltárban, elsősorban Wenzel Gusztáv, Thallóczy Lajos, Vámbéry Ármin, Kállay Béni hagyatékát, leveleit vette górcső alá. Kutatásokat folytatott továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában is, ott a Szilágyi-hagyatékot tekintette át. Emellett felkutatta a magyar történészek, helytörténészek által a szerbek történetéről írt munkákat, amelyek a *Századokban*, a *Történelmi Tárbán*, *Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának évkönyvében*, az *Értesítő a Délmagyarország-i Régészeti és Történelmi Múzeum Társulat Közlönyében* jelentek meg. Ezzel egyidejűleg a Szerb Matica *Évkönyveiben* és az *Újvidéki Szerb Történelmi Társulat Közlönyében* a szerb–magyar kapcsolatokról szerb nyelven megjelent tanulmányokat is elemezte.

A mű öt fejezetre oszlik. Az első fejezet a témával, a forrásokkal és az eddig megjelent jelentősebb művekkel foglalkozik. A második fejezet azokat a 19. századi magyar és magyarországi történétírókat és műveiket ismerteti, akik a szerbegről és Szerbiáról írtak, mint pl. Pray György, Johann Kristian Engel, Fessler Ignác, Horváth Mihály, Szalai László és mások. A harmadik fejezet az 1867 és 1918 közötti magyar tudományos történetírásnak a szerbekkel és Szerbiával foglalkozó munkáit értékeli. Itt kapott helyet Pesti Frigyes, Kállay Béni, Thallóczy Lajos, Hodinka Antal, Szentkláray Jenő, Iványi István, Érdújhelyi Menyhért, Szilágyi Sándor és mások munkáinak elemzése. E fejezet keretében került sor a helytörténet feldolgozására, továbbá azoknak az átfogó megyei monográfiáknak az elemzésére is, amelyeket Dudás Gyula és Borovszky Samu szerkesztett. A negyedik fejezet témák szerint rendszerezi és elemzi a magyar történetírásnak a legnagyobb érdeklődését kiváltó szerb témákat. Az ötödik fejezetben a szerző összefoglalja kutatómunkájának eredményeit, a témával kapcsolatos meglátásait. A kötetet végül a forrás- és irodalomjegyzék, valamint a névmutató zárja.

Ózer Ágnes monográfiája hasznos olvasmánya a történelem és a szerb–magyar kapcsolatok iránt érdeklődőknek, de elsősorban a témával foglalkozó kutatók nélkülözhetetlen kézikönyve. Emellett a történelem szakos egyetemi hallgatóknak ajánlott irodalom jegyzékében is helyet kapott.

Roginer Oszkár

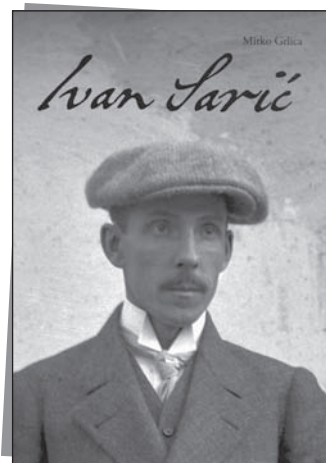
SZÁRITS JÁNOS – IVAN SARIĆ

*János Szárits – Ivan Sarić*Mirko Grlica: *Ivan Sarić*. Városi Múzeum, Szabadka, 2010

„Az egyik legnagyobb szabadkairól rendezett kiállítással vissza kívánjuk őt hozni az emberek emlékezetébe. Ezúttal a végeredmény, Szárits Jánosra nézve, talán kedvezőbb lesz.”¹

Ahogy a közel- és távol-keleti tájak lakói és Afrika városai visszakövetelik London, Párizs, Berlin és New York múzeumaitól azokat a tárgyi emlékeket, ásatások leleteit, építészeti és iparművészeti alkotásokat, melyeket az egykori gyarmatosítók kutatói hoztak magukkal, hogy a világvárosokban tolongó polgároknak a birodalom mindenre kiterjedő figyelmét illusztrálják, úgy hódítják vissza maguknak a vidéki kulturális gócpontok azokat az életrajzokat, melyekre a hegemoniával egyértelműsített nagyváros a központosítással jogot formált. Így igyekszik szoborral, külföldre kiadványokkal Palics emléket állítani Vermes Lajosnak, Magyarkanizsa Dobó Tihamérnak, illetve Koncz Istvánnak, így Szabadka is Szárits Jánosnak/Ivan Sarićnak.

A szabadkai Városi Múzeum által 2010-ben megjelentetett monográfia egyike azoknak a kiadványoknak, amelyek úgy mutatják be egy többnyelvű közönség érdeklődésének a több nyelvhez, kultúrához, a történelem könyörtelensége folytán több államilakulathoz tartozó, több szempontból is kiemelkedő egyén életét, hogy a kötet két nyelven íródott. A szöveg szerb nyelvű változata Csiszár Molnár Anna fordításában olvasható párhuzamosan magyarul is. Minden oldal kéthasábos, ahol a bal szerb, a jobb oldali pedig magyar nyelvű; a bibliográfiai hivatkozások pedig mindig az adott forrás eredetijére utalnak.

¹ Grlica, Mirko 2010. Előszó = M. G.: *Ivan Sarić*. Muzej, Subotica, 2010. 7.

A könyv mellé szerevezte meg a Városi Múzeum azt a vándorkiállítást, amely több vajdasági községben tette ezt az életrajzot „bejárhatóvá”. A kiállítás pannói a fejezetcímek alapján csoportosították a képi és szöveganyagot, illetve – miként a könyv is – mindkét nyelven szóltak a látogatókhoz. A kiállítással és a könyvvel vidékünk első sikeres repülési kísérletének, annak századik (1910–2010) évfordulóján állítottak emléket.

Műfaji szempontból a kötet életrajz. A szerző egyrészt időbeli sorrendben tekinti át az életművet, másrészt tematikai egységekbe rendezi. Így kerülnek a kötet elejére *A család* és *A tanulóévek*, a kötet végére pedig az *Öregkor* című fejezetek. Ezek viszonyában alakulnak a közjük kerülő életrajzi tömbök. A könyv sorra veszi a már ifjúkorban jelentkező kerékpározástól, a motorkerékpár és az autó iránt érzett szenvedélyen át, a labdarúgásig mindazt, ami említésre méltó momentum a pályakép alakulásában. A kötet központi motívuma, ahogy a tárgyalt életrajz esetében is: a repülés, és bár a fejezetek elkülönülő tematikai szempontok mentén épülnek, mindegyik – legalább utalásszerűen – kitér arra a vágyra, amely egész élete során végigkövette Szárits Jánost: természetszerűleg *A pilóta* című fejezet a leghosszabb.

A könyvet olvasva a módszeres kutatás aprólékos jeleire leszünk figyelmesek. Mirko Grlica hatékonyan használja fel a korabeli sajtóorgánumokat (*Bácsmegyei Napló*, *Neven*, *Novi vek*, *Szabadka és Vidéke*, *Szabadkai Közlöny*, *Subotičke Novine*, *Subotički športski list* stb.), a Városi Tanács vagy a Főispáni Hivatal nyilatkozatait, hivatalos rendelkezéseit, határozatait, gimnáziumi értesítőket, ismert személyiségek idevágó naplóbejegyzéseit (pl. Ifj. Brenner József), továbbá a témát érintő szakirodalmat egyaránt. Az illusztratív anyag ugyanilyen szerteágazó, és többek között fakszimilét, előhívott dagerrotípiákat, régi fényképeket, plakátokat, tervrajzokat és kitüntésekről készült felvételeket tartalmaz. A kiadvány gazdag illusztratív anyaga mellett az utolsó, a *Katalógus* című fejezet további fényképeket, reprodukciókat közöl. A dokumentumok többnyelvűek, és – a kétnyelvűségre egyébként is hatványozottan odafigyelő szerkesztéshez híven – az adott nyelvre fordítódnak az adott hasámban.

A szerző, bár kötetének központi mozzanata az 1910. október 16-án végrehajtott sikeres repülési kísérlet, és az összes – a kötet során látszólag – elvarratlan szál is itt fűződik össze, a különféle életrajzi adatokból, a rekonstruált érdeklődési körökből, hobbikból és feltételezett útirányokból úgy kísérel meg magyarázatot adni eme rendhagyó és fölöttébb szokatlan szabadkai eseményre, mélyebb összefüggéseire, hogy egyben ki is lép az életrajz keretei közül. Az életrajz így nem egy autonóm, emberek és események viszonylatában teljesen közömbös, önmagában álló jelenségként, hanem a mikrotörténeti kutatásokhoz hasonlatosan, korának kontextualizált elemeként kerül tárgyalásra. Az életrajzzal együtt korrajzot is kapunk a szabadkai hétköznapiokról, az Osztrák–Magyar

Monarchia, az SZHSZ Királyság, majd Jugoszlávia korabeli repülési, mechanikai, technikai fejlettségéről – aprólékos adatolással kívánja megmagyarázni az eseményt úgy, hogy korba, eseménysorba ágyazza. Emellett természetesen kitér Szabadka vidékének labdarúgó- és kerékpáréletére, a Vermes Lajos-féle „előolimpiai játékokra”, a századelő és századforduló repülési kísérleteire, majd azokra a vívódásokra is, melyeket az öregkor hozott magával.

Egy nagyobb formátumú kötetrel van dolgunk, mely által lehetővé vált a fényképek és egyéb illusztrációk nagyobb méretben való megjelentetése. Ez a régi, fakult, rosszabb minőségű képek esetében azért fontos, mert a digitalizációval így kellőképpen kinagyíthatóvá váltak a távolról felvett fényképek egyes részletei és a csoportképek. A nagyobb formátum emellett a tördelést és a lapszéli jegyzetek beiktatását is könnyebbé tette.

Kevésbé valószínű már, hogy a Jugoszláv Repülési Múzeum első szintjén kiállított Szárits 1. valaha is visszakerül Szabadkára, a Mirko Grlica által írt monográfia adatbővsége, részletessége és illusztratív anyagának teljességre törekvő szelekciója viszont, Szárits Jánost/Ivan Sarićot olyan megvilágításban tünteti fel, amely életének egészét kívánta bemutatni Szabadkától, Budapesten, Bécsen, Belgrádon át, vissza Szabadkáig.

Móra Regina

A FARMERNADRÁGOS PRÓZA

Blue Jeans Prose

Csányi Erzsébet: *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben*. A vajdasági magyar jeans-próza természetrajza. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010

Az 1960-ban Amerikában és Európában feltűnő új irodalmi nemzedék képviselői szétrobbantották a műfaji formát, a szerkezetet, új életszemléletükkel megdöbbenést, ellenérzést váltottak ki a konvencionális befogadókból. A hagyományostól, a megszokottól eltérő prózát teremtettek. A 20. század közepén az elváráshorizonttól különböző hangján szólal meg a jeans-irodalom. A Jugoszláviában kialakult új irodalmi irányzat magán hordozta a helyi jelleget, szemben a magyarországi szerény és plágiumszerű próbálkozásokkal. Ami itt született, új volt, neoavantgárd, posztmodern, formabontó, lázító, európai és mégis vajdasági magyar.

Csányi Erzsébet elemzésében Végel László (*Egy makró emlékirata*), Gion Nándor (*Testvérem, Joáb*), Domonkos István (*Kitömött madár*), Tolnai Ottó (*Rovarház*) opusa és alkotásai a remekül sikerült, a maradandó, a vajdasági farmernadrágos próza kiemelkedő képviselői/termékei. Az említett írások életszemléletére hatott a délszláv irodalom, illetve a szerb, a horvát és a szlovén kultúra közvetítésével a modern törekvések beépültek az alkotási folyamatokba. A symposionisták nyitottak a Nyugat felé, műveik diskurzusba léptek mind a nyugati, mind az őket követő délszláv irodalommal. Vajdaságban a magyarságot érintő centrumvesztést, a kisebbségi létformát, a határok szűkülésének traumáját egy másfajta „helyzettudat keretében kezdik feldolgozni” (CSÁNYI 2010: 132). Banális közhellyel élve, a rosszból kihozták a legjobbat. Előnyként megélve az új határok nyújtotta interkulturálist, az idegenként való otthonlevést, létrehozták a farmernadrágos próza maradandó műveit, a vajdasági magyar farmernadrágos narratívát.

A jeans jelként, jelzéseként való megjelenése életszemlélet. A konvenciók felrúgása, a lazaság a lezserség jelképe. Ez a farmerban/munkaruhában is ember vagyok, jó ember, egyenrangú ember jelzés érvényesül a kultúrában, a művészetekben, az irodalomban. Kialakul a minden lehet művészet, mégpedig jó művészet elv, s a népi és magaskultúra közötti szakadék átjárhatóvá válik. A normarendszerek elleni lázadás végleg felbolygatja, megváltoztatja, szétrobbantja a kialakult kánont. „A farmernadrág [a farmernadrágos próza – az én megjegyzésem] szimbolikus konnotációi a munka/pihenés, a hétköznapi/ünnepi, a gazdag/szegény, a férfi/nő, a szabadság/rabság közti ellentétet viszonylagosítják” (CSÁNYI 2010: 16).

Az amerikai irodalomban Salinger *Zabhegyezője* és Kerouac *Úton* című regényei váltak az új kor úttörőivé és egyben útmutatóivá. Az egyik figyelemre méltó változás az, hogy habár a népi értékek felé fordulás ismét divatba jött, ennek színhelye megváltozik, a városba, a nagyvárosba tevődik át. A mérhetetlen lázadás a konvenciók ellen/alól, az átlagostól száznyolcvan fokban való elfordulás jellemzi az amerikai jeans-irodalmat. A nonkonformizmus mellett a civilizáció kritikája tűnik fel ezekben a művekben, és a menekülés jelenléte: szereplői a városból a világba szöknek/akarnak szökni, választva inkább a kóbor életmódot, csak hogy a kötelezettségeket elkerülhessék; és a faluból a városba menekülnek. S ezek a felesleges emberek jutnak el (akár autóstoppal) Nyugat-Európába, a délszláv és a vajdasági magyar irodalomba. Csányi Erzsébet munkájában felsorakoztatja a farmernadrágos próza legsikeresebb amerikai, horvát, szerb és vajdasági magyar jeans-regényeit. A tanulmánykötet negyedik fejezetében szemelvényeket is kínál e szépirodalmi alkotásokból.

A farmernadrágos próza modellje: a beatnemzedék semmittevő életének, nemkülönben az őt uraló életérzésnek a fokozatos feltárása; a főhős fiatalember (gyakran művészi beállítottságú), aki szembefordul a környezetével; a csoport szellemisége, melyet a farmernadrág/az öltözet általi együvé tartozás jellemez; a narrátori szerkezetek: az olvasóhoz szóló közvetlenség, több narrátor megjelenése, a pongyola stílus).

A konfliktushelyzet okozója a „kitérő viszony” (CSÁNYI 2010: 27), a ki- menekülés a környezetből, a családból – térbeli kitérés –, illetve a szociális kitérés, mikor is a szerelők a társadalom peremén, a társadalom kitaszítottjaként (pl. huligánként) élnek, s e konfliktushelyzetek egyetlen megoldása: a ki- vagy elmenekülés.

A fent említett közvetlenség, pongyola stílus egyik eleme a szleng, melynek feltűnése, kisebb-nagyobb mértékű alkalmazása jól rávilágít az amerikai és a vajdasági magyar farmernadrágos prózában mutatkozó különbségekre. A Salinger- és a Kerouac-mű fordításaiban a szleng túláradóan, a hős egyik ábrázolási lehetőségeként, elszigeteltségének, illetve egy bizonyos közösséghez való tartozásának

jeleként tűnik fel. Ezzel szemben a vajdasági jeans-prózában a szleng kevésbé hősjellemező adalék, és kevésbé látványos a szerepe, bár jelenléte bizonyos.

Csányi Erzsébet a Többnyelvűség című fejezetben többek között utal a farmernadrágos próza többnyelvűségére. Ezen belül kitér a vajdasági magyar írók műveiben előforduló idegen szavak, mondatok jelenlétére vagy hiányára. A Tolnai-művek többnyelvűségét a nagybetűs szavak „reklámozzák”, melyek eltérő tipográfiája (pl. BAYER ASPIRIN, VATROSPREM) vizuálisan is hat az olvasóra, akárcsak az interpunkció teljes hiánya, a képies megjelenítés. Domonkos István mérsékeltebben montácsol. A Végel-műre sem a montázs, sem a többnyelvűség nem jellemző. Gion *Testvérem, Joáb* című művében a szerb személynevek tükrözik a többnyelvűség állapotát.

A hazai jeans-prózában megjelenő konceptualista művészeti törekvés is elemzésre kerül a tanulmánykötetben. Az új stílusirányzat létrejöttének a háttere az önreflexió, a művészetben megjelenő elmélet, az alkotás folyamata – a konceptualizmus. A jeans-próza művészeti hátterét képezi a szignalizmus is mint művészeti irányzat. Az intermediális, meghökkentő alkotások a 60-as/70-es években a jelzett újítások között forgatták fel az irodalmi kánont.

A *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben* című tanulmánykötet elénk tárja a 20. század közepén létrejött próza kialakulásának körülményeit, eredetét, útját, újdonságait, jellemzőit, képviselőit, alkotásaikat. Csányi Erzsébet, a szerző mindezt elhelyezi a világ- és az európai irodalom palettáján, összevetve más korszakok és irányzatok jellemzőivel, alkotásaival.

Szügyi Éva

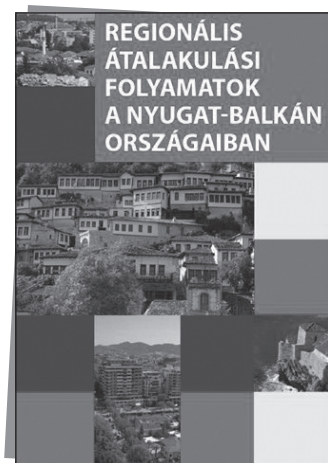
REGIONÁLIS ÁTALAKULÁSI FOLYAMATOK

Regional Processes of Transition

Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában. Szerk. Horváth Gyula – Hajdú Zoltán. MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest, 2011

2011. február 24-e és 25-e között *Regionális átalakulási folyamatok a nyugat-balkáni országokban* elnevezéssel az MTA Regionális Kutatások Központja, a Magyar Regionális Tudományi Társaság és a PTE Közgazdaságtudományi Kar szervezésében megrendezésre került Pécsen egy nemzetközi konferencia, melynek keretében bemutatták az MTA Regionális Kutatások Központjában megjelent, a konferenciával azonos című magyar és angol nyelvű kötetet, melynek szerkesztői Horváth Gyula és Hajdú Zoltán.

A könyv a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium támogatásával látott napvilágot az MTA Regionális Kutatások Központjának gondozásában. Ez utóbbi intézmény, valamint az OECD LEED Helyi Fejlesztési, Foglalkoztatási és Munkaerő-piaci Központ (Trento) közös kutatómunkájának eredményeit mutatja be, amely a Nyugat-Balkán kutatására irányuló program részét alkotja. A program megvalósulását a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium finanszírozása tette lehetővé. A kutatásban egy 22 főből álló kutatócsoport vett részt, tagjai egyben a kötet társszerzői is (Campestrin, E., Chizzali, R., Clarence, E., Dubarle, P., Erdősi, F., Faragó, L., Gál, Z., Grünhut, Z., Hajdú, Z., Hardi, T., Hofer, A-R., Horváth, Gy., Illés, I., Kovács, T., Lux, G., Mezei, C., Nagy, I., Pálné Kovács, I., Pámer, Z., Proto, A., Rác, Sz., Raffay, Z.). A könyv a Régiók Európája sorozat 4. kötete, amely a Nyugat-Balkán államainak (Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró, Kosovo és Albánia) területi szerkezetét, területi sajátosságait, a regionális különbségek hatását taglal-

ja mintegy 600 oldal terjedelemben. A szerzők a könyv öt fejezetében adnak átfogó képet a vizsgált régióról.

A konferencián kiemelték a Balkán helyzetét és különösen a nyugat-balkáni országok európai uniós integrációs törekvéseit, továbbá a régió területi sajátosságait, regionális fejlődését, a térségben végbement változásokat, valamint elemzik a regionális különbségek hatását és a lehetséges fejlődési irányokat.

Az I. fejezet földrajzi szempontból lehatárolja a vizsgált régiót, majd áttekintheti történelmét. A bemutatott térség a Balkán-félszigeten fekszik. Természetföldrajzi szempontból összetett jellegű, geológiai struktúrája változatos. Fő jellemzője a tagoltság, a felszabdaltság, az etnikai, kulturális és vallási sokszínűség. Topográfiai fekvésének köszönhetően a térség mindig is stratégiai jelentőséggel bírt. Területi elhelyezkedésének fontossága abban nyilvánul meg, hogy összeköti Nyugat- és Közép-Európát a Közel-Kelettel, vagyis hogy kapcsolatot teremt a Duna menti országok és a Dél-Adriai-tenger, továbbá az Égei- és a Fekete-tenger mediterrán országai között. A terület ebből kifolyólag közlekedés-földrajzi szempontból kedvező, de mivel Európa és a Közel-Kelet, illetve Ázsia között helyezkedik el, igen érzékeny is. Ennek következménye, hogy itt gyökeresedtek meg először a más földrészekről érkező kulturális és társadalmi hatások, továbbá fontos kereskedelmi utak haladtak rajta keresztül.

A Balkán-félsziget elhelyezkedéséből adódóan stratégiai fontosságú, ezért számos birodalom foglalta el a területet a történelem folyamán. A nagyhatalmi fennhatóság gátolta a térség fejlődését és modernizálódását. Az európai eszmék átvételét nehezítették az állandó hatalmi harcok, a határvonalak folytonos újrajrjolása. A XIX. század végére sikerült a területnek felszabadulnia az idegen hódoltság alól, és egységes államszövetség jött létre. A belső problémák, etnikai és vallási feszültségek azonban újabb háborúkat robbantottak ki, melyek következtében tagállamaira hullott a soknemzetiségű ország, s megbomlott a terület egysége. Az utódállamok fejlődését tehát külön-külön érdemes figyelemmel kísérni.

A megromlott politikai kapcsolatok és a rendszerváltozásokat követő gazdasági visszaesés fokozottan sújtotta a régiót. A földrajzi távolság és a gazdasági-társadalmi hátrányok miatt a térség nem volt képes a külföldi tőke vonzására. Ma az utódállamok mindegyike számára azonos a cél: felzárkózni Európához, ledolgozni a fejlettségbeli lemaradást.

Az utóbbi években a balkáni térség stabilitásának kérdése az európai politikai szintér homlokterébe került. A térség háború utáni rekonstrukciós folyamataiba viszonylag hamar bekapcsolódott az Európai Unió azzal a céllal, hogy helyreállítsa az utódállamok közötti kommunikációt, valamint hogy a nyugat-balkáni országok demokratikus eszméket vallva induljanak meg újra a fejlődés útján. Egyes balkáni országok európai uniós tagsága erős támogatottságot élvez az unión belül. Ennek jeleként említhetők az utóbbi évek jelentős anyagi ráfordításai.

A II. fejezet a demográfiai folyamatok és a munkaerő kérdésével foglalkozik. A térséget mindig is a nemzetiségi, kulturális és vallási sokféleség jellemezte. A népek együttélése sohasem volt konfliktusmentes. A nemzetek és nemzetiségek sajátos megoszlást mutatnak a történelem folyamán: etnikailag homogén területek csupán szigetszerűen jöttek létre, a Balkán általában soknemzetiségűnek számított, a nagyvárosok fejlődése pedig jelentős mértékben támaszkodott a multikulturalizmusra.

Jellemző a térségre továbbá az intenzív migráció, amely a térségen belül és a külföld irányában egyaránt jelen van, hiszen a nyugat-balkáni országok hagyományosan a Nyugat-Európába, illetve a tengerentúltra irányuló munkaerő-kivándorlás kiinduló országai közé sorolhatók. Külön kell kezelni azonban a háborús menekültek kérdését. Az etnikai tisztogatások szintén rányomták bélyegüket a demográfiai folyamatok alakulására.

A jövőben várhatóan a lakosság elöregedése, a születések számának csökkenése és a várható élettartam növekedése lesz a legjellemzőbb demográfiai jelenség a térségben. Mindez kihatással van a munkaerőpiac alakulására is. A térségben a munkaerő fejlettsége igen eltérő, általánosan a magas munkanélküliségi ráta a jellemző. Kiemelkedő problémát jelent a tartós munkanélküliség, ez jelentős következményekkel jár a gazdasági fejlődésre nézve, ezen belül is komoly veszélyforrás a pályakezdők magas munkanélküliségi mutatója. A Balkán térségében a fiatalokon kívül más veszélyeztetett csoportok is vannak: az alacsony végzettségűek, a kisebbségi csoportok, a nők. A régió egyik legfontosabb feladata ennek fényében a humántőke fejlesztése.

A III. fejezet a természeti erőforrásokat és a régió településhálózatát taglalja. A Balkán geológiai struktúrája igen változatos, mint éghajlata is, mely lehet mérsékelt, mediterrán, mérsékelt hegyvidéki, magashegységi vagy kontinentális. A régiót sűrű folyóhálózat szövi át. A változatos domborzat és geológiai összetétel, valamint a növénytakaró és nem utolsósorban a csapadéeloszlás miatt a Nyugat-Balkán felszín alatti és felszíni vizei is nagyon különbözőek. Természeti erőforrások tekintetében a talajnak, az erdőgazdaságnak, a vízenergiának, valamint az ércbányászatnak van kiemelt jelentősége.

A térség településhálózatának kialakulására és fejlődésére az állandóan változó megszálló birodalmak mellett a régió természetföldrajzi adottságai és az eltérő kultúrák is befolyással voltak. Mivel állandó volt a régióban a politikai és a gazdasági instabilitás, folyton változott a közigazgatás, a városhálózatok és a települések funkciói mindig idomultak a változásokhoz.

A térség nagy része közlekedés szempontjából kedvezőtlen, ezért elsősorban a kereskedelem, a társadalmi-gazdasági fejlődés szempontjából kiemelkedő tengerparti, valamint a hegyvidék völgyeiben épült települések tudtak ütemesen fejlődni a történelem folyamán. A városok fejlődése elsősorban a közlekedéstől

függött. A legkedvezőbb helyzetben azok a települések voltak, melyek több út kereszteződésében helyezkedtek el. A régióra a vidéki térségek jellemzőek, az urbanizálás késéssel indult, és a gazdasági elmaradottság folytán lassan haladt. A vidéki térségek legfőbb problémáit a falusi népesség városokba vándorlása okozza, ahol több a munkalehetőség, magasabbak a jövedelmek és jobb az infrastrukturális ellátottság. Az intenzív falu-város irányú migráció következtében számos elnéptelenedett faluval találkozhatunk a Balkánon.

A IV. fejezet a Nyugat-Balkán kormányzati rendszereiről és a társadalmi struktúrákról, közszolgáltatásokról szól. Ebben a kérdéskörben fontos szerepet játszik a vizsgált országoknak az európai integrációhoz való viszonya. Szlovénia politikai struktúrája kiforrott, már 2004-ben EU-tagságot nyert. A tagjelölti státusú Horvátország és Macedónia is jelentős mértékben stabilizálta intézményi rendszerét. A tárgyalói fázisban lévő Szerbia, Albánia és Montenegró is igyekszik megfelelni a konszolidációs követelményeknek. Ennek ellenére minden országban jellemző a nemzetállam-építési irányultságú politika folytatása. Unitárius országokról van szó – kivéve a föderatív Bosznia-Hercegovinát –, hasonló államfői intézményrendszerrel. Képviselő-választási rendszerük tisztán arányos, vagy többségi és kompenzációs célú arányos elemeket is tartalmaz. Jellemzőjük a változatos pártstruktúra. A választási eredmények figyelembevételével az államfő nevezi meg a miniszterek személyét, az így kialakult kabinet hivatalba lépéséhez viszont szükség van a parlamenti többség támogatására.

Közigazgatási szempontból eltérések tapasztalhatóak:

– Albániában 308 község és 65 város van. A kerületek száma 36, de az adminisztratív kerületek felett 12 régió működik. A régióknak nincs erős önkormányzati jellegük.

– Bosznia-Hercegovinának többszörösen összetett jelleget kölcsönöz a két föderáció és az oda tartozó Szerb Köztársaság (Republika Srpska). A föderációt 10 kanton alkotja, melyek nagy önállóságot élveznek. Hozzájuk kötődnek a községek. A szabályozás és a forráselosztás ezen a szinten történik. A Szerb Köztársaság 61 községre és 2 városra tagolódik. Az önkormányzatok közvetlenül tartják a kapcsolatot a központi kormányzattal, tehát erősen centralizált jellegűek.

– Horvátországban kétszintű önkormányzati rendszer valósul meg: községeket (429) és városokat (127) különböztetnek meg, melyeknek eltérő a hatáskörük, de azonos a jogállásuk. A kormányzás középszintjét 20 megye és a főváros alkotja.

– Macedóniában 85 önkormányzat van különböző státusokat betöltve: városi, városkörnyéki és vidéki kategóriákban, s ezek 8 NUTS3 régiót irányítanak.

– Szerbia önkormányzati egységei a községek (122), a városok (23) és a főváros, melynek kiemelt alkotmányos státusa van. Az ország területét 25 körzetre tagolták, ezek kizárólag államigazgatási funkcióval rendelkeznek. Az ország két autonómnak minősített tartományára – Vajdaságra, valamint Kosovo-Metohijára – külön jogszabály vonatkozik, de a hatályos alkotmány szerint Szerbia része. A területi közigazgatás erősen integrált és centralizált, s mint ilyen, a Vajdaság az alkotmányban garantált viszonylagos önállóságot élvez. 2009-ben Vajdaság Autonóm Tartomány Kormányzata statútumot fogadott el, amely a tartomány alap-törvényeként funkcionál, és deklarálja az autonómiát és a multikulturalizmust.

– Kosovo tartomány Szerbiához tartozása már az eredeti alkotmányban sem volt részletezve. 2000-ben 30 községet alapítottak a tartomány területén, melyek a központi kormányzati hatalom hiányának pótlása okán széles hatáskörrel voltak felruházva. A 2008-as kiválást követően Kosovo Köztársaság alkotmánya a községet tekinti alapegységnek. Jelenleg 33 község létezik, melyek hozzávetőlegesen 1500 helyi egységet fognak át. A községek felett 7 régió létesült a területi tervezésről elfogadott törvény alapján.

– Montenegró alkotmánya szerint az állam 19 községre tagolódik, Cetinje történelmi fővárosi státussal rendelkezik, Podgorica pedig főváros. A helyi községeknek joguk van az önkormányzathoz.

– Uniós tagsága ellenére Szlovéniában megmaradt az erős centralizált irányítás, ami a középszintű önkormányzatok hiányával magyarázható. Az ország területén két NUTS2 egység van lehatárolva, 12 NUTS3 régió pedig a nemzeti szintű fejlesztéspolitikai területi egységeként van meghatározva. A fejlesztési ügynökségek és tanácsok ezeken belül működnek.

Ebben a fejezetben szó van még a társadalmi struktúrákról és a társadalmi szolgáltatásokról. A régióban a szegénység nem ismeretlen fogalom, és soha nem is volt az. Bizonyos csoportok nagyobb valószínűséggel esnek áldozatul a kirekesztésnek és a szegénységnek. Jellemzően etnikai alapon létrejött csoportokról (nemzeti kisebbségek, romák, nyelvi kisebbségek) beszélhetünk, de ugyanakkor a nők is ide sorolhatók. A nyugat-balkáni térségben a szegénység és társadalmi kirekesztés csökkentése érdekében egy sor veszélyforrást kell mihamarabb kezelni, ugyanakkor számos akadályt kell leküzdeni a szociális és egészségvédelem terén is.

Az V. fejezet a régió gazdasági kérdéseit tárgyalja. Az ipari termelés és a foglalkoztatás visszaesése, valamint a gazdaság szerkezetének terciarizációja

egyaránt fontos szerepet játszott a térség átalakulásában. Az utóbbi két évtized dezindustrializációs folyamatai jelentősen átformálták az országok közötti különbségeket iparosodás tekintetében. A legnagyobb problémát az ipari foglalkoztatás visszaesése, az iparleépülés, a szakmai kultúrák, intézmények és az emberi erőforrás elvesztése jelenti.

A mezőgazdasági hagyományok továbbra is élnek. Az ágazat fontos szerepet tölt be a foglalkoztatásban. A földhasználat jellemzően a földrajzi-domborzati és az éghajlati viszonyok függvénye. A mezőgazdasági termelés döntően a magán-gazdálkodás keretein belül zajlik, elaprózott családi gazdaságokban.

A térség gazdasági elmaradottsága összefüggésbe hozható a rossz közlekedési feltételekkel. A szárazföldi közlekedést az erősen tagolt felszín rendkívül kedvezőtlenül befolyásolja. Az útrendszer kénytelen volt alkalmazkodni az ortográfiai viszonyokhoz. A vasutak létesítése szintén komoly nehézségekbe ütközött a nagyrészt hegyvidéki tájon. Különleges jelentőséggel bírnak a Nyugat-Európát, Észak-Amerikát és Kelet/Délkelet-Ázsiát összekötő tengeri és légi útvonalak. A tengeri hajók kikötésére igen alkalmasak az öblökkel, félszigetekkel tagolt adriai és görögországi partok.

E térségnek tájlesztetékai értékei is kiemelkedők. A térség országai jelentős részt képviselnek a turistaforgalom számszerűségét illetően. Európa turizmusán belül azonban nagyon eltérő az egyes országok turisztikai teljesítménye, sőt az egyes országokon belül is jelentős különbségek tapasztalhatók.

A térség bankszektorára jellemző, hogy szerkezeti átalakuláson megy keresztül, feltörekvő és növekvő tendenciájú. A külföldi tulajdonosok dominanciája meghatározó. A sikeresen végrehajtott reformok és a stabilizáció ellenére számos külső és belső kockázattal néz szembe a térség bankrendszere. Különösen nagy kockázati tényező a jelentős mértékben devizahitelekkel finanszírozott háztartási hitelexpanzió.

A Balkán országainak felsőoktatása kapcsán elmondható, hogy a piacgazdaság kiépülésével jelentősen fejlődött. Ez megmutatkozik a hallgatói létszámnak és a karok számának növekedésében. A mennyiségi fejlődés ellenére azonban a felsőoktatás minősége és versenyképessége nem megfelelő. A hallgatóknak több mint a fele a nagyvárosokban koncentrálódik, különös tekintettel a fővárosokra. Nemzetközi összehasonlításban a fővárosok kutatási kapacitása átlag alattinak tekinthető: nem megfelelő az intézményi rendszer, az infrastrukturális ellátottság, sem a finanszírozás.

A balkáni országok gazdaságának mozgatói a mikro-, kis- és középvállalkozások. Általában csak néhány foglalkoztatottal működnek, mégis ezek alkotják a gazdaság legdinamikusabb szektorát. A balkáni KKV-k legnagyobb problémáját a termékek, szolgáltatások versenyképtelensége jelenti mind a helyi, mind a nemzetközi piacokon. A Nyugat-Balkán országaiban általában magas a vállal-

kozói kedv, azonban ritka az új termék, új szolgáltatás bevezetése vagy az új piac kiaknázása révén megvalósított gazdasági expanzió. Többségben vannak a kényszervállalkozások a régióban, magas a feketegazdaság aránya, jellemző a szolgáltatások és a kiskereskedelem túlsúlya. A KKV-k alacsony szintű ismeretekkel rendelkeznek az új technológiák területén, többnyire helyi piacokon működnek, innovációs képességük alacsony.

A nyugat-balkáni országok számára ma az európai uniós tagság jelenti az új perspektívát. Ennek értelmében a régióépítés az uniós tagság elérésének fontos kérdése. Az EU strukturális politikájának végrehajtása megfelelő népességszámú és gazdasági aktivitású régiókat kíván. Így az EU javaslati alapján a balkáni országokban már meghúzták a régióhatárokat, és folyamatban van az intézményi struktúra kialakítása is. Az Európai Unió 1991 óta nyújt különböző programok keretében segítséget a régió országainak.

A könyv utolsó tanulmánya a regionális fejlesztési programokat ismerteti részletesen.

Ez a balkáni térséget bemutató könyv iránymutatóként szolgálhat Szerbia számára a regionális tudományokhoz kötődő kutatásokhoz, a tudományág módszertanának és a tudományos kutatómunkának a megismeréséhez.

A felelős kiadó (MTA Regionális Kutatások Központja) mint intézmény, továbbá önálló egységeinek hálózata szintén példaértékű lehet Szerbia számára a regionális fejlesztés intézményrendszerének felállításában, mert lehetővé teszi e területen a kutatói-fejlesztői munkát. Szerbiában a regionális tudományok kutatására és a regionális fejlesztésre valós és reális szükséglet mutatkozik, legyen szó a Nyugat-Balkánról, a Vajdaságról vagy egyes régiókról. A tudományos és a politikai elitnek fel kell ismernie, hogy egy hasonló innovatív intézményrendszer kialakítása elképzelhetetlen a jelenlegi központosított formában, csakis a tudományos kutatómunka és intézményhálózat decentralizációja a járható út.

Dudás Attila

A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJA A DÉLVIDÉKEN – 2009

The Day of Hungarian Science in Vojvodina – 2009

A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2009. Szerk. Szalma József. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2010

2010 második felében jelent meg a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság legújabb kötete, *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2009*, amely a 2009. november 7-én Újvidéken, a tartományi kormány épületében megtartott tanácskozáson elhangzott tanulmányokat tartalmazza. Az évente megszervezett rendezvény kiváló alkalmat nyújt vajdasági és anyaországi kutatóinknak aktuális, egyéni és csoportos kutatásaik és kutatási eredményeik bemutatására.

A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2009 konferenciakötet 567 oldalon 37 referátumot tartalmaz 47 szerző és társszerző tollából, mind a társadalom-, mind a természettudományok területéről. A vajdasági kutatókon kívül a tanácskozáson számos kiemelkedő anyaországi kutató is részt vett. A kötetet Szalma József akadémikus szerkesztette.

A társadalomtudományok központi kerettémája a kisebbségoltalom volt, különös tekintettel az európai Kisebbségoltalmi Keretegyezményre és a Nyelvi Chartára, Szerbia erre vonatkozó jogszabályaira, jogharmonizációs törekvéseire, valamint jogalkalmazási gyakorlatára. Két tanulmány emlékezik meg a nemzetünket sorsdöntően érintő Trianoni Békediktátum kilencvenedik évfordulójáról, valamint három tanulmány foglalkozik az 1944-ben történt, a délvidéki magyarságot sújtó eseményekkel.

A természettudományok kerettémája a vajdasági mezőgazdaság fejlesztési perspektívája volt.

A kerettémákon kívül számos más referátum hangzott el, melyekben a szerzők aktuális természet- és társadalomtudományi kutatási eredményeiről számoltak be.

A kötet elejére három kiemelt tanulmány került:

– Dr. Kasztori Rudolf akadémikus (az Újvidéki Egyetem Mezőgazdasági Karának nyugalmazott egyetemi tanára, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja): *A mezőgazdasági biomassza fűtőanyagként történő felhasználásának agroökológiai vonatkozásai*;

– Dr. Hamza Gábor akadémikus (az MTA rendes tagja, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék, Budapest): *Trianon és a magyar kisebbség oltalma*;

– Dr. Lehoczky Éva (az MTA doktora, a keszthelyi Pannon Egyetem Georgikon Mezőgazdasági Karának egyetemi tanára): *A gyomnövények szerepe a talaj-növényrendszer tápanyagforgalmában*.

A többi tanulmány szekciók szerint alkot fejezeteket:

A kötetnek a társadalomtudományokat felölelő része a következő tanulmányokat tartalmazza:

– Dr. Prugberger Tamás (az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Agrárjogi Tanszék, professor emeritus, Miskolc): *Az autonómia, illetőleg az önkormányzatiság és a kollektív jogok tartalma, jelentősége és időszerűsége*;

– Dr. Pákozdi Csaba (adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Jogi Intézet, Miskolc): *A kisebbségvédelem mai nemzetközi jogi eszközrendszere az európai közösségi jog és a tagállami jogok fényében*;

– Mgr. Miavecza Béla (ügyvéd): *A kisebbségi hivatalos nyelvhasználati jogok a gyakorlatban*;

– Mgr. Bozóki Antal (ügyvéd): *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája és a szerbiai jogszabályok*;

– Dr. Szalma József akadémikus (a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja, az MTA doktora, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, Kötelmi Jog), Dr. Szalma Mária (egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, Polgári Eljárásjog) és Mgr. Dudás Attila (egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, Kötelmi Jog): *Hivatalos kisebbségi nyelv- és íráshasználat a polgári peres eljárásban*;

– Beretka Katinka (okleveles jogász/mesterfokozat, Central European University – Budapest): *Mit ér az ember, ha magyar Topolyán?*;

– Dr. Szalai Anikó (egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi és Európa-jogi Tanszék, Szeged): *A nemzetközi szerződések felfüggesztése fegyveres konfliktus miatt*;

– Dr. Raffai Katalin (adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék, Budapest): *Uniós alapszabadságok kontra tagállami jogszabályok avagy az uniós állampolgár névviselési jogát meghatározó szabályok ellentmondásai*;

– Dr. Tattay Levente (egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, Budapest): *Az innováció helyzete Magyarországon*;

– Dr. Szücs Magdolna (rendkívüli egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Állam- és Jогtörténeti Tanszék, Római Jog): *Mit jelentett dediticiusnak lenni a római történelem folyamán?*;

– Uri Ferenc (nyugalmazott történelemtanár): *Mikor alapították Újvidéket?*

– Mgr. Stojkovski Boris (egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Tanszék): *Középkori-délvidéki adatok a dubrovniki (raguzai) levéltárakban*;

– Dr. Rokay Péter (egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Tanszék): *Az utolsó nemesi felkelés (1809) és Dél-Magyarország*;

– Belovai József (nyugalmazott történelemtanár): *A nemzetiségek és a népoktatási politika az Osztrák–Magyar Monarchiában*;

– Dr. Szalma József akadémikus (a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja, az MTA doktora, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, Kötelmi Jog): *Trianonról 90 év után*;

– Mezei Zsuzsanna (levéltáros, Vajdasági Levéltár): *Az 1944/45-ös rendszer-váltás a Vajdasági Levéltár fondjaiban*;

– Dr. Pál Tibor (docens, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Tanszék): *Az igazság útján – A Tartományi Igazságtételi Bizottságnak az 1941–1948 évek közötti eseményekre irányuló munkájáról-kutatásairól*;

– Matuska Márton (nyugalmazott újságíró, Magyar Szó, publicista): *Mit kell kutatnunk 1944/45 kapcsán?*;

– Dr. Tóth Lajos (nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Természettudományi Kar): *Az anyanyelvű oktatás kisebbségi létünk záloga – Felsőoktatásunk minőségi fejlesztésének fő irányvonalai*;

– Dr. Somogyi Sándor (nyugalmazott egyetemi tanár, professor emeritus, Pannon Egyetem, Georgikon Mezőgazdasági Kar, Keszthely): *A felsőoktatásunk minőségügy egy lehetséges megközelítése*;

– Hegedűs Dévavári Katalin (Belgrádi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kultúrológiai Szak, PhD-hallgató, német nyelvtanár a Szabadkai Műszaki Szakfőiskolán): *Az (in)tolerancia vajúdása*;

– Bálint István (nyugalmazott újságíró, Magyar Szó, publicista): *Anyország vagy anyanemzet – Újra kell fogalmazni a magyar nemzetstratégiát*;

– Dr. Matuska Ágnes (adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet, Szeged): *Film és mutató: a narratíva és a geg viszonya Buster Keaton filmszínházában.*

A természettudományoknak szentelt részben a következő tanulmányok szerepelnek:

– Mgr. Muhi B. Béla (egyetemi tanársegéd, Educons Egyetem, Közgazdasági Kar, Turisztikai Tanszék): *A globális éghajlatváltozás hatásai a fenntartható turizmusra;*

– Dr. Molnár Imre (nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar): *A mezővédő erdősávok jelentősége a szántóföldi növénytermesztésben;*

– Dr. Jódal István (nyugalmazott tudományos tanácsos, Újvidéki Egyetem, Nyárfakutató Intézet): *Fenyőfélék – fák és cserjék magyar–szerb névszótára rövid ismertetővel;*

– Dr. Molnár Imre (nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar) és Mgr. Koberszky Katica (Környezetvédelmi Igazgatóság, Újvidék): *A génmódosított haszonnövények és a velük kapcsolatos aggodalom;*

– Mgr. Kiss E. Ferenc (PhD-hallgató, Újvidéki Egyetem, Technológiai Kar), Dr. Mičić D. Radoslav (az Újvidéki Kőolaj-finomító műszaki igazgatója) és Dr. Kiss E. Ernő (nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Technológiai Kar, Fizikai Kémia és Katalízis Laboratórium): *Gazdasági és környezetvédelmi összefüggések;*

– Dr. Pósa Mihály (docens, Újvidéki Egyetem, Orvostudományi Kar, Gyógyszerészeti Tanszék), Dr. Csanádi János (egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Természettudományi Kar, Kémiai Intézet) és Dr. Gaál Ferenc akadémikus (a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja, nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Természettudományi Kar, Kémiai Intézet) – *Az epesavak önszerveződése és hidrogén hidas aggregátumai;*

– Dr. Könyves Tibor (docens, Megatrend Tudományegyetem, Bioélelmiszer-termelői Kar), Dr. Mišević Branislav (egyetemi tanár, Megatrend Tudományegyetem, Bioélelmiszer-termelői Kar), Dr. Ivanc Aleksandar (egyetemi tanár, Megatrend Tudományegyetem, Bioélelmiszer-termelői Kar) és Mgr. Vukosav Marija (egyetemi tanársegéd, Megatrend Tudományegyetem, Bioélelmiszer-termelői Kar): *Mikotoxinok a tejben;*

– Dr. Mester Gyula (egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola, Szabadka, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Informatikai Tanszékcsoport): *Nano- és mikrorobotok;*

– Szépe Tamás (PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar): *Intelligens robotirányítás támogatása távoli érzékelőrendszerrel;*

– Prim. Dr. Horváth-Militicsi Károly (nyugalmazott tüdőszakorvos, Kamenicai Szív- és Tüdőgyógyászati Intézet): *Megemlékezés Selye Jánosról, a stressz-elmélet megteremtőjéről;*

– Biliczky László (nyugalmazott élelmiszer-ipari szakmérnök, Aroma, Futak) és Dr. Gulyás Gizella (nyugalmazott főiskolai tanár, Pedagógiai Akadémia): *Szent-Györgyi Albert délszláv kapcsolatai.*

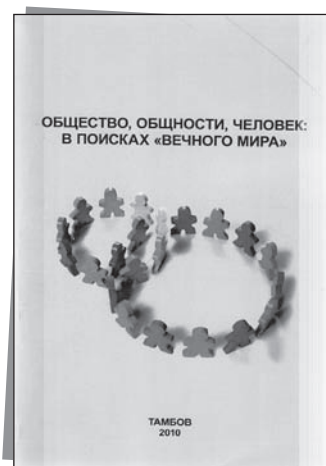
Máté Petrik Emese

A SZEMÉLYKÖZPONTÚ ÉS A VIRTUÁLIS KONFERENCIA SZINTÉZISÉNEK LEHETSÉGES ELŐNYEI

*Potential Advantages of the Synthesis
of Personal and Virtual Conference*

Общество, общности, человек: в поисках »вечною мира«. Министерство образовани и науки, Тамбов, 2010

A tambovi székhelyű G. R. Derzhavin Állami Egyetem Elméleti és Alkalmazott Szociológia Tanszéke 2010. november 22-e és 23-a között harmadízben szervezett nemzetközi internet-konferenciát. A téma a társadalom, a közösségek és a személyiség körét ölelte fel. Az „örök világot” kutatva¹ hét szekció keretében teret kapott a modern világ szociológiai megközelítése (politikai marketing, virtuális kommunikáció, a központi irányítás rendszerei); a szellemi és humánközpontú tevékenységek (patriotizmus, az igazságként feltüntetett hazugságok, a nemzeti idea, a vallási orientáció korunk egyetemistáinál a nemzeti kultúra védelmében); a humanizmus egyetemes problémái (családok krízishelyzetben, a terrorizmus romboló jelenléte, a tolerancia problémaköre, a modern társadalom építésének témakörei); az összesített orosz nemzeti projektum (a nemzeti tantervek megvalósításának nehézségei, a tanulás analizálásának problémaköre); a személyi-

¹ The Department of Theoretical and Applied Sociology of Tambov State University, International Internet-conference “Society, Communities, Personality: in Search of “the Eternal World” in November 22-23, 2010. IN SEARCH OF “THE ETERNAL WORLD” reports that familiar with all conference materials you can use the following Links <http://www.tsutmb.ru/nu/nauka/index.php/component/resource/list/inetkonf/2010/28-obshestvo-obshnosti-chelovek-v-poiska-vechnogo-mira.html>

ségkérdés (a média minőségkritériuma, a deviáns viselkedés jövőbeli kezelése, pszichológiai mechanizmusok és formák az iskolás kor előtti gyerekeknél és a felnőtteknél, személyiségtípusok, lehetőségek és orientációk a szocializációhoz); az egyetemi továbbképzés problémái (kommunikációs csatornák a munka és az oktatás területén); a történelemtudomány a civil társadalomban (történelmi és politikai analízis, nemzeti politika és vallás).

A konferencia nyelve az orosz és az angol volt, s a világháló révén nyitott minden ország felé. Az előadók Fehéroroszország, Kína, Oroszország és Szerbia területéről mutattak érdeklődést. Az internetes konferencia előnyévé vált a hagyományos szervezésű konferenciákhoz viszonyítva, hogy a távolsági és időkorlátok fel sem merültek. A kutatók között sor kerülhetett a folyamatos párbeszédre, érvelésre, vitára, szakirodalom-ajánlóra és virtuális világhálós kerekasztal-beszélgetésre, időkorlátok nélkül. A konferencia előzetes anyagát könyv formájában is megjelentették, és postai úton megküldték minden résztvevőnek.

A hagyományos konferenciák közismerten éppen az időkorlátokkal küzdenek. Többnyire tapasztalható, hogy az eddigi, a lényegi kutatási mozzanatok felvetésére szolgáló 20 perces előadási idő – amely a kutatott téma szerkezetének feltárására és a súlypontok bemutatására volt elegendő – 10 percre csökkent. Az élősavas előadás ideje tovább szűkült, ezt tapasztalhattuk például a legutóbbi III. Nemzetközi Tudományos Tehetséggondozó Konferencián is (Magyarokanizsa, 2011. március 19.). A 8 perces időtartamban egy-egy előadó a retorikailag jól megszerkesztett szónoklatával igyekezett érdeklődést kelteni, hogy a megközelítőleg negyven tanulmány közül így hívja fel saját munkájára a figyelmet. Tehát a személyközpontú hagyományos konferenciák időkorlátai csupán az érdeklődés felkeltését tennék lehetővé? Valóban, ugyanis az időkorlátok a továbbiakban sem engedik megélni a személyközpontúság előnyeit, a kerekasztal-beszélgetések kibontakozását, amelyek a sok egyéni kutatási eredmény alkalmazhatóságának szintézisét tennék lehetővé.

Az emberek természetes igénye a közösségben való együttgondolkodás, az egységben rejlő erő, amely aztán határozottabban lépi meg a változásokat. E szintézis iránti igény mutatkozott meg erőteljesen a Soko Banjában megrendezett 7. Nemzetközi Szimpóziumon, melyet a XXI. század nevelője² címmel tartottak meg 2011. március 24-én és 25-én. A szervező az aleksinaci székhelyű Szakosított Óvóképző Főiskola volt. Az idei konferencia túlszárnyalta az elvárásokat: Crna Gora, Csehország, Horvátország, Kosovo, Macedónia, Moldova, Románia és Szerbia képviseltette magát 124 szerzővel. A tekintélyes részvevői létszám ezúttal is mindössze 10 perces felszólalást engedélyezett, így nem jutott

---

² Висока школа за васпитаче струковних студија Алексинач – Наше стварање ”Васпитач у XXI. веку”

idő a hozzászólásokra, sem a párbeszéd kialakulására, holott a nyitottság és az ez irányú óhaj minden jelenlevő részéről megvolt, hiszen a kutatómunka révén szinte mindannyiuknak közvetlen a kapcsolata a gyermekekkel. Rendkívüli élmény volt ugyanakkor egységében végighallgatni az azonos érdeklődésű, a gyakorlati élettel kapcsolatot tartó lelkes szakemberek által prezentált és szemléltető élőképeket, és átélni a közös motiváltságot, amelyből kisugárzott a gyors minőségi változások ereje és szándéka.

A tapasztalatok alapján kínálkozik az ötlet: kedvező volna ötvözni a konferencia-módszerek előnyeit, a hagyományos személyközpontúét, valamint a virtuális térben idő- és térhatárokat nem ismerő internetesét; a személyes találkozót megelőzően a világháló segítségével alkalom volna megismerkedni a kutatásokkal, és előre megformálódhatnának a csoportok. Ily módon az élősavas helyszíni találkozások alkalmával már a párbeszéd, a vita és a kerekasztal-beszélgetés kerülhetne főszerpbe, alapot teremtve a szintézis felé. Mindez természetesen felgyorsítaná a gyakorlati élet minőségi változásait.

Jódal Kálmán

PANNÓNIA HIDEG/ALL IS FULL OF LOVE¹

Draginja Ramadanski festményeiből kiindulva, s tőlük fokozatosan távolodva

Cold Pannonia/All is Full of Love

Hosszú és meglehetősen valószerűtlen lenne magyarázgatni, hogyan került sor ennek a – nevezzük meditációnak – a megírására.

Draginja Ramadanski..., akiről keveset tudok. Tagadhatatlan, hogy sok tárgykörben más az attitűdünk, de legalább ugyanannyiban hasonló az ízlésünk, profilunk, s noha mindössze egyszer találkoztunk „live”, pontosabban „short live”, mégis sokkal közelebb érzem magamhoz, mint számtalan embert több évtizednyi ismeretség után.

Festményei számomra örökre dekódolhatatlanok maradnának, ha nem szemlélném őt komplex személyként, „Draginjaként”, aki korát meghazudtolva (és nem mellékesen tréfálkozva is rajta) sokkal, de sokkal rugalmasabb, nyitottabb és érdeklődőbb, mint sokan késő-adoleszcens koruk lezárulta után, mikorra elszállnak az addig dédelgetett álmok... Ritka madár a poszt-orwelli univerzumban, melyről ha lehántjuk a cukormázos csomagolást, modifikálódva, de nyugodtan mellőzhető a kordefiníció előtagja.

Képeinek felfejtéséhez csak részben van kulcsom, így ezúttal valami olyasmire vállalkozom, amire tömérdek címke aggatható, a lényege azonban: mi volna, ha egy villanásnyira eklektikus szintézist alkotnánk (természetesen az objektivitás nonszensz, túl kevés infó áll a rendelkezésemre, az esendő ember – mindannyian – időnként akaratlanul is empátia helyett projekcióvá dekonstruálja az egészet)... s itt, a senkiföldjén, a festményeiből kiindulva, Draginja általam látott-érezkelt-asszociált personachipjét egyesíteném a tulajdon személyiséggrácsolatommal oly módon, hogy ez a határátlépés legalább részlegesen összemósódjon?...

Pannónia hideg.

Pontosabban jegesen síkos, ahol bármi megtörténhet.

St. Petersburg, Moszkva is ilyen lehet a szintetikus kora tavasz virtuálvilágában, az idő, a képzelet előre-hátrasikló Möbius-szalagán, ahol a kód neve: Elektrolust.

---

¹ Az esszé Draginja Ramadanski *Áprilistól novemberig* címmel, a Zentai Alkotóház kiállítótermében 2011. február 4-én megnyílt tárlata kapcsán íródott. A kiállítás szervezője a Városi Könyvtár volt.

St. Petersburg, Moszkva...

Az asszony hosszas töprengés után gyorsan, pedánsan cselekedett.

Visszatekercselt – kielemezte a filmszalagot, és döntött.

Tudta, ekkora kertje sosem lehet többé, ahová készül – a tájkunokat, politikusokat, vagy az örülten szerencséseket leszámítva – nevetséges ilyen illúziókat kergetni.

Igen, ez fog a legjobban hiányozni, a Gaiával való közvetlen, fizikai kontaktus, morfondírozott, de már döntött.

Arcvonásai megfeszültek – noha testalkata, külcsíne amúgy is szinte androgénnak hatott, hiába tudta, a lelke mélyén kislány, egészen kicsi, aki üvöltve követeli a maga helyét, melyet világegyetében kénytelen volt megvonni tőle... Nem, ezt a játékprogramot lecserélem, mondta ki hangosan, mély, zengő alttal, noha Alice, Pán Péter, a Vámpír, az Angyal, a Farkasember és a többiek – jól tudta – rég erre a pillanatra vártak.

A házra pillantott, ahol majd' hatvan évet leélt, s amely dugig volt limlommal, melyektől képtelen volt megválni, hisz generációkra visszamenően rengeteg emlék tapadt hozzájuk... Képtelen volt, egészen mostanáig.

Nem, semmit sem sajnált: míg kellett, tőle telhetően a legeslegjobban próbált megfelelni a vállalt, determinált vagy ráaggatott szerepköröknek... Addig, míg úgy érezte, kötelessége.

És míg nem lepték el a házat, a kertet – csak számára láthatóan – különféle, zömmel Közép-Európában „őshonos” giccstörpék, melyek azonban éltek, mozgáltak, beszéltek hozzá, különös történeteket seppelve...

Mások is akadtak: a néhai, szeretett, sokszor megfestett macskája, melyből, klónozva, már nem is egy, de egész rakásnyi akadt, mégsem volt(ak) félelmetes(ek)...

A végső lökést azonban a padláson található, immár felnőtté serdült gyerekeinek játékszerei adták, melyeket szomorú lemondással csomagolt össze, hátha valakinek/valamire még jók lesznek.

Miután négyládányit kifulladásig dugig tömött a holmikkal, Vörös Rébék – tudta, ő az, mint ahogy azt is, bonyolultabb lény, mint a hiedelem tartja, s nem szükségszerűen negatív, ártó szándékú – rikácsolva berepült a padlás egyik ablakán. Egy darabig körözött a légtérben, sötét szemével merőn fixírozta. Egy pillanatra össze is találkozott a tekintetük. Az asszony érezte, a madár közölni akar vele valamit, majd villámsebessen kiszállt a szemközti ablakon.

A másodperc tört része alatt a gondosan, fáradságos munkával telezsúfolt ládák porrá égtek.

Semmi egyéb nem fogott tüzet, égés- vagy akár füstnyomok sem maradtak járulékos stresszként... de a ládákból csak hamu maradt.

Az asszony egy darabig álldogált, mint egy lefagyott képernyő, aztán arra lett figyelmes: valami fémesen csillog az egykori gyerekholmi-maradványok hamujában.

Az a Valami egy ősrégi kurzor materializálódott hasonmása és egy fura NATO-jelvény átmenetére hajazott, de ahogy kézbe vette, látta, cirill betűket véstek rá egy kínai ideogramma kíséretében, és lüktetett a tenyerében, mintha csak holmi morzejeleket közvetítene...

Tudta, kié lehet: azé, akivel sosem találkozott, s aki a moszkvai hi-tech sziget múzeumrészlégében járkal, nyugalmat nem lelvén.

Azzal is tisztában volt, hogy épp rá, a rég megöszült, megöregedett, a környék által kissé különösnek, különcnek tartott nőre vár, hogy feloldja az alól, amit úgy neveztek, míg a szavaknak valóságtartalmuk volt: átok.

Megszorította a fura fémalakzatot, és macskává változván (nem, nem Bulgakovévá, hanem a saját egykori kedvencévé) kisurrant síksági házából.

Tudta, emberi alakot is ölthetne, akár egykori, gyakran lefestett ifjúkori formáját, mégsem tette. Sejtette: magát is, az Ermitázsból átcsempészett, rá váró Illetőt is csak így válthatja meg.

A hideg, síkos Pannóniára gondolván nem nyomta meg sem a „Delete”, sem a „Reset” lélekbillentyűit.

Ez is ő volt. Egy meteoritnyi emlék biztosan töviseként fogja bökdösni, míg csak él, de akkor sem volt hajlandó ehhez a legbanálisabb megoldáshoz folyamodni.

Macskaként osonva tágra zárta a pupilláit: nem mai gyerek, hadd fájjon, nem árt.

Bence Erika

BEVEZETÉS A HALÁLBA

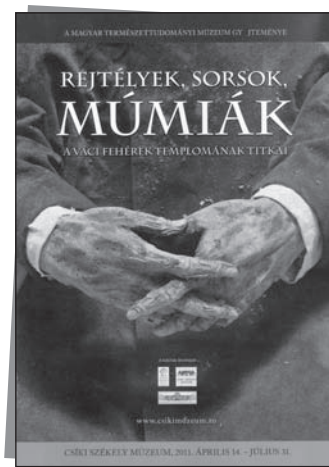
Introduction to Death

Aki nem láthatta a Magyar Természettudományi Múzeumban, most vándorkiállítás formájában tekintheti meg a *Rejtélyek, sorsok, múmiák* című kiállítást (április 14-étől július 31-éig a Csíki Székely Múzeumban, Csíkszeredában), amely a „Váci Múmiák” néven ismertté vált lelet anyagát mutatja be.

Az időközben nemzetközi ismertséget nyert történetesorozat 1994-ben vette kezdetét, amikor a váci Fehérek Templomának felújítása során egy elfalazott, elfeledett kriptára bukkantak. 262 épségben maradt, festett-díszes koporsó helyezkedett el benne; 1674 és 1838 között élt és elhunyt, többségében váci lakos, egyházi és közeleti személyek, egyszerű emberek, helyi polgárok földi maradványait rejtették. A különleges és méltán döbbenetes felfedezést azonban nem ez (hiszen ilyen esemény bármilyen feltárás és felújítás során bekövetkezhet), hanem – a már első szemlevételre – megképződött látvány jelentette. Ugyanis a legfelső – feltehetőleg egykor illetéktelen kezek által – megbontott koporsók (és miként kiderült: a többi is) nem a megboldogultak csontvázait, „porait” tartalmazták, hanem épségben fennmaradt, mumifikálódott holttestüket.

A feltárási munkálatok azonnal megkezdődtek, ami kiterjedt interdiszciplináris kutatásokat vont maga után; a 262 koporsó és a bennük talált mintegy 1800 tárgy antropológiai, radiológiai, patológiai, szövettani, mikrobiológiai és néprajzi vizsgálatát végezték el. A múmiák röntgen- és számítertomográfiai feltérképezése, illetve a felvett DNS-minták nagyon fontos kutatási eredményekhez, eddig megválaszolatlan mikrobiológiai kérdések feloldásához vezetett/vezethet.

A legkönnyebben talán a „hogyan és miért mumifikálódtak a kriptába temetett halottak?” kérdésre válaszolt a nemzetközi kutatócsoport. Az emberi beavatkozás nélkül, természetes úton végbement folyamatot a kriptában kialakult különleges mikroklíma (az átlaghőmérséklet 8–11 Celsius-fok, a légnyomás 99–100 hPa között

mozgott, egy keskeny kürtön keresztül állandó légmozgás állt fent) segítette elő. A faforgáccsal bélelt fenyőkoporsó felfogta a testnedveket, a fenyő terpenoid tartalma megakadályozta a gombák és a baktériumok szaporodását. Nemcsak a tetemek, hanem halotti öltözetük s a melléjük temetett tárgyak is meglehetősen ép állapotban kerültek elő. A DNS-vizsgálatok kiderítették, hogy az elhunytak nagy százaléka tbc-fertőzött volt, ugyanakkor mégsem ebben a betegségben haltak meg mindannyian. Előfordult, hogy ugyanazon család tagjait, közeli rokonokat másfajta tbc-baktérium fertőzte meg, s hogy voltak, akiknek szervezete – egyelőre még kiderítetlen módon – legyőzte az akkor még gyógyíthatatlan és rettenetes betegséget. A feltárt eredmények a tuberkulózis magyarországi elterjedésének kutatását is lehetővé teszik: ismertté vált a betegséget okozó baktérium kétszáz évvel ezelőtti állapota.¹

Nagy Károly, a budapesti Semmelweis Tudományegyetem Orvosi Mikrobiológiai Intézetének igazgatója a kutatásokkal kapcsolatos nyilatkozatában kifejtette, hogy közvetett módon „a HIV-vírus megismerését is elősegítheti a váci múmiák genetikai vizsgálata”. A kutatók a Kaposi-szarkóma előfordulását vizsgálják a múmiákban. Mint köztudomású, a bőrdaganatot Kaposi Mór bőrgyógyász 1872-ben diagnosztizálta vándor fakereskedőknél. A tudománynak nincsenek ismeretei arról, hogy 1872 előtt létezett-e Kaposi-szarkóma egyáltalán, amit csak olyan elhunytaknál lehet tanulmányozni, ahol – mint a váci múmiák esetében – a bőr is megmaradt. Az 1980-as évig, az AIDS megjelenéséig igen ritka betegség volt, ugyanakkor a kezeletlen HIV-fertőzötteknél rendre kialakul. „Ez visszamenőleg felveti, hogy a tumort egy fertőző ágens váltotta ki” – tájékoztatott Nagy Károly, továbbá elmondta, miszerint „a kutatók azokat a receptorokat is vizsgálták, amelyekhez a sejtek felszínén kötődik a HIV-vírus, amikor megfertőzi a szervezetet. Ezek az ún. kemokin-receptorok. Az európai népesség egy bizonyos részében ez a gén mutált, rövidebb a normálisnál, így kevesebb a receptor a sejt felszínén, vagyis nincs mihez kötődnie a vírusnak. Ezek az emberek relatíve kevésbé érzékenyek a HIV-fertőzésre”. A kutatótól megtudhattuk továbbá, hogy a középkori pestisjárványok szintén hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarországon a lakosság 10-11 százalékában jelen van ilyen mutáció.

¹ Források: Dávid Bfborika: Rejtélyek, sorsok, múmiák – a váci Fehérek Templomának titkai – kiállítás = *Szereda. Origo*. Csíkszeredai Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2011., 4-5.; *Rejtélyek, sorsok, MÚMIÁK. A Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteménye*. Kultúrpart. [Http://www.kulturpart.ro/latvanypart/456/rejtelyek_sorsok_mumiak](http://www.kulturpart.ro/latvanypart/456/rejtelyek_sorsok_mumiak); *Megszaradt a fű, elhullt a virág – múmiák költöztek Csíkszeredába*. = <http://csh.ro./itthon/muvelodés/4294-megszaradt-a-fu-elhullt-a-virag>; Film készült a váci múmiákról. 2006. november 20. = *Múlt-kor történelmi portál – Hírek – Film készült a váci múmiákról*. <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=15532>; Matkovich Ilona: Világturnén a váci múmiák = *Népszabadság*, 2010. szeptember 19. http://www.nol.hu/kult/20100918-vaci_mumiak_kaliforniaban.

„Az is érdekelt, hogy a gén milyen mutáción esett át az elmúlt kétszáz évben, vagyis váci eleinkben gyakoribb volt-e, mint a mostani magyar lakosságnál. [...] Ennek semmi köze a HIV-hez, nem azt vizsgáljuk, hogy volt-e kétszáz évvel ezelőtt HIV, hanem azt, hogyan változott az a receptor, amely egyébként elősegíti a fertőzést.”²

A 2006-ban, a Magyar Természettudományi Múzeumban megrendezett kiállítás nyolcvanezer látogatót vonzott. Egy része vándorkiállítás formájában bejárta Amerikát és Nyugat-Európát. Az 1765-ben született és negyvenéves korában elhunyt váci molnár, Orlovits Mihály múmiája, valamint felesége, Skripetz Veronika egyik közös gyermekükkel, Jánossal, ott volt az American Exhibitions szervezésében megrendezett Világ Múmiái kiállításon.

A tudományos vélemények és a muzeológusi törekvések, valamint a befogadó közönség érdeklődése mellett természetszerűleg jelentek meg a vándorkiállítással szembeni fenntartások, a kegyeletsértést kiáltó ellenérzés. Ez utóbbiak egyrészt az amerikai vándorkiállításon szereplő múmiák nem autentikus öltözetét kifogásolták (egy szakértő³ szerint ez: „köszönő viszonyban sincs a valósággal”), továbbá kegyeletsértésnek tartják, hogy a világ múmiáit bemutató kiállításon Sándor Terézia apáca ruhátlan – rejtélyes módon megcsontított – holttestét kinagyított fényképen mutatták be a nagyközönségnek. Bejárta a világ médiáit az a fénykép is, ahol a kutatócsoport egyik vezetője utcai ruhában (tehát a szakmaiságot nélkülözve) tart a karjaiban egy ruhátlan férfiholttestet.

A csíkszeredai kiállításon tizennégy múmiát mutatnak be. A kiállítótermek kiképzése kriptaszerű, a tetemeket üvegekoporsót imitáló vitrinekben helyezték el, a szag – az őskeresztény sírkamrákban is tapasztalható – nehéz. A bejáratnál – miként a kripta véletlen feltáróit – egymásra halmozott, festett koporsók látványa fogad bennünket, ami azért borzongató, mert nem is eredeti funkciójukban fellelt koporsókra, hanem festett ládákra, dobozokra hasonlítanak. A kísérő reprezentációkat a tuberkulózisnak és folyamatainak audiovizuális/multimediális bemutatása, a magyarországi első császármetszések tragikus történetének elbeszélése és látvánnyá tétele jelenti. Hullaházak hűtőkamráihoz hasonló fiókokat húzhatunk ki sorban, amelyekben a múmiák CT- és DNS-vizsgálatának folyamataiba és eredményeibe bevezető információkat találunk. Döbbenetes elbeszélését ismerjük, illetve vizuális megjelenítését tapasztalhatjuk meg a csonttuberkulózisban szenvedő fiatalember és családja tragédiájának. Rejtélyes történet Sándor Terézia apácáé, akinek szíve helyén nyolc centiméteres nyílást találtak a ku-

² A váci múmiák vizsgálata segítheti a HIV-vírus megismerését. MTI 2007. április 29. <http://index.hu/tudomány/tortenelem/mumia0429/>

³ Raduly Emil, a váci múzeum volt alkalmazottja, majd a feltáró munkacsoport egyik irányítója.

tatók; bordáját és szegycsontját elfűrészelve távolították el szívét valamilyen okból. A kutatók négy hipotézist állítottak fel a rejtély megfejtését illetően. Lehetséges, hogy az egyébként tuberkulózisban szenvedő – valószínűsíthetően ennek következtében is elhunyt – apácán halála okát megállapító boncolást hajtottak végre, vagy eltávolították a szívét, hogy szülőhelyén, Pozsonyban temethessék el (a korabeli viszonyok közepette lehetetlen volt tetemét több napig szállítani!). Megtörténhetett, hogy az apáca – a tetszhaláltól való félelem okán (az orvostudomány akkori fejlettsége fokán még nem tudták teljes mértékben kizárni a klinikai halál lehetőségét!) – eleve úgy végrendelkezett, hogy halála esetén távolítsák el a szívét. Nem zárható ki teljesen annak lehetősége sem, hogy az apáca gyilkosság áldozata lett. A legmegrázóbb történet mindenképpen a szülésben elhunyt fiatalasszonyé, aki karjai közt tartja – a post mortem elvégzett császármetszést követően csak néhány órát élt – újszülöttjét. S persze a koporsó fölött – miként az apácáé – ott függ az asszony ruhátlan tetemének képe, amelyen jól láthatók a testén végzett beavatkozások. Ugyanitt pillanthatunk bele azokba a dokumentumokba, amelyek a császármetszés eljárásának magyarországi történetéről szólnak; s ott vannak – elrettentő látványt képezve – a korabeli sebészeti eszközök. (Az első magyarországi császármetszést 1806-ban végezték el: az asszony néhány óra múltán elvérzett, s a gyermeke is meghalt.)

A kiállítás egészében véve, az elmondottak ellenére sem képez elrettentő látványt, inkább (megdöbbenően és élményszerűen) tanulságos, elgondolkodtató: jelen világunkat – ahol a tuberkulózis legyőzhető, s a szülési szövődmények túlélhetőek – tanít többre becsülni. Azzal, hogy a több mint másfél száz azonosított múmia történetét is kikutatták, kiemelték őket a pusztá látvány, a kiállított tárgy spektakulárumának fogalomköréből. Történelmi narratívába helyezték őket; elbeszélte történetük jelentés szolgálatában áll: valóság és fikció. Azzal viszont, hogy egyes elhunytaknak megtalálták ma élő leszármazottjait – akiktől DNS-mintát vettek –, a váci múmiák története folytatásra lelt: fantasztikus időutazók lettek. Épp ezért érezzük hiteltelennek és szenzációhajhász tömeghangnak – pl. a kiállításról negatíve nyilatkozó szakember hangjában a posztjáról eltávolított ember sértettségét – a kiállítással kapcsolatban kegyeletsértést kiáltók véleményét.

A váci múmiák véletlenszerűen kerültek napvilágra: az utókor nem tudott róluk, s nem kereste őket (miként az más esetben, a világ felbecsülhetetlen értékűnek tekintett leletei esetében volt!); ezáltal a nagybetűs Természet, vagy – attól függően, hogy ki miben hisz – az Isten, esetleg a kettő egylényegűen mutatott meg valami fontosat az ember számára.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Bárh János címzetes egyetemi docens, SZTE, Szeged – nyugalmazott
múzeumigazgató, Katona József Múzeum, Kecskemét

Dr. Bence Erika egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Bertók Rózsa habilitált egyetemi docens, PTE,
BTK, Filozófia Tanszék, Pécs

Beszédes István író, a zEtna Könyvkiadó
és internetes folyóirat főszerkesztője, Zenta

Dr. Snežana Božanić egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
BTK, Történelem Tanszék, Újvidék

Csorba Béla főlektor, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dudás Attila magiszter, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, Újvidék

Dr. Gábrity Molnár Irén egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem,
Közgazdaságtudományi Kar – Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Dr. Géczy János habilitált egyetemi docens, az Iskolakultúra című pedagógiai
szakmai-tudományos folyóirat főszerkesztője, Pannon Egyetem, Antropológiai
és Etikai Tanszék, Veszprém

Jódal Kálmán író, Újvidék

Dr. Karikó Sándor habilitált főiskolai tanár, SZTE, Juhász Gyula
Pedagógusképző Kar, Szeged

Kelemen Emese egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Kónya Sándor középiskolai tanár,
Vegyészeti–Élelmiszeripari Középiskola, Csóka

Dr. Mándityné Zsivkovity Ágnes középiskolai tanár, doktorandusz,
Miroslav Krleža Horvát Gimnázium, Pécs –
ELTE, BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest

Dr. Máte Petrik Emese magyartanár, Politechnikai Középiskola, Szabadka

Móra Regina tanársegéd, magyartanár, Óvóképző Főiskola – Miloš Crnjanski
Általános Iskola, Szabadka

Dr. Ózer Ágnes múzeumi főtanácsos, Városi Múzeum, Újvidék

Dr. Pál Tibor egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
BTK, Történelem Tanszék, Újvidék

Dr. Pásztor Kicsi Mária egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Draginja Ramadanski egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
BTK, Szlavisztika Tanszék, Újvidék

Roginer Oszkár doktorandusz, PTE,
BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs

Dr. Rokay Péter egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem,
BTK, Történelem Tanszék, Újvidék

Romoda Renáta egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Szügyi Éva doktorandusz, PTE, Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs

Törteli Telek Márta magiszter, osztálytanító,
Jovan Jovanović Zmaj Iskola, Martonos

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Az epesavak önszerveződése

Kétszáz éve született Liszt Ferenc

Szimbólumok az építészetben

Turisztikai szövegek fordítása szlovák–magyar relációban:
helyzetfelmérés és problémák

Gondolatok az irodalmi névadás fogalmáról

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásaikat elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhöz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolóknál a szövegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic)* betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelés nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén:

(IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.

HANSÁGI Ágnes 2007. *Tévelygések az irónia irányába*. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. *Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = Létünk 4.* 29–41.

KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betürend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovnim mestima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabela). Kod uređivanja tabela treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italikom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézi-szótár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós – Végh József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest.

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office